

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва,
Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич

ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

(ОСОБЛИВА ЧАСТИНА)

Підручник

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2022

УДК 347.9(477)(075.8)

Г 449

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 12 від 01.12.2021 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Фурса С.Я. – доктор юридичних наук, професор кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, судоустрою Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Коссак В.М. – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка;

Андронов І.В. – доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія».

Г 449 Цивільне процесуальне право України (Особлива частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 240 с.

У підручнику на основі чинного цивільного процесуального законодавства України, матеріалів судової практики розглядаються та аналізуються норми цивільного процесуального законодавства, науково-теоретичні погляди науковців з питань практичного застосування в судовій діяльності норм матеріального і норм процесуального права при вирішенні цивільних справ у порядку цивільного судочинства.

Для студентів вищих навчальних закладів України за спеціальністю – 081 Право, аспірантів, докторантів, викладачів, юристів – практиків.

УДК 347.9(477)(075.8)

ISBN

© О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва,
Л.А. Остафійчук, І.Ю., Татулич, А.Л. Паскар, 2022
© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2022

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ:

Л.А. Остафійчук, кандидат юридичних наук, доцент – теми 6, 7, 8, 9, 10.

А.Л. Паскар, кандидат юридичних наук, доцент – теми 4, 5.

І.Ю. Татулич, кандидат юридичних наук, доцент – теми 1, 2, 3.

ЗМІСТ

Тема 1

Позовне провадження

1. Поняття та елементи позову. Види позовів..... 7
2. Право на позов 13
3. Поняття та особливості позовного провадження..... 14
4. Письмові заяви учасників справи..... 15
5. Відкриття провадження у справі 19
6. Підготовче провадження..... 23
7. Врегулювання спору за участю судді 28
8. Забезпечення позову в цивільному судочинстві: підстави і види. Зустрічне забезпечення 31
9. Розгляд справи по суті та ухвалення судового рішення 34
10. Фіксування судового процесу..... 42
11. Ускладнення під час розгляду та вирішення цивільної справи 43
12. Поняття та види судових рішень. Вимоги, яким повинно відповідати судове рішення. Способи усунення недоліків рішення судом, який його ухвалив..... 44
13. Поняття та види ухвал суду 46
14. Розгляд справ у порядку спрощеного провадження..... 47
15. Заочний розгляд справи 49
16. Особливості позовного провадження у справах про визнання активів необґрунтованими та їх витребування.... 51

Тема 2

Наказне провадження

1. Поняття та особливості наказного провадження..... 63
2. Процесуальний порядок видачі судового наказу 65

Тема 3

Окреме провадження

1. Загальна характеристика окремого провадження в цивільному судочинстві 73

2. Процесуальний порядок розгляду та вирішення справ окремого провадження 77

Тема 4

Апеляційне провадження

1. Поняття, мета та завдання апеляційного провадження..... 118
2. Право на апеляційне оскарження, строки та порядок його реалізації 122
3. Форма, зміст та порядок подання апеляційної скарги 127
4. Стадії апеляційного провадження..... 130
5. Повноваження суду апеляційної інстанції 135
6. Види, зміст та порядок ухвалення рішень апеляційним судом 139

Тема 5

Касаційне провадження

1. Поняття, завдання та мета касаційного провадження..... 142
2. Право на касаційне оскарження та порядок його реалізації..... 144
3. Форма, зміст та порядок подання касаційної скарги..... 151
4. Порядок та межі розгляду справи судом касаційної інстанції 154
5. Повноваження суду касаційної інстанції 159

Тема 6

Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами

1. Поняття та підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами..... 165
2. Поняття та підстави перегляду судових рішень за виключними обставинами..... 176
3. Розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами..... 184

Тема 7

Виконавче провадження

1. Поняття і значення виконавчого провадження. Негайне виконання судових рішень..... 187

2.	Звернення судових рішень до виконання.....	204
3.	Відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання	206
4.	Зупинення виконання судового рішення.....	209
5.	Поворот виконання судового рішення.....	210
6.	Судовий контроль за виконанням судових рішень	212
7.	Визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів.....	214

Тема 8

Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражі

1.	Порядок оскарження рішень третейських судів та оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів	220
2.	Судовий розгляд справи про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів	223

Тема 9

Міжнародний цивільний процес

1.	Поняття міжнародного цивільного процесу та його джерела	226
2.	Правове становище іноземних осіб у міжнародному цивільному процесі.....	227
3.	Особливості провадження у справах за участю іноземних осіб	230

Тема 10

Відновлення втраченого судового провадження

1.	Право на звернення до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження.....	234
2.	Розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження.....	236

Тема 1: Позовне провадження

- 1. Поняття й елементи позову. Види позовів**
- 2. Право на позов**
- 3. Поняття й особливості позовного провадження**
- 4. Письмові заяви учасників справи**
- 5. Відкриття провадження у справі**
- 6. Підготовче провадження**
- 7. Врегулювання спору за участю судді.**
- 8. Забезпечення позову в цивільному судочинстві: підстави і види. Зустрічне забезпечення**
- 9. Розгляд справи по суті та ухвалення судового рішення**
- 10. Фіксування судового процесу**
- 11. Ускладнення під час розгляду та вирішення цивільної справи**
- 12. Поняття та види судових рішень. Вимоги, яким повинно відповідати судові рішення. Способи усунення недоліків рішення судом, який його ухвалив**
- 13. Поняття та види ухвал суду**
- 14. Розгляд справ у порядку спрощеного провадження.**
- 15. Заочний розгляд справи**
- 16. Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави**

1. Поняття й елементи позову. Види позовів

Процесуальним засобом порушення судової діяльності по захисту прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, державних і суспільних інтересів у позовному провадженні є позов, у якому заінтересована особа (позивач) викладає свої вимоги до передбачуваного (ймовірного) порушника суб'єктивного права (відповідача). У доктрині цивільного процесуального права вчення про позов пропонується досліджувати не просто на концептуальному

рівні, а взагалі на рівні окремих теорій: моністичної, дуалістичної та процесуальної. Моністична теорія передбачає, що позов є єдиним поняттям як для матеріального, так і для процесуального права. Дуалістична теорія розглядає поняття позову окремо для матеріального права та для процесуального права, заперечуючи тим самим єдине матеріально-процесуальне поняття позову. Процесуальна теорія визнає позов винятково процесуальною категорією, зауважуючи, що його юридична природа не має матеріально-правових елементів¹. Отже, **позов розглядається у таких розуміннях**: 1) *позов у матеріальному змісті* – тобто право на пред'явлення позову – матеріально-правові вимоги позивача до відповідача звернені через суд; 2) *позов у процесуальному змісті* – тобто право на задоволення позову – вимоги позивача до суду щодо захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного суб'єктивного цивільного права чи визнання наявності або відсутності цивільних правовідносин; 3) *позов – єдине поняття*, що містить матеріально-правовий та процесуальний зміст.

Суть позову може бути правильно визначена лише з урахуванням матеріально-правової та процесуально-правової сторін, які тісно співвідносяться між собою. Вимога позивача до відповідача виникає ще до порушення цивільного процесу. Без спірної вимоги позивача до відповідача немає позову. Однак лише з зверненням до суду матеріально-правова вимога стає позовом. Тільки з порушенням цивільного процесу в суді вимога набуває цивільно-процесуального характеру. Тож **позов** – це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, звернена через суд у порядку цивільного судочинства про захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи інтересу, яка здійснюється в певній, визначеній законом процесуальній формі.

Щоб позов міг виконати роль засобу порушення судової діяльності, він повинен містити певні складові частини (елементи). У юридичній літературі виділяють **три елементи позову**: предмет, підстава та зміст. *Предмет позову* – це

¹Цивільне процесуальне право України : [навч. посібник] / [І. О. Безлюдько та ін.] ; за ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2006. 384 с. (С. 176–177)

матеріально-правова вимога позивача до відповідача, яка обов'язково зазначається позивачем у позовній заяві. Ця вимога повинна носити правовий характер, тобто бути врегульованою нормами матеріального права, а також бути підвідомчою суду. Так, *предметом позову про розірвання шлюбу та стягнення аліментів* є припинення шлюбних правовідносин і стягнення певних платежів з відповідача. *Підстава позову* – обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги до відповідача. Цими обставинами можуть бути лише юридичні факти, тобто факти, які тягнуть за собою певні юридичні наслідки: виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Це ті юридичні факти, на основі яких позивач обґрунтовує свої вимоги (п. 5 ч. 3 ст. 175 Цивільного процесуального кодексу України) (далі – ЦПК України). Наприклад, у справі про стягнення аліментів з одного з колишнього подружжя підставу позову складають такі юридичні факти: розірвання шлюбу між позивачем і відповідачем, яке відбулося протягом останніх років; потреба позивача у матеріальній допомозі; факт того, що колишній чоловік (дружина) може надавати матеріальну допомогу, та ін. У науковій літературі розрізняють: а) активну підставу, яка підтверджує, що спірне право належить позивачеві, а на відповідача покладаються певні обов'язки (вони можуть бути правостворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі). Наприклад, наймодавець посилається на договір найму житла, за яким він має право на отримання плати, обов'язок їх доведення покладається на позивача; б) пасивну підставу, яка містить факти, які вказують, що відповідач виконав дії, спрямовані на заперечення права позивача або утвердження за собою права, яке йому не належить. Наприклад, наймач не сплачує в установленний термін плату за проживання у квартирі.

Діюче процесуальне законодавство не закріплює обов'язку за позивачем обґрунтовувати свої вимоги відповідними нормами права. На суд покладається встановити спірні правовідносини та застосувати до них відповідні норми матеріального права. Дане положення закріплено у правових позиціях Верховного Суду. Так, у постанові від 4 грудня 2019 р. у справі № 917/1739/17 Велика Палата Верховного Суду дійшла таких висновків: «суди, з'ясувавши при розгляді справи, що

сторона або інший учасник судового процесу на обґрунтування своїх вимог або заперечень посилається не на ті норми права, що фактично регулюють спірні правовідносини, самостійно здійснює правильну правову кваліфікацію останніх і застосовує для прийняття рішення ті норми матеріального і процесуального права, предметом регулювання яких є відповідні правовідносини». Аналогічну правову позицію викладено й у постанові Великої Палати Верховного Суду від 25 червня 2019 р. у справі № 924/1473/15 (провадження № 12-15Гс19), а також у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 23 жовтня 2019 р. у справі № 761/6144/15-ц (провадження № 61-18064св18).

Частиною 3 ст. 49 ЦПК України передбачено, що: «до закінчення підготовчого засідання позивач має право змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається *не пізніше ніж за п'ять днів* до початку першого судового засідання у справі». *Зміст позову* – це вимога позивача до суду про здійснення певних дій із зазначенням способу судового захисту (п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України). Способи захисту порушених прав визначені нормами матеріального права (ст. 16 ЦК України, ст. 18 СК України). Зокрема, позивач може просити суд: визнати за ним певне право; зобов'язати відповідача до здійснення певних дій; підтвердити або спростувати існування певних правовідносин; відновити становище, яке існувало до порушення права та ін. Наприклад, у *позові про виселення із житлового приміщення за неможливістю сумісного проживання* – *змістом* буде вимога про ухвалення рішення про виселення відповідача.

Значення елементів позову полягають у тому, що вони: індивідуалізують спір; розмежовують позови між різними видами судочинства; розділяють різні категорії справ між видами проваджень у цивільному судочинстві; дозволяють класифікувати позови; установлюють межі судового розгляду та судової діяльності; визначають предмет і межі доказування; забезпечують здійснення судового контролю за реалізацією позивачем своїх спеціальних прав; здійснюють захист інтересів

відповідача; окреслюють компетенцію суду та його юрисдикцію; визначають суть вимог, на які суд повинен дати відповідь у своєму рішенні; сприяють ухваленню законного, обгрунтованого та повного рішення суду.

Позови класифікуються на види за різними критеріями:

1) матеріально-правовий критерій (залежно від характеру спірних правовідносин) – *цивільні, сімейні, трудові, земельні* та інші позови;

2) процесуально-правовий критерій (за способом процесуального захисту):

а) позови про присудження – вимога позивача до суду зобов'язати відповідача виконати певну дію або утриматися від її вчинення (стягнення боргу, стягнення аліментів, відшкодування збитків, виселення з будинку);

б) позови про визнання – вимога позивача у даних позовах спрямована на підтвердження судом наявності або відсутності певних правовідносин між сторонами (визнання договору недійсним, визнання усиновлення недійсним, встановлення батьківства, визнання права власності);

в) перетворювальні (конститутивні) позови – вимога позивача спрямована на виникнення, зміну чи припинення правовідносин між сторонами (розірвання шлюбу, розподіл спільного майна, розірвання договору);

3) за характером та оцінкою предмета спору:

а) майнові – позови, які підлягають грошовій оцінці (про відшкодування шкоди);

б) натуральні – позови, за якими витребується майно із чужого незаконного користування і володіння (віндикаційний позов);

в) немайнові – позови, які не підлягають грошовій оцінці (визнання шлюбу недійсним);

4) за кількістю елементів позову, що збігаються, і за зв'язком між позовами:

а) тотожні позови (в яких має місце певний збіг предмета, підстав, сторін, але подані вони до різних судів);

б) однорідні (в яких збігається предмет і підстави, але різні суб'єкти);

в) *взаємозалежні* (вимагають послідовного вирішення спірних правовідносин чи комплексного вирішення);

5) за характером інтересу, що захищається:¹

а) *особисті* – спрямовані на захист власних інтересів, коли позивач є учасником спірних правовідносин і безпосередньо зацікавлений у результатах справи;

б) *позови, спрямовані на захист державних і суспільних інтересів*, спрямовані на охорону майнових та інших прав та інтересів держави і суспільства. До цих позовів належать вимоги прокурора, державних органів, органів місцевого самоврядування, інших органів, організацій та окремих громадян;

в) *групові* (в тому числі і на захист невизначеного кола осіб) позови спрямовані на захист інтересів групи осіб, первісний склад якої неможливо визначити на момент порушення цивільної справи. Груповий позов – це позов, який пред'являється до суду на захист групи осіб (невизначеного кола осіб), права, свободи та інтереси яких порушені, якому притаманні ознаки, які відрізняють його від інших інститутів у цивільному судочинстві, який спрямований на забезпечення ефективності та доступності правосуддя, реалізація якого має відбуватись з дотриманням цивільної процесуальної форми²;

г) *непрямі (похідні) позови* спрямовані на захист майнових прав господарських товариств і застосовуються в основному в господарському процесі;

д) *позови на захист інших осіб* – спрямовані на захист прав та інтересів не самого позивача в процесуальному розумінні, а інших осіб.

¹Навроцька Ю. В., Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б. Цивільне процесуальне право України: навч. посіб. (у схемах і таблицях) / за заг. ред. Ю. В. Навроцької. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 152.

²Татулич І. Ю. Правова природа інституту групового позову в цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 82. С. 236–247. (С.245) https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjA_fl855LnAhUmlosKHdf4A1AQQFjAAegQIBhAB&url=http%3A%2F%2Fwww.apdp.in.ua%2Fv82%2F34.pdf&usg=AOvVaw1WKpoNkNMDanIBKYIIYh5S

б) залежно від суб'єкта пред'явлення:

а) позови, подані позивачем;

б) позови, подані відповідачем;

в) позови, подані третіми особами з самостійними вимогами;

7) залежно від послідовності пред'явлення:

а) первісний – позов позивача до відповідача;

б) зустрічний – позов первісного відповідача до первісного позивача.

2. Право на позов

Право на позов – це право на звернення до суду з метою відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права у визначеному процесуальному порядку, в певній встановленій законом процесуальній формі, для захисту прав, свобод та інтересів. Право на позов як єдине поняття складається з права на пред'явлення позову і права на його задоволення. Зазначені поняття взаємопов'язані, відносно самостійні, але не автономні. *Право на пред'явлення позову* – це право особи звернутися до суду з позовом про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Це право на порушення процесу. *Право на задоволення позову* – це право на позитивний результат процесу, що передбачає кінцевий результат діяльності суду із розгляду та вирішення цивільної справи, полягає в ухваленні судового рішення на користь позивача. Право на подання позовної заяви є способом реалізації права на позов. *Передумови права на подання позовної заяви поділяються на дві групи:* 1) суб'єктивні (*цивільна процесуальна правосуб'єктність та цивільна процесуальна заінтересованість особи*); 2) об'єктивні – поділяються на: а) позитивні – передумови, наявність яких необхідна для реалізації права на звернення до суду (*юрисдикція справи, правовий характер вимоги позивача*); б) негативні – передумови, з відсутністю яких

закон пов'язує можливість звернення до суду з позовною заявою (обставини, визначені пп. 2-6 ч. 1 ст. 186 ЦПК України)¹.

До порядку (умов) реалізації права на пред'явлення позову належать: «1) процесуальна дієздатність позивача. Доказами, що підтверджують наявність або відсутність дієздатності, є паспорт, рішення суду, свідоцтво про шлюб; 2) наявність належно оформлених повноважень на підписання або пред'явлення позовної заяви (ч. 2 ст. 175 ЦПК України); 3) сплата судових витрат (ч. 1 ст. 134 ЦПК України); 4) дотримання реквізитів позовної заяви, які закріплені у ч. 3 ст. 175 ЦПК України); 5) вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадку, коли такі заходи обов'язкові згідно із законом»².

3. Поняття й особливості позовного провадження

Правила розгляду та вирішення цивільних справ у порядку позовного провадження врегульовані розд. III ЦПК України. Метою позовного провадження є захист прав, свобод та інтересів шляхом їх визнання, присудження до вчинення певних дій або утримання від них, припинення чи зміни матеріальних правовідносин. **Особливості позовного провадження:** 1) наявність спору про право цивільне, що виникає з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин; 2) наявність сторін з протилежними інтересами у справі – позивач і відповідач (ст. 48 ЦПК); 3) учасниками справи в позовному провадженні є сторони та треті особи (з самостійними вимогами щодо предмета спору та треті особи без самостійних вимог щодо предмета спору (ч. 1 ст. 42, ст. 52-54 ЦПК); 4) засобом порушення справи в позовному провадженні є позовна заява (ст. 175-177 ЦПК); 5) учасники позовного провадження наділяються загальними та

¹Цивільне процесуальне право України: підручник / В. М. Коссака, Р. Я. Лемик, Ю. В. Навроцька, С. В. Сенік; за заг. ред. В. М. Коссака. Харків: Право, 2020. 752 с. (С. 334)

²Цивільний процес. Підручник. / С. В. Васильєв. К.: Алерта, 2019. 506 с. (С. 227)

спеціальними правами та обов'язками (ст. 43, 49 ЦПК України); б) учасники позовного провадження наділяються правом подання заяв по суті справи (ст. 174 ЦПК); 7) найбільш повно проявляються принципи цивільного судочинства (ч. 3 ст. 2 ЦПК); 8) реалізуються такі інститути: відмова від позову; визнання позову; зустрічний позов; забезпечення позову; заміна неналежної сторони; мирова угода; передача справи на розгляд третейського суду тощо; 9) наявність складної цивільної процесуальної форми для суду та учасників судового процесу як певного процесуального порядку розгляду та вирішення цивільних справ; 10) за правилами позовного провадження розглядаються та вирішуються справи інших видів проваджень, однак зі своїми винятками та доповненнями, що їм притаманні.

Отже, **позовне провадження** – це вид провадження в цивільному судочинстві, предметом розгляду в якому є спір про право цивільне, що виникає із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, реалізується процесуальна діяльність суду та учасників судового процесу, врегульована нормами цивільного процесуального права, забезпечується впровадження основних засад цивільного судочинства та ускладнена цивільна процесуальна форма. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 19 ЦПК, є **два види позовного провадження**: загальне та спрощене. *Загальне позовне провадження* призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні. Процесуальний порядок розгляду та вирішення справ у спрощеному позовному провадженні закріплений у гл. 10 розд. III ЦПК України.

4. Письмові заяви учасників справи

Письмовими заявами учасників справи відповідно до розд. III ЦПК є заяви по суті справи та заяви з процесуальних питань. У *заявах по суті справи* учасники справи у порядку позовного провадження викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору. Законодавець у ч. 2 ст. 174 ЦПК закріплює **перелік заяв по суті справи**, до яких відносить: позовну заяву;

відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву. Подання заяв по суті справи є правом учасників справи. Водночас суд може зобов'язати державний орган чи орган місцевого самоврядування подати відповідну заяву по суті справи (крім позовної заяви) (ч. 4 ст. 174 ЦПК).

У ст. 4 ЦПК України зазначено, що «кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах». Особа реалізує своє конституційне право на судовий захист, пред'являючи до суду позовну заяву. У діючому ЦПК визначено, що «позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді (ч. 1 ст. 184 ЦПК України)». **Позовна заява** – перша заява по суті справи, яка є формою звернення до суду в порядку позовного провадження для вирішення спору про суб'єктивне право, яке порушується, оспорується, невизнається іншою стороною. У ній позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування. Даний процесуальний документ подається до суду в письмовій формі і підписується позивачем, його представником, або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. Позовна заява – є заявою по суті справи у позовному провадженні, що пред'являється до суду першої інстанції, має встановлену процесуальним законодавством зміст та форму, спрямована на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, в якій позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування¹. Зміст і вимоги до позовної заяви детально закріплені у ст. 175 ЦПК

¹ Татулич І. Ю. Нові вимоги до позовної заяви у цивільному судочинстві. *Науково-практичний журнал "Цивілістична процесуальна думка"*. м. Київ. № 2. 2018. С. 30–34. (С. 33)

України. Крім того, **відомості, які зазначаються в позовній заяві, умовно можна поділити на кілька груп:** а) відомості вступного характеру; б) відомості, що належать до опису обставин справи та мотивування заявлених вимог; в) відомості резолютивного характеру; г) додаткові відомості. Тому в юридичній літературі виокремлюють **складові частини позовної заяви:** *вступна; описова; мотивувальна; прохальна; додаткова.* До позовної заяви додаються документи, перелік яких закріплений у ст. 177 ЦПК України.

Наділяючи сторін позовного провадження загальними та спеціальними правами й обов'язками, законодавець, реалізуючи принцип змагальності та процесуальної рівноправності, наділяє відповідача спеціальним правом – подати відзив на позовну заяву. **Відзив на позовну заяву** – це заперечення відповідача проти позову, що містять матеріально-правові та процесуально-правові доводи щодо неправомірності пред'явлення позовних вимог. Зміст, строк і вимоги до даної заяви по суті справи закріплені у ст. 178 ЦПК України. Кодекс урегульовує питання строку подання даної заяви по суті справи, а саме: «відзив подається в строк, встановлений судом, який *не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі.* Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дозволить відповідачу підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі (ч. 7 ст. 178 ЦПК)».

Отримавши даний процесуальний документ від відповідача, позивач може подати **відповідь на відзив**, у якому позивач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених відповідачем у відзиві заперечень і мотиви їх визнання або відхилення. До даного процесуального документа застосовуються правила, встановлені частинами 3-5 ст. 178 ЦПК.

Заперечення щодо відповіді на відзив – заява по суті справи, в якій відповідач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань і аргументів і мотиви їх визнання або

відхилення. Вимоги та строк подання вказаної заяви закріплені у ст. 180 ЦПК України.

Третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, може подати до суду **пояснення щодо позову або відзиву**, в якому вона викладає свої аргументи і міркування на підтримку або заперечення проти заявлених позовних вимог. До пояснень третьої особи застосовуються правила, встановлені ст. 181 ЦПК України.

Заявами з процесуальних питань є: заяви, клопотання і заперечення. У заявах і клопотаннях учасники справи викладають свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення, міркування щодо процесуальних питань, а також заперечення проти заяв і клопотань, які подала інша сторона. Заяви з процесуальних питань можуть бути подані як у письмовій, так і в усній формі, проте є випадки, визначені ЦПК України, коли заяви і клопотання подаються тільки в письмовій формі. Перелік вимог до заяв з процесуальних питань, які подаються у письмовій формі, передбачений ст. 183 ЦПК України. У разі подання таких заяв без додержання зазначених вимог і такі недоліки не дають можливості її розглянути або якщо вона є очевидно безпідставною та необґрунтованою, суд повертає таку заяву, клопотання, заперечення заявнику без розгляду.

Отже, позовна заява, відзив на позовну заяву, відповідь на відзив, заперечення, пояснення третьої особи є основними процесуальними документами, що дають можливість учасникам справи висловити суду свої вимоги, заперечення, аргументи та міркування з приводу заявлених позовних вимог у письмовій формі. У судовому процесі розгляду учасники процесу можуть подавати також заяви, клопотання чи заперечення щодо процесуальних питань у строки, визначені законом або судом.

Виходячи з принципу рівноправності сторін цивільного процесу, відповідач наділений правом користуватися процесуальними засобами захисту своїх прав, свобод та інтересів у суді під час розгляду справи. Одним із таких процесуальних засобів є можливість відповідача звернутися до позивача із зустрічним позовом, який є самостійною вимогою відповідача до позивача, заявленою у процесі для спільного розгляду з первісним позовом.

Зустрічний позов – це матеріально-правова вимога відповідача до позивача, яка за ухвалою суду об'єднується в одне провадження з первісним позовом і подається у строк для подання відзиву. У ЦПК України закріплені умови прийняття зустрічного позову до спільного розгляду з первісним позовом, «якщо обидва позови взаємопов'язані і спільний їх розгляд є доцільним, зокрема, коли вони виникають з одних правовідносин або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову (ч. 2 ст. 193 ЦПК України)». Форма і зміст зустрічної позовної заяви закріплені у ст. 194 ЦПК України. Наприклад, позову про відшкодування збитків, завданих невиконанням договору оренди, протиставляється зустрічний позов про недійсність цього договору; позову про розірвання шлюбу протиставляється зустрічний позов про поділ майна подружжя тощо (*Ухвала Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 03 серпня 2020 р. у справі № 348/1014/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90747991>*).

5. Відкриття провадження у справі

Суддя, ознайомившись із поданою позовною заявою, повинен постановити одну з таких ухвал: 1) про відкриття провадження у справі (ст. 187 ЦПК); 2) про відмову у відкритті провадження у справі (ст. 186 ЦПК); 3) про залишення позовної заяви без руху (ч. 1 ст. 185 ЦПК); 4) про повернення позовної заяви (ч. 4 ст. 185 ЦПК).

Відкриття провадження у справі – перша стадія цивільного процесу, на якій суддя перевіряє наявність в особи, яка звертається до суду, права на звернення до суду і дотримання встановленого законом процесуального порядку реалізації даного права (*Ухвала Герцаївського районного суду Чернівецької області від 15 січня 2021 р. у справі № 714/9/21/ Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94173657>). Процесуальна діяльність по відкриттю провадження у справі в суді першої інстанції має велике значення для забезпечення права на

судовий захист і реалізації завдань цивільного судочинства. Саме тут вирішується питання про наявність умов, з якими закон пов'язує саму можливість виникнення провадження в суді загальної юрисдикції щодо розгляду та вирішення по суті конкретної цивільної справи. Наявність таких умов для звернення заінтересованої особи за судовим захистом і дотримання нею встановленого законом порядку звернення ставить в обов'язок судді відкрити провадження у цивільній справі шляхом постановлення ухвали про відкриття провадження у справі. Отже, без відкриття провадження у цивільній справі в суді першої інстанції неможливий судовий захист порушених або оспорюваних прав, свобод і охоронюваних законом інтересів громадян та організацій.

На цьому етапі суддя перевіряє, чи немає підстав для **відмови у відкритті провадження у справі**, вичерпний перелік яких законодавець зазначає в ч. 1 ст. 186 ЦПК (*Ухвала Садгірського районного суду м. Чернівці від 01.02.21 р. у справі № 726/97/21/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94794062>*). Відмовляючи у відкритті провадження у справі, суд постановляє ухвалу *не пізніше п'яти днів* з дня надходження заяви, яку надсилає заявникові *не пізніше наступного дня* після її постановлення в порядку, встановленому для вручення судового рішення. До даної ухвали, що надсилається заявникові, додаються позовні матеріали. Тоді як копія позовної заяви залишається в суді. Така ухвала є об'єктом апеляційного оскарження. У разі скасування цієї ухвали позовна заява вважається поданою в день первісного звернення до суду. Відмовляючи у відкритті провадження у справі з підстави, коли заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, суд повинен роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи.

Упевнившись, що немає підстав для відмови у відкритті провадження у справі, суддя з'ясує, чи немає підстав для **повернення позовної заяви**, вичерпний перелік яких наводиться в ч. 4 ст. 185 ЦПК (*Ухвала Першотравневого районного суду м. Чернівці від 26.01.21 р. у справі № 725/357/21/ Єдиний державний реєстр судових рішень*).

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94392299>). За наявності таких підстав суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи *не пізніше п'яти днів* з дня її надходження або з дня закінчення строку на усунення недоліків, про що постановляє мотивовану ухвалу. Така ухвала теж може бути об'єктом апеляційного оскарження. Копія позовної заяви залишається в суді. Суд не має права повторно повертати позовну заяву у разі скасування ухвали про повернення позовної заяви та направлення справи для продовження розгляду. Проте повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для її повернення. У разі повернення позовної заяви з підстави, передбаченої п. 6 ч. 4 ст. 185 ЦПК, судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається.

Крім того, на цьому етапі провадження суддя може протягом *п'яти днів* з дня надходження до суду даної заяви постановити ухвалу про **залишення позовної заяви без руху**, встановивши, що її подано без додержання вимог, передбачених ст. 175, 177 ЦПК, – це тимчасове призупинення процесуальних дій, спрямованих на відкриття провадження у справі (*Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 21 січня 2021 р. у справі № 727/99/21/Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94315856>*). Законодавець закріплює в ч. 2 ст. 185 ЦПК зміст і вимоги до такої ухвали. Так, у ній зазначаються: «недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати *десяти днів* з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється з підстави несплати судового збору у встановленому законом розмірі, суд у такій ухвалі повинен зазначити точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити)». Позовна заява вважається поданою в день первісного її подання до суду, у випадку, якщо позивач відповідно до ухвали суду в установленій строк виконає вимоги, визначені в законодавстві. У протилежному випадку заява вважається неподаною і повертається позивачеві (ч. 3 ст. 185 ЦПК).

Отже, якщо буде встановлено, що немає підстав для відмови у відкритті провадження, повернення позовної заяви чи залишення без руху, суд постановляє ухвалу про відкриття провадження у справі *протягом п'яти днів* з дня надходження позовної заяви або заяви про усунення недоліків. Зміст і вимоги до такої ухвали закріплені в ч. 2 ст. 187 ЦПК. У ч. 3 ст. 187 ЦПК закріплено один з обов'язків позивача, зокрема, «якщо при відкритті провадження у справі було вирішено питання про залучення третіх осіб, позивач *не пізніше двох днів* з дня вручення копії ухвали про відкриття провадження у справі повинен направити таким третім особам копії позовної заяви з додатками, а докази такого направлення надати суду до початку підготовчого засідання або до початку розгляду справи по суті в порядку спрощеного позовного провадження».

Водночас у цій же нормі законодавець зазначає і про обов'язок для суду, а саме: «якщо суд в ухвалі про відкриття провадження у справі за результатами розгляду відповідного клопотання позивача вирішує розглядати справу за правилами спрощеного позовного провадження, суд визначає строк відповідачу для подання заяви із запереченням проти розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження, який *не може бути меншим п'яти днів* з дня вручення ухвали (ч. 4 ст. 187 ЦПК)». Ухвала про відкриття провадження у справі постановляється з додержанням вимог ч. 5 ст. 128 ЦПК.

Продовжуючи процесуальні дії суду на вказаній стадії, законодавець у ч. 6 ст. 187 ЦПК вказує, що «якщо відповідач – фізична особа, яка не є суб'єктом підприємницької діяльності – суд *не пізніше двох днів* з дня надходження позовної заяви до суду звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване місце проживання (перебування) такої фізичної особи. Така інформація про місце проживання (перебування) фізичної особи має бути надана *протягом п'яти днів* з моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання та перебування особи відповідного звернення суду».

Суд надсилає справу за підсудністю – якщо за результатами отриманої судом інформації буде встановлено, що

справа не підсудна цьому суду. **Суд вирішує питання про відкриття провадження у справі**, якщо отримана судом інформація не дає можливості встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи.

Відповідно до положень ч. 11-13 ст. 187 ЦПК України: «суддя, встановивши, після відкриття провадження у справі, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 175, 177 ЦПК, постановляє ухвалу *не пізніше наступного дня*, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для усунення недоліків, який не може перевищувати *п'яти днів* з дня вручення позивачу ухвали. Якщо позивач усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, суд продовжує розгляд справи, про що постановляє ухвалу *не пізніше наступного дня* з дня отримання інформації про усунення недоліків. Позовна заява залишається без розгляду, якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом».

Отже, відкриття провадження у справі складається з дій заінтересованої особи, яка подає заяву до суду, і дій судді, який приймає заяву до свого провадження або відмовляє у відкритті провадження. Ці дії спрямовані на визначення умов, підстав і порядку реалізації права особи на звернення до суду за судовим захистом (ст. 4 ЦПК).

6. Підготовче провадження

Підготовче провадження – це друга стадія цивільного процесу, яка охоплює сукупність процесуальних дій суду й учасників судового процесу, що здійснюються судом після відкриття провадження у справі з метою забезпечення правильного та своєчасного розгляду та вирішення справи. Думки вчених щодо визначення мети підготовчого провадження розділились. Одні вважають, що метою є створення умов для забезпечення своєчасного й правильного вирішення справи та ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення, інші мету підготовки вбачають у забезпеченні правильного і

своєчасного розгляду та вирішення справи в порядку цивільного судочинства. Існує також думка, що пріоритетними на цьому етапі судового процесу є примирення сторін і можливість урегулювання спору до судового розгляду.

На відміну від інших стадій, законодавець у ч. 1 ст. 189 ЦПК закріплює *перелік завдань підготовчого провадження, якими є*: «1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу; 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог; 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів; 4) вирішення відводів; 5) визначення порядку розгляду справи; 6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті».

Враховуючи перелік процесуальних дій суду та учасників судового процесу, які вони повинні здійснити перед судовим розглядом справи, а також вирішення питання про порядок розгляду справи – загальний або спрощений, можливості врегулювати спір за участю судді до судового розгляду справи, законодавцем зроблений черговий крок на шляху посилення засад диспозитивності, змагальності та процесуальної економії, оскільки саме на стадії підготовчого провадження закладається основа для створення тих необхідних умов, за яких можливе справжнє змагання рівноправних сторін, повне та всебічне дослідження обставин справи, а відповідно і ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення¹.

Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання. Крім того, коментована норма закріплює строк проведення, а саме: «підготовче провадження має бути проведене протягом *шістдесяти днів* з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної

¹Цал-Цалко Ю. Ю. Завдання та строк підготовчого провадження. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного* (Одеса, 13 грудня 2019 р.) / за загальною редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубсової. Одеса : Фенікс, 2019.с. URL: ISBN 978-966-928-474-7

підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений *не більше ніж на тридцять днів* за клопотанням однієї з сторін або з ініціативи суду (ч. 2, 3 ст. 189 ЦПК)». Проаналізована постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ № 11 від 17.10.2014 року «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» настановує на висновок про те, що суддям необхідне проведення ретельної підготовки справ досудового розгляду, адже недоліки і недбалість, що допускаються на цій стадії, ймовірно, призводять до порушення не тільки строків розгляду справ, а й прав учасників судового процесу та сприяють ухваленню незаконних і необґрунтованих рішень.

Учасникам справи надсилається ухвала про відкриття провадження у справі, а також копія позовної заяви з копіями доданих до неї документів. Тоді як іншим особам, якщо від них витребуються докази, в порядку, встановленому для вручення судового рішення, надсилається лише ухвала про відкриття провадження у справі (ст. 190 ЦПК).

Згідно зі ст. 191 ЦПК, **відповідач** у строк, встановлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі, має право надіслати: «1) суду – *відзив на позовну заяву і всі письмові та електронні докази (які, можливо, доставити до суду), висновки експертів і заяви свідків, що підтверджують заперечення проти позову*; 2) позивачу, іншим відповідачам, а також третім особам – *копію відзиву та доданих до нього документів*». Процесуальне законодавство допускає право суду вирішити спір за наявними матеріалами справи у разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин; **треті особи, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору**, мають право подати *письмові пояснення щодо позову або відзиву*; **учасники справи** мають право дати *відповідь на такі пояснення* до закінчення підготовчого провадження; **відповідач** має право пред'явити *зустрічний позов* у строк для подання відзиву; **треті особи із самостійними вимогами** мають право подати *позов* до однієї з сторін або до двох сторін одночасно.

Положеннями ст. 196 ЦПК окреслено, що «для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться підготовче засідання. Дата і час підготовчого засідання призначаються суддею з урахуванням обставин справи і необхідності вчинення відповідних процесуальних дій. Підготовче засідання має бути розпочате *не пізніше ніж через тридцять днів* з дня відкриття провадження у справі».

Крім того, законодавець у змісті ст. 197 ЦПК наводить перелік процесуальних дій суду у підготовчому засіданні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті. Розширений та деталізований перелік процесуальних дій суду на цьому етапі знаходимо у судовій практиці. Зокрема, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» зазначено, що у позивача суд повинен з'ясувати предмет позову (що конкретно вимагає позивач), підставу позову (чим він обґрунтовує свої вимоги) і зміст вимоги (який спосіб захисту свого права він обрав). З'ясовується правильність об'єднання кількох однорідних вимог, наявність у позивача інших вимог до відповідача, які можуть бути пов'язаними між собою, для вирішення питання про їх об'єднання або роз'єднання. У відповідача суд з'ясовує суть заперечення проти позову та характер такого заперечення (процесуальний чи матеріально-правовий). З урахуванням вимог і заперечень сторін, обставин, на які посилаються інші особи, які беруть участь у справі, а також норм права, які підлягають застосуванню, суд визначає факти, які необхідно встановити для вирішення спору, і які з них визначаються кожною стороною, а які підлягають доказуванню (предмет доказування).

На думку Р.Я. Лемик, *дії, які вчиняє суддя у підготовчому засіданні*, передбачені ч. 2 ст. 197 ЦПК, за змістом можна згрупувати в такі *групи*: а) визначення суб'єктного складу; б) дії, пов'язані з досудовим врегулюванням спору; в) забезпечення повноти інформації про обставини справи; г) формування предмета доказування та доказової бази для вирішення цивільної справи; д) інші дії, необхідні для

забезпечення правильного та своєчасного розгляду справи по суті¹.

Порядок проведення підготовчого засідання закріплено в ст. 198 ЦПК. У випадку, встановленому законом, суд відкладає підготовче засідання, а також може, у разі необхідності, оголосити перерву. Саме на етапі підготовчого провадження закон наділяє учасників справи спеціальними правами. Так, **позивач** має право подати *відповідь на відзив* у строк, встановлений судом, а **відповідач** – *заперечення*. **Інші учасники справи** мають право надати свої *письмові пояснення* щодо відповіді на відзив та заперечення до закінчення підготовчого провадження, якщо судом не встановлено інший строк (ст. 199 ЦПК).

У підготовчому засіданні суд постановляє ухвалу (ухвали) про процесуальні дії, які необхідно вчинити до закінчення підготовчого провадження та початку судового розгляду справи по суті. Підсумовуючи підготовче засідання, суд може постановити одну з таких ухвал: 1) залишення позовної заяви без розгляду (*Ухвала Глибоцького районного суду Чернівецької області від 04 грудня 2020 р. у справі № 715/1849/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень.*

*URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93383411>); 2) закриття провадження у справі (*Ухвала Заставнівського районного суду Чернівецької області від 15.05.2020 р. у справі № 716/415/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень.**

*URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89288649>); 3) закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті (*Ухвала Кіцманського районного суду Чернівецької області від 24 листопада 2020 р. у справі № 718/1660/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень.**

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93064957>).

У випадку визнання позову відповідачем суд ухвалює рішення за результатами підготовчого провадження. Ухвалення в підготовчому засіданні судового рішення у разі відмови від

¹Цивільне процесуальне право України: підручник / В. М. Коссака, Р. Я. Лемик, Ю. В. Навроцька, С. В. Сенік; за заг. ред. В. М. Коссака. Харків: Право, 2020. 752 с. (С. 370).

позову, визнання позову, укладення мирової угоди проводиться в порядку, встановленому ст. 206-207 ЦПК. Суд повинен з'ясувати думку сторін щодо дати призначення судового засідання для розгляду справи по суті (ч. 3-5 ст. 200 ЦПК).

7. Врегулювання спору за участі судді

Одним із низки запроваджених нововведень – є *інститут врегулювання спору за участю судді* (розділ III, глава 4, ст. 201-205 ЦПК України). Що розуміється під цим нововведенням? Це, перш за все, вирішення спору за згодою сторін до початку розгляду справи по суті, за участю судді, питання проведення якого вирішується у підготовчому засіданні. Даний інститут вже давно діє в таких зарубіжних країнах, як Австралія, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Болгарія, Хорватія та ін. Причому у деяких країнах такий процес є обов'язковим, в інших – добровільним. Тобто фактично, з ухваленням змін до ЦПК України було запроваджено судову медіацію як альтернативне вирішення спору, яка має схожі принципи та деякі особливості із мирним врегулюванням спорів у судовому порядку. Проте процесуальний інститут врегулювання спору за участю судді не варто плутати з медіацією. На відміну від медіації, врегулювання спору за участю судді підпорядковане певним процесуальним вимогам, визначеним процесуальними кодексами, та проводиться кваліфікованим юристом – суддею. Крім того, суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору, тоді як медіатор лише сприяє комунікації сторін, а останні мають самостійно визначити оптимальний для них шлях вирішення. Медіація можлива на будь-якій стадії процесу, тоді як врегулювання спору за участю судді – винятково до початку розгляду справи по суті.

Упровадження цієї концепції, за якої остання повинна стати повноцінним елементом судових процедур, дало можливість законодавцю визначити її однією з стадій судового провадження. Однак, аналізуючи порядок проведення врегулювання спору за участю судді, можна дійти висновку, що це скоріш процедура, яка може здійснюватися в межах підготовчого провадження, а саме: на підготовчому засіданні, яка детально

врегульована нормами цивільного процесуального законодавства та має місце винятково за згоди на це сторін. Як слушно зазначає вітчизняний учений-процесуаліст М. М. Ясинок, це передбачена процесуальним законодавством офіційна непублічна частина підготовчого провадження, яка може мати місце лише за згоди на це сторін та участі при цьому їхніх представників, а при необхідності – і перекладачів, і спрямована на віднайдення шляхів примирення чи компромісу між сторонами¹. О. Б. Тиханський теж врегулювання цивільного спору за участю судді розуміє у двох аспектах: як новий цивільно-процесуальний інститут у теорії цивільного права та специфічна процесуальна процедура в межах судового розгляду².

Щоб судом була розпочата процедура проведення врегулювання спору за участю судді, необхідна наявність певних умов. По-перше, головною умовою для цього є згода всіх учасників спору. ***По-друге***, врегулювання спору за участю судді можливе винятково до початку розгляду справи по суті, а отже, тільки в суді першої інстанції, у справах загального позовного провадження. ***По-третє***, у справі має бути відсутня третя особа з самостійними вимогами. ***По-четверте***, справа не повинна належати до тих категорій, де врегулювання спору за участю судді не застосовується.

Про задоволення клопотань сторін з питань проведення процедури врегулювання спору за участю судді суд постановляє ухвалу, якою зупиняє підготовче провадження. У випадку недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання спору повторне проведення врегулювання спору за участю судді не допускається (ч. 2 ст. 202 ЦПК). Сам процесуальний порядок проведення врегулювання

¹Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д. ю. н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2020. 810 с. (С. 425).

²Тиханський О. Б. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали 2 Міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернівці, 18-19 жовтня 2018 р.); [редкол. : О. В. Щербанюк (голова), А. С. Цибуляк-Кустевич (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці, 2018. С. 176–178. (С. 178).

спору за участю судді закріплено у ст. 203 ЦПК, а строк, протягом якого він проводиться, – уст. 205 ЦПК, де зазначено, що «врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але *не більше тридцяти днів* з дня постановлення ухвали про його проведення. Строк проведення врегулювання спору за участю судді продовженню не підлягає».

Так, врегулювання спору за участю судді, відповідно до ч. 1 ст. 204 ЦПК, припиняється: «1) у разі подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді; 2) у разі закінчення строку врегулювання спору за участю судді; 3) за ініціативою судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою із сторін; 4) у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем». Дане питання оформляється шляхом постановлення ухвали, яка не може бути об'єктом апеляційного оскарження. Одночасно із припиненням врегулювання спору суддя вирішує питання про поновлення провадження у справі.

У юридичній літературі закріплено, що врегулювання спору за участю судді неможливе без спеціальних, притаманних лише цьому способу АВС принципів, серед яких, у першу чергу, виокремлюють добровільність, конфіденційність, нейтральність і неупередженість посередника, принцип гнучкості процедури, неконфронтаційний та неформальний порядок, співробітництва, принципу рівності сторін.

Упровадження даної процедури є сміливим кроком уперед до гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу. Поява такого інституту є дієвим засобом, покликаним оптимізувати процесуальний порядок розгляду та вирішення цивільних справ, оскільки дає змогу якісно новими методами досягти однієї з цілей підготовчого засідання – примирення сторін. Введення цієї процедури дає можливість сторонам реалізувати диспозитивні начала в цивільному судочинстві та є додатковою гарантією прав та свобод людини і громадянина. Можна сміливо стверджувати, що процедура врегулювання спору за участю судді може стати ефективним

механізмом, який зменшить навантаження у судах та позитивно вплине на виконання завдань цивільного судочинства. Запроваджена законодавством можливість врегулювання спору за участю судді є перспективним і прогресивним напрямом до впровадження європейських процедур та норм, а також покращення доступу громадян до суду¹.

8. Забезпечення позову в цивільному судочинстві: підстави і види. Зустрічне забезпечення

Для виконання завдань захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб і держави цивільне судочинство покликане забезпечити як правильний та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, так і виконання ухвалених щодо них рішень. Виконанням усувається порушення майнових і особистих немайнових прав шляхом застосування процесуальних засобів і способів примусу до осіб, які відмовились добровільно виконати свої обов'язки. Н. Сакара, аналізуючи складові права на справедливий судовий розгляд, доповнює їх таким елементом: своєчасне виконання судових рішень. Оскільки у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини особливо підкреслює значення цього права, посилаючись на те, що ефективний доступ до суду містить право на виконання судових рішень без належних затримок². Гарантією вчасного й ефективного виконання судових рішень є саме *інститут забезпечення позову*. Відповідно до статті 13 Конвенції, кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження. ЄСПЛ у рішенні від 29.06.2006 у справі *«Пантелєєнко проти України»*

¹Татулич І. Ю. Врегулювання спору за участю судді – примирювальна процедура в цивільному судочинстві. Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law : Collective monograph. Riga : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. Р. 2. 632 р. С. 565–583. (С. 579–580)URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-63-1.32>

²Сакара Н. Право на справедливий судовий розгляд та національна практика цивільного судочинства. *Право України*. 2011. № 10. С. 63–75. (С. 65).

зазначив, що засіб юридичного захисту має бути ефективним, як на практиці, так і за законом. А у рішенні ЄСПЛ від 31.07.2003 у справі «Дорани проти Ірландії» Європейський суд з прав людини зазначив, що поняття «ефективний засіб» передбачає запобігання порушенню або припиненню порушення, а так само встановлення механізму відновлення, поновлення порушеного права.

Правове регулювання питань забезпечення позову передбачено в гл. 10, розд. I ЦПК України. У сучасній процесуальній науці під забезпеченням позову мають на увазі: інститут цивільно-процесуального права; засіб захисту права й охоронюваного законом інтересу в суді; процесуальну гарантію, що забезпечує реальне виконання майбутнього судового рішення про задоволення позовних вимог; процесуальні дії щодо вживання судом передбачених законом заходів; заходи цивільного процесуального характеру, спрямовані на запобігання можливим утрудненням при виконанні рішення суду.

Відповідно до правової позиції ВСУ від 25 травня 2016 року у справі № 6-605 ЦС 16, забезпечення позову по суті – це обмеження суб'єктивних прав, свобод та інтересів відповідача або пов'язаних із ним інших осіб з метою забезпечення реалізації в майбутньому актів правосуддя і задоволень вимог позивача (заявника). У постанові Пленуму ВСУ від 22.12.2006 р. № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову» дане поняття розкривається як сукупність процесуальних дій, які гарантують виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог.

Діючий ЦПК України, на відміну від попередньої редакції, розширює перелік видів забезпечення позову. Указаний перелік, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 150 ЦПК, невичерпний. Ця ж норма закріплює випадки, коли забезпечення позову не допускається. Суд уживає заходи для забезпечення позову лише за заявою учасника справи (*Ухвала Черняхівського районного суду Житомирської області від 15 вересня 2020 р. у справі № 293/1795/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91626438>*). Проте у науці

цивільного процесуального права є пропозиції щодо закріплення на законодавчому рівні повноваження суду самостійно ініціювати та вживати заходи по забезпеченню позову. Хоча ініціювання вказаного питання самим суддею буде вважатися порушенням принципу змагальності в цивільному процесі, що неприпустимо. Отже, суб'єктами звернення до суду є учасник справи. Процесуальним засобом звернення до суду є заява, процесуальний порядок пред'явлення якої теж зазнав змін. Діюча редакція передбачає три способи подання заяви: до подання позовної заяви; одночасно з пред'явленням позову; після відкриття провадження у справі, що сприятиме справедливому та ефективному судочинству. Зміст, строк і порядок подання заяви врегульовано ст. 151-152 ЦПК.

Найбільшою новелою інституту забезпечення позову стало зустрічне забезпечення (ст. 154 ЦПК), яке спрямоване на захист прав та інтересів відповідача, який може постраждати від недобросовісних позивачів (*Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 01.06. 2020 р. у справі № 766/15302/19/Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89558277>). Відповідно до п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», суд, вирішуючи питання про забезпечення позову, повинен урахувати, що ця обставина може спричинити шкоду відповідачеві та іншим особам. У зв'язку з цим суд чи суддя повинні роз'яснити позивачеві, який просить забезпечити позов, наслідки можливого завдання відповідачеві збитків і за наявності для цього відповідних підстав вимагати застави.

Інститут зустрічного забезпечення регламентується і міжнародно-правовими актами. Зокрема, в доповіді Асоціації міжнародного права «Про забезпечувальні заходи в міжнародному цивільному процесі» зазначається, що суд повинен мати повноваження вимагати від позивача гарантії відшкодування збитків відповідачу чи третій стороні, які можуть виникнути в результаті застосування забезпечувальних

заходів. Фактично зустрічне забезпечення є збереженням status-quo між сторонами до ухвалення остаточного рішення суду¹.

Суд наділяється правом скасувати заходи забезпечення позову з власної ініціативи або ж за вмотивованим клопотанням учасника справи (ст. 158 ЦПК), що теж є новим у процесуальному законодавстві (*Ухвала Кельменецького районного суду Чернівецької області від 09.03.2021 р. у справі № 717/660/20/Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/95368283>).

Законодавець, закріпивши даний інститут, розширює процесуальні гарантії захисту не тільки позивача, але і відповідача в цивільному процесі, що є позитивним кроком розвитку процесуального законодавства та гармонізації національного законодавства до європейських стандартів.

9. Розгляд справи по суті

Розгляд справи по суті – це основна, центральна стадія цивільного процесу, на якій відбувається розгляд і вирішення справи по суті, реалізуються завдання та основні засади цивільного судочинства, встановлюються фактичні обставини справи, з'ясовуються права й обов'язки учасників справи, а також ухвалюється рішення суду.

Завданням розгляду справи по суті, як закріплено в ст. 209 ЦПК, є «розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат». Зі ст. 210 ЦПК впливає висновок, що суд має розпочати дану стадію *не пізніше ніж через шістьдесят днів з дня відкриття провадження у справі*, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – *не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку*. Суд розглядає справу по суті протягом *тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті*. Розгляд справи відбувається в судовому засіданні. Суд

¹Луспенник Д. Д. Зустрічне забезпечення. Кілька складних питань щодо застосування нового інституту, з якими стикнуться судді. *Закон і Бізнес*. 2017. № 34 (1332). URL: http://zib.com.ua/ua/print/130073-kilka_skladnih_pitan_schodo_zastosuvannya_zustrichnogo_zabez.html

повідомляє учасників справи про місце, дату і час судового засідання. Учасник справи також має право заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. У випадку, якщо таке клопотання заявили всі учасники справи, судовий розгляд справи здійснюється на підставі наявних у суду матеріалів. Якщо судові засідання проводиться винятково у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань, то окремі процесуальні дії в разі необхідності можуть вчинятися за межами приміщення суду. Важливий той факт, що під час розгляду справи по суті суд сприяє примиренню сторін (ст. 211 ЦПК).

Одним із нововведень у діючому ЦПК України є право учасників справи брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду. Порядок проведення такого судового засідання у звичайний час і під час дії карантину, процесуальні дії суду та учасників справи, строки реалізації прав та обов'язків суб'єктів правовідносин детально закріплені у ст. 212 ЦПК (*Ухвала Кельменецького районного суду Чернівецької області від 30.10.2020 р. у справі № 727/6082/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92542200>*).

Ведучи мову про стадію розгляду справи по суті, наголошуємо на тому, що на даній стадії найбільше реалізується принцип безпосередності судового розгляду, який, насамперед, полягає в тому, що суд, відповідно до ст. 213 ЦПК, під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі. Справа завжди розглядається одним і тим самим складом суду. У разі заміни одного із суддів під час судового розгляду справа розглядається спочатку, крім випадків, установлених ЦПК. Однак у судовому засіданні можуть бути оголошені перерви, тривалість яких визначається відповідно до обставин розгляду справи, що їх викликали.

Окрім указанного вище принципу, на даній стадії, безумовно, знаходить свій прояв принцип одноособовості та колегіальності розгляду справи. Так, головуєчим у судовому засіданні при одноособовому розгляді справи є суддя, який розглядає справу, тоді як при колегіальному розгляді справи головуєчим у судовому засіданні є суддя-доповідач,

визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи.

Законодавець у ч. 2 ст. 214 ЦПК закріплює перелік завдань для головуючого під час судового засідання, зокрема: «головуючий відповідно до завдання цивільного судочинства керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи».

Учасники справи, інші учасники судового процесу, а також присутні у судовому засіданні особи звертаються до суду словами «Ваша честь» (ст. 215 ЦПК). Процесуальне законодавство передбачає у ст. 216 ЦПК обов'язки осіб, присутніх у залі судового засідання, а саме: «особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Учасники судового процесу та інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду та один до одного, надають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи. Відступ від вимог, установлених частиною першою цієї статті, допускається з дозволу головуючого. Учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку й утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил. За прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання. Учасники справи передають документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника».

Як стадія цивільного процесу розгляд справи по суті складається зі складових частин, кожна з яких має свою мету, особливості проведення та завдання. ***Відкриття розгляду справи по суті*** – перша частина розгляду справи по суті, завданням якої є вирішення організаційних питань, пов'язаних із проведенням судового засідання, з'ясування умов, необхідних для забезпечення своєчасного і правильного вирішення справи в даному судовому засіданні. Для цього *суддя вчиняє такі процесуальні дії*: - відкриває судове засідання та оголошує, яка справа розглядатиметься; - секретар судового засідання доповідає про явку учасників судового процесу та повідомляє хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції; - перекладачу роз'яснюються його права й обов'язки та приводять до присяги; - для забезпечення повного, всебічного й об'єктивного з'ясування обставин справи та дослідження доказів свідки видаляються із зали судового засідання; - головуючий оголошує склад суду та прізвища інших учасників судового процесу; - учасники справи повідомляються про свої права й обов'язки; - розглядаються заяви та клопотання, які не були заявлені в підготовчому провадженні; - вирішується можливість проведення судового засідання за неявки будь-якого учасника справи та інших учасників судового процесу; - якщо у справі бере участь експерт чи спеціаліст, то головуючий роз'яснює їм їх права й обов'язки, а експерта приводить до присяги.

Відповідно до ч. 2 ст. 223 ЦПК, суд за наявності підстав, передбачених у законі, відкладає розгляд справи в судовому засіданні. Ця ж норма закріплює, за яких умов можливий розгляд справи судом за відсутності учасника справи, у випадку, якщо він або його представник були належно повідомлені про судове засідання. Водночас суд у разі відкладення розгляду справи повинен допитати свідків, які з'явилися. Лише у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються повторно. З підстав відкладення розгляду справи постановляється ухвала (ч. 8, 9 ст. 223 ЦПК).

Для сторін, які не з'явилися у судове засідання, процесуальне законодавство передбачає настання наслідків. Так, суд вирішує справу на підставі наявних у ній даних чи доказів і

постановляє заочне рішення у разі повторної неявки відповідача в судове засідання, який був належно повідомлений. Для позивача також настають наслідки – суд залишає позовну заяву без розгляду, у випадку повторної його неявки в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки, за винятком, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності, і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору.

З'ясування обставин справи та дослідження доказів – це друга важлива складова судового розгляду, на якій, реалізуючи принцип змагальності та рівноправності сторін, відбувається встановлення обставин справи та з дотримання правил належності, допустимості, достовірності, достатності досліджуються докази. Даний етап розпочинається з вступного слова учасників справи, послідовність і порядок проведення якого врегульовано ст. 227 ЦПК. Наступне завдання суду – з'ясування обставин справи та дослідження доказів. Причому суд може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів, зазначивши про це у протоколі судового засідання, на даній стадії, враховуючи зміст спірних правовідносин, обставини справи та зібрані у справі докази (ч. 2 ст. 228 ЦПК).

Найпоширенішим засобом доказування є показання свідка в цивільному процесі. Тому законодавець у ст. 230 ЦПК чітко закріплює порядок допиту свідків. Заслуговує на увагу ст. 232 ЦПК, в якій зазначається порядок допиту малолітніх і неповнолітніх свідків.

Ведучи мову про показання свідків у цивільному судочинстві, неможливо залишити поза увагою питання щодо оголошення показань свідків, на яке у законодавстві звернено увагу. Так, у ст. 233 ЦПК передбачено, що «у разі відкладення розгляду справи показання свідків, зібрані за судовими дорученнями в порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання, або показання, дані ними у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, повинні бути оголошені і досліджені в судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, якщо участь цих свідків у новому судовому засіданні неможлива. Учасники справи мають право висловити

своє ставлення до цих показань і дати щодо них свої пояснення». Крім того, допитані як свідки за їхньою згодою можуть бути сторони, треті особи, їх представники, якщо вони заявлять, що факти, які мають значення для справи, їм відомі особисто (ст. 234 ЦПК). Після цього суд переходить до дослідження письмових доказів (ст. 235 ЦПК). У п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення» вказувалося, коли докази, що є у справі, зібрані в порядку виконання судового доручення, суд може обґрунтувати ними рішення лише за умови, якщо вони були ним оголошені в судовому засіданні й досліджені в сукупності з іншими матеріалами справи. Дослідивши письмові докази, суд здійснює огляд речових і електронних доказів (ст. 237 ЦПК), відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису та їх дослідження (ст. 238 ЦПК). Якщо у справі проводилась експертиза, суд переходить до дослідження висновку експерта (ст. 239 ЦПК).

Головуючий, з'ясувавши всі обставини справи та перевіривши їх доказами, надає сторонам та іншим учасникам справи можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали, що є у справі. У зв'язку з цим суд наділяється правом ставити питання іншим учасникам судового процесу. Підсумком указаних процесуальних дій є постановлення судом ухвали про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами, і як наслідок – перехід суду до судових дебатів (ст. 241 ЦПК).

Судові дебати й ухвалення рішення – це третя частина розгляду справи по суті, на якій підводяться підсумки досліджених обставин справи, аналіз та оцінка доказів, чітко з'ясовується позиція учасників справи стосовно того, як повинна бути вирішена справа. Під час судових дебатів учасники справи виступають з промовами (заключним словом), у яких вони посилаються тільки на обставини і докази, що досліджувалися в судовому засіданні. Послідовність виступів у судових дебатах законодавець наводить у ст. 242 ЦПК. Варто звернути увагу на ст. 243 ЦПК, яка регламентує порядок повернення до з'ясування обставин справи, зокрема: «якщо під час судових дебатів виникає необхідність з'ясування нових обставин, що мають значення для справи, або дослідження нових доказів, суд

постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі. Після закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами судові дебати проводяться в загальному порядку».

Ухвалення рішення – це підсумкова частина стадії розгляду справи по суті, у якій дається остаточна відповідь на заявлену матеріально-правову вимогу позивача до відповідача. Ухвалення рішення відбувається після судових дебатів, з виходом суду до нарадчої кімнати. Суд при цьому оголошує час його проголошення. Нерідко на цьому етапі з'являється обов'язок для суду, не приймаючи рішення, постановити ухвалу про поновлення судового розгляду, якщо під час ухвалення рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків або вчинення певної процесуальної дії (ч. 1, 2 ст. 244 ЦПК).

Відповідно до ст. 245 ЦПК, таємниця нарадчої кімнати полягає в тому, що ніхто, окрім складу суду, який розглядає справу, не має права перебувати в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення. Крім того, вказана норма закріплює і певні обов'язки для судді та суддів, що служать гарантією таємниці нарадчої кімнати, зокрема: суддя не має права під час ухвалення судового рішення по одній справі розглядати інші судові справи; судді не мають права розголошувати хід обговорення й ухвалення рішення у нарадчій кімнаті.

Законодавством в ч. 1 ст. 264 ЦПК *передбачено питання, які суд вирішує під час ухвалення рішення*: «1) чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; 2) чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; 3) які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин; 4) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин; 5) чи слід позов задовольнити або в позові відмовити; 6) як розподілити між сторонами судові витрати; 7) чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення; 8) чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову. При ухваленні рішення суд не може виходити за межі позовних вимог».

Порядок ухвалення судових рішень полягає в тому, що суди негайно після закінчення судового розгляду ухвалюють рішення, постанови іменем України. Указані судові рішення приймаються, складаються і підписуються в нарадчій кімнаті складом суду, який розглянув справу. Однак, якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних між собою самостійних вимог, суд може ухвалити щодо будь-якої вимоги часткове рішення та продовжити провадження в частині невіршених вимог. Проте ухвалення часткового рішення не допускається, якщо за вимогами, об'єднаними в одне провадження, відповідачем є одна особа, у разі обґрунтованих заперечень з боку відповідача (ч. 1-3 ст. 259 ЦПК).

У юридичній літературі залежно від кількості складових частин у судовому рішенні виділяють такі їх види: повні, які складаються з чотирьох частин (вступна, описова, мотивувальна та резолютивна), та неповні, які містять лише дві частини (вступну та резолютивну). У випадку складності справи, великої кількості учасників процесу, об'єднання позовних вимог, суд може ухвалити неповне судове рішення, повідомивши про це учасників судового процесу. Але за таких умов складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк *не більш як десять днів*, а якщо справа розглянута у порядку спрощеного провадження – *не більше як п'ять днів* з дня закінчення розгляду справи. За умови ухвалення неповного рішення суду однією з ознак, які пред'являються до нього, є підпис рішення всім складом суду та приєднання до справи даного процесуального документа. У кожному з видів судових рішень не допускаються жодних виправлень, підчисток, закреслень тощо. Проте у випадку наявності деяких виправлень, вони повинні бути застережені перед підписом судді. Усі судові рішення викладаються письмово у двох формах: паперовій та електронній (ч. 6-8 ст. 259 ЦПК).

Наступною вимогою, яка пред'являється до судового рішення, є його проголошення у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи, публічно, крім випадків, установлених ЦПК. Суд може проголосити лише вступну та резолютивну частини рішення суду (ч. 1 ст. 268 ЦПК). Важливим є той факт, що суддя при оголошенні рішення суду не оголошує певні відомості щодо учасників справи (ч. 2 ст. 268 ЦПК).

10. Фіксування судового процесу

Однією з гарантій дотримання принципу гласності в цивільному судочинстві є **фіксування судового засідання** за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Кодекс передбачає такі правила, що забезпечують фіксацію судового засідання, які полягають у тому, що «за наявності заперечень з боку будь-кого з учасників судового процесу проти здійснення повного фіксування судового засідання за допомогою відеозаписувального технічного засобу – таке фіксування здійснюється лише за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Фіксування судового засідання технічним засобом здійснює секретар судового засідання. У разі неявки в судові засідання всіх учасників справи чи в разі, якщо, відповідно до положень цього Кодексу, розгляд справи здійснюється судом за відсутності учасників справи, фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснюється. Повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу учасника справи, або за ініціативою суду. Технічний запис судового засідання є додатком до протоколу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи. Учасник справи має право отримати копію технічного запису судового процесу (ст. 247 ЦПК). Розмір судового збору за видачу в електронній формі копії технічного запису судового засідання встановлюється законом». Так, відповідно до п. 4 ч. 4 ст. 4 Закону України «Про судовий збір», за видачу в електронному вигляді копії технічного запису судового засідання сплачується судовий збір у розмірі 0, 03 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Окрім цього, секретар судового засідання забезпечує ведення протоколу судового засідання, зміст і вимоги до якого закріплені ст. 248 ЦПК. Діюче процесуальне законодавство закріплює право учасників справи на ознайомлення із технічним записом судового засідання, протоколом судового засідання та подання письмових зауважень щодо неповноти або

неправильності їх запису, яке вони можуть реалізувати протягом *п'яти днів* з дня проголошення рішення у справі (ст. 249 ЦПК). Зазначена норма містить одночасно й обов'язок суду розглянути відповідні зауваження *не пізніше п'яти днів* з дня їх подання. Як зазначається в постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12. 06. 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», у разі неможливості розгляду зауважень у встановленому порядку (зокрема, не задоволена судом заява про поновлення пропущеного строку на подання зауважень, закінчився строк повноважень судді), вони приєднуються до справи, а їх наявність відповідно враховується судом апеляційної або касаційної інстанції (п. 35).

У випадку вчинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням складається протокол. При його складанні можуть застосовуватися технічні засоби. Відомості, які містяться в цьому протоколі, закріплені в ч. 2 ст. 250 ЦПК.

11. Ускладнення під час судового процесу

У судовій практиці під час розгляду та вирішення справи по суті виникають різні ускладнення, які призводять до постановлення ухвал суду про:

1) оголошення перерви – відстрочення судового засідання, якщо спір, розгляд якого по суті розпочато, не може бути вирішено в даному судовому засіданні (ч. 2 ст. 240 ЦПК);

2) відкладення розгляду справи – перенесення розгляду справи на точно визначений час судом у випадках, установлених ч. 2 ст. 223 ЦПК (*Ухвала Хотинського районного суду Чернівецької області від 14 січня 2021 р. у справі № 724/1449/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94138317>*);

3) зупинення провадження у справі – це тимчасове призупинення процесуальних дій судом, пов'язане з незалежними від суду й учасників справи причинами, які унеможливають подальший розвиток процесу, з неможливістю визначити час поновлення провадження у справі. У законодавстві передбачено обов'язок і право суду зупинити

провадження у справі (ст. 251-252 ЦПК) (*Ухвала Новоселицького районного суду Чернівецької області від 28 липня 2020 р. у справі № 720/578/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень*).

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90667645>);

4) закриття провадження у справі – це форма закінчення розгляду справи без ухвалення судового рішення у зв'язку з появою обставин, за яких подальший розгляд спору неможливий або недоцільний, наслідком яких є неможливість повторного звернення до суду по тотожній справі (ст. 255 ЦПК) (*Ухвала Новодністровського міського суду Чернівецької області від 17 грудня 2020 р. у справі № 719/505/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень*).

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93620137>);

5) залишення позову без розгляду – це форма закінчення провадження у справі без ухвалення рішення суду, у випадку недотримання суб'єктами правовідносин умов реалізації права на звернення до суду, що не перешкоджає повторному зверненню в суд тотожним позовом (ст. 257 ЦПК) (*Ухвала Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 04 серпня 2020 р. у справі № 723/4060/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень*).

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90822573>).

12. Поняття та види судових рішень. Вимоги, яким повинно відповідати судове рішення. Способи усунення недоліків рішення судом, який його ухвалив

Провадження з розгляду та вирішення цивільних справ у суді першої інстанції завершується прийняттям актів судової влади – судових рішень. **Судове рішення** – акт правосуддя, яким вирішується справа по суті, дається відповідь на заявлену матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, усувається спір між сторонами, захищаються порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, інтереси держави.

Виділяють такі функції судового рішення: охоронна; індивідуального регулювання; превентивна та виховна.

Відповідно до ч. 1 ст. 258 ЦПК, *судовими рішеннями є*: ухвали; рішення; постанови; судові накази. Що ж до видів процесуальних документів, то законодавець чітко розписує, який вид рішення і в якому випадку судді належить ухвалити, зокрема: «процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал. Розгляд справи по суті завершується ухваленням судового рішення. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку закінчується прийняттям постанови. У випадках, передбачених ЦПК України, судовий розгляд закінчується видачею судового наказу».

Існуючі у теорії цивільного процесуального права погляди науковців з приводу *класифікації судових рішень можна поділити за певними критеріями*: 1) залежно від способу захисту права і правових наслідків, які вони викликають:

а) рішення про присудження (виселення з житлового приміщення); *б) рішення про визнання* (визнання права власності); *в) рішення конститутивні (перетворювальні)* (розірвання шлюбу); 2) за змістом: *а) остаточні (основні)*; *б) додаткові* (ст. 270 ЦПК);

3) за видом провадження: *а) рішення позовного провадження*;

б) рішення окремого провадження; *в) рішення наказного провадження (судовий наказ)* (ст. 168 ЦПК); 4) за суб'єктом ухвалення: *а) рішення одноособового судді*; *б) рішення колегіального суду*;

5) залежно від наявності складових частин: *а) повні*; *б) неповні*. Також виділяють: *а) імперативні*;

б) альтернативні; *в) факультативні*.

Вимоги, яким має відповідати судове рішення: законність і обґрунтованість (ст. 263 ЦПК); справедливість; визначеність; повнота; точність; зрозумілість; безумовність; ясність; своєчасність; чіткість; форма; зміст (ст. 265 ЦПК). Верховний Суд України у постанові Пленуму «Про судові рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 року також наголошує на тому, що ухвалене у справі рішення має бути

гранично повним, яким, чітким, викладеним у послідовності, встановленій ст. 265 ЦПК України, і обов'язково містити вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини. Разом з тим рішення не повинно містити зайвої деталізації, яка не має правового значення в даній справі, а також незрозумілих словосполучень, занадто довгих речень, через які викладення фактичних обставин важко сприймається.

Законна сила рішення суду – це така його властивість, у силу якої рішення набуває ознак обов'язковості, стабільності, незмінності, виключності, преюдиційності, незаперечності, реалізованості, неспростовності, винятковості тощо (ст. 273 ЦПК).

Способи усунення недоліків у судовому рішенні судом, який його ухвалив: виправлення описок та арифметичний помилко (ст. 269 ЦПК) (*Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 24 січня 2020 року у справі № 757/26625/19-ц/Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/87148466>); додаткове

рішення суду (ст. 270 ЦПК) (*Рішення Харківського районного суду Харківської області від 22 лютого 2021 року у справі № 635/8426/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95046517>); роз'яснення судового рішення (ст. 271 ЦПК) (*Ухвала Ленінського районного суду м. Харкова від 08 грудня 2020 року у справі № 642/490/18/ Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/93414931>).

13. Поняття та види ухвал суду

Якщо судовим рішенням вирішується справа по суті, то ухвали постановляються судом з будь-яких питань, які можуть виникати з моменту відкриття провадження у справі і до ухвалення рішення суду. Ухвалями дається відповідь на будь-яке заявлене клопотання учасників справи в ході розгляду та вирішення справи. **Ухвала суду** – це процесуальний документ, є підвидом судового рішення, яким вирішуються процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції.

Науковці розрізняють такі **види ухвал**: 1) за суб'єктною ознакою: а) *одноособові*; б) *колегіальні*; 2) за формою: а) *протокольні (усні)*; б) *самостійні (письмові)*; 3) за змістом: а) *підготовчі*; б) *зупинювальні*; в) *заключні*; г) *відновлювальні*; д) *із приводу ухваленого рішення*; е) *окремі ухвали* (ст. 262 ЦПК); 4) ухвали, спрямовані на закінчення процесу без ухвалення судового рішення: а) *ухвала про закриття провадження у справі* (ст. 255 ЦПК); б) *ухвала про залишення позову без розгляду* (ст. 257 ЦПК); 5) за способом оскарження: а) *ухвали суду, що можуть оскаржуватись окремо від рішення суду* (ст. 353 ЦПК); б) *ухвали суду, що оскаржуються разом із рішенням суду*; в) залежно від кола осіб, щодо яких ухвали постановляються: а) *складу суду*; б) *учасників справи*; в) *інших учасників судового процесу*.

Зміст ухвали суду охоплює: 1) вступну частину; 2) описову частину; 3) мотивувальну частину; 4) резолютивну частину (ст. 260 ЦПК).

Окремою нормою в ЦПК закріплено порядок набрання ухвалою законної сили, де зазначено: «ухвала набирає законної сили негайно після її проголошення, якщо інше не передбачено ЦПК. Ухвали, що постановлені судом поза межами судового засідання або в судовому засіданні у разі неявки всіх учасників справи, розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, набирають законної сили з моменту їх підписання суддею (суддями) (ст. 261 ЦПК)».

14. Розгляд справ у порядку спрощеного провадження

Процедура розгляду справ у порядку спрощеного провадження знайшла своє закріплення в розділі 3 главі 10 ЦПК України. Спрощене позовне провадження поряд із наказним провадженням і заочним розглядом справи сприймається науковцями як додаткова, специфічна, спрощена форма розгляду й вирішення справи, які за своєю природою є оптимізуючими провадженнями та повинні утворювати систему й узгоджуватися між собою та істотно зменшити навантаження

на суди¹. На думку О. Ткачука, ознаками спрощеного провадження є те, що: 1) воно є похідним від ординарної позовної форми захисту цивільних прав та є її модифікацією і може розглядатися як передпорядок, що має застосовуватися для позовного провадження; 2) простота цивільної процесуальної форми; 3) більша доступність порівняно з ординарною формою захисту, наприклад, відсутність вимоги про обов'язкове професійне представництво, тобто надання можливості особі діяти самостійно без представника; 4) обмежена або специфічна дія принципів цивільного судочинства; 5) пришвидшений характер².

Спрощене позовне провадження призначене для розгляду: 1) малозначних справ; 2) справ, що виникають з трудових відносин; 3) справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; 4) справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи (ч. 4 ст. 19 ЦПК). Ця ж норма у ч. 6 зазначає, які справи є малозначними. При вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження суд ураховує питання, закріплені в ч. 3 ст. 274 ЦПК (*Ухвала Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 06 лютого 2019 р. у справі № 676/405/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79743707>*); (*Ухвала Ямпільського районного суду Вінницької області від 31 жовтня 2019 р. у справі № 153/908/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85298643>*).

Не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження справи у спорах, передбачених ч. 4 ст. 274 ЦПК. Законодавець у ст. 276 ЦПК закріплює порядок подачі

¹Фурса С. Я., Фурса Є. І. Новітня концепція спрощеного провадження в цивільному процесі. *Цивілістична процесуальна думка*. 2017. № 1. (С. 46–50.)

²Ткачук О. Спрощене провадження – новела цивільного процесу: правова природа, ознаки, процедура. *Право України*. 2017. № 8. (С. 50–51.)

до суду клопотань про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження, а також порядок вирішення питання про розгляд справи в даному провадженні (ст. 277 ЦПК). Учасники справи, як і в загальному позовному провадженні, мають право на подання заяв по суті справи (ст. 278 ЦПК) (*Ухвала Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 12 серпня 2020 р. у справі № 205/4992/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91090337>). Особливості розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження врегульовано ст. 279 ЦПК.

15. Заочний розгляд справи

Заочний розгляд справи – процесуальний порядок розгляду та вирішення цивільної справи позовного провадження у випадку неявки відповідача за умов, чітко встановлених у законодавстві. У ЦПК визначено умови, за яких суд може ухвалити заочне рішення: «1) відповідач належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання; 2) відповідач не з'явився в судове засідання без поважних причин або без повідомлення причин; 3) відповідач не подав відзив; 4) позивач не заперечує проти такого вирішення справи. У разі участі у справі кількох відповідачів заочний розгляд справи можливий у випадку неявки в судове засідання всіх відповідачів. У разі зміни позивачем предмета або підстави позову, зміни розміру позовних вимог суд відкладає судовий розгляд для повідомлення про це відповідача (ст. 280 ЦПК)».

Значення заочного розгляду справи: сприяє оперативному вирішенню справи; запобігає судовій тяганині; запобігає зловживанню процесуальними правами; дисциплінує сторін; є гарантією ефективності цивільного судочинства та ін. Відповідно до ст. 281 ЦПК, про заочний розгляд справи суд постановляє ухвалу. Процесуальний порядок ухвалення заочного рішення повинен відповідати правилам загального чи спрощеного позовного провадження з особливостями, встановленими главою 11 ЦПК.

Форма і зміст заочного рішення повинні відповідати вимогам, які пред'являються до рішення, ухваленого у звичайному порядку (ст. 263 і 265 ЦПК). Відмінною ознакою є та, що у ньому має бути зазначено строк і порядок подання заяви про його перегляд (*Рішення Ленінського районного суду м. Харкова від 21 січня 2021 р. у справі № 642/6063/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень*.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94289288>). На жаль, у суддів немає єдиної практики щодо процесуально-документального оформлення заочного рішення. Суди по-різному формулюють саму назву рішення, яке ухвалюється в порядку заочного провадження¹.

Відповідачі, які не з'явилися в судові засідання, повідомляються про заочне рішення шляхом направлення їм копії заочного рішення в порядку, передбаченому ст. 272 ЦПК. Отримавши копію заочного рішення, відповідач наділяється правом подати до цього ж суду письмову заяву про перегляд рішення. Таке право може бути реалізоване *протягом тридцяти днів* з дня його проголошення. Строк на подання заяви про перегляд заочного рішення може бути також поновлений у разі пропуску з інших поважних причин (ст. 284 ЦПК) (*Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 14 травня 2020 р. у справі № 640/3957/18/ Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89236401>).

Законодавець у змісті ст. 285 ЦПК розкриває зміст і вимоги до такої заяви. Суд, отримавши заяву від відповідача, оформлену відповідно до вимог, надсилає учасникам справи її копію з копіями доданих до неї матеріалів. Водночас учасники повідомляються про дату, час і місце розгляду заяви. Така заява повинна бути розглянута судом *протягом п'ятнадцяти днів* з дня її надходження. *У результаті розгляду заяви про перегляд заочного рішення суд може своєю ухвалою: 1) залишити заяву без задоволення* (*Ухвала Маневицького районного суду*

¹Практика ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах / Узагальнення підготовлене суддею Верховного Суду України Л. М. Лихутою та начальником управління вивчення та узагальнення судової практики, к.ю.н. І. В. Бейцун. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS07379>

Волинської області від 25 лютого 2020 р. у справі № 164/1548/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/87864314>); 2) скасувати заочне рішення і призначити справу до розгляду за правилами загального чи спрощеного позовного провадження (ч. 3 ст. 287 ЦПК) (Ухвала Дзержинського районного суду міста Харкова від 30 січня 2020 р. у справі № 638/13997/15-ц/ Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/87407696>).

На законодавчому рівні чітко закріплено порядок скасування й оскарження заочного рішення. Як визначено в ст. 288 ЦПК, «заочне рішення підлягає скасуванню, якщо судом буде встановлено, що відповідач не з'явився в судове засідання та (або) не повідомив про причини неявки, а також не подав відзив на позовну заяву з поважних причин, і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи. Позивач має право оскаржити заочне рішення в загальному порядку, встановленому ЦПК. Повторне заочне рішення позивач та відповідач можуть оскаржити в загальному порядку, встановленому ЦПК».

Статтю 289 ЦПК передбачено, що «заочне рішення набирає законної сили, якщо протягом строків, встановлених ЦПК, не подані заява про перегляд заочного рішення або апеляційна скарга, або якщо рішення залишено в силі за результатами апеляційного розгляду справи».

16. Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави

Законом України від 31.10.2019 № 263-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» запроваджено інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Закон набрав чинності 28.11.2019. Ним не тільки повернуто кримінальну відповідальність за незаконне збагачення (ст. 368-5 КК), а й

запроваджено у правовій системі позови про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Останні можуть бути подані як проти осіб, уповноважених на виконання функцій держави, так і проти інших фізичних осіб (так звана цивільна конфіскація).

Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розглядаються колегіально Вищим антикорупційним судом у складі трьох суддів (окрім справ, відповідачем в яких є суддя чи працівник апарату Вищого антикорупційного суду). Судом апеляційної інстанції у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду, окрім справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, в яких відповідачем є суддя чи працівник апарату Вищого антикорупційного суду.

Провадження у першій інстанції здійснює місцевий суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться Вищий антикорупційний суд, а ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до суду апеляційної інстанції, у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується.

Згідно з ч. 1 ст. 290 ЦПК України, позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави подається та представництво держави в суді здійснюється прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави щодо активів працівника Національного антикорупційного бюро України, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури чи активів, набутих іншими особами в передбачених цією статтею випадках, звернення до суду та представництво держави в суді здійснюються прокурорами Генеральної прокуратури України за дорученням Генерального прокурора.

Відповідно до ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не

здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

Представництво інтересів держави у суді у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави здійснюється прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, а у визначених законом випадках – прокурорами Офісу Генерального прокурора в порядку та на підставах, визначених ЦПК України.

Особливістю пред'явлення такого позову прокурором є вимога про наявність обвинувального вироку суду, яким відповідача засуджено за вчинення корупційного злочину або легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Позов пред'являється щодо: **активів**, набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого Законом на день набрання чинності зазначеним Законом, але не перевищує межу, встановлену статтею 368-5 Кримінального кодексу України; **активів**, набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, а кримінальне провадження за статтею 368-5 Кримінального

кодексу України, предметом злочину в якому були ці активи, закриті на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України і відповідне рішення набуло статусу остаточного; *доходів*, отриманих від активів, зазначених в абзацах другому та третьому цієї частини.

Для визначення вартості активів, зазначених у частині другій цієї статті, застосовується вартість їх набуття, а у разі їх набуття безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, мінімальна ринкова вартість таких або аналогічних активів на дату набуття.

Позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави може бути пред'явлено до особи, яка, будучи особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, набула у власність активи, зазначені у частині другій цієї статті, та/або до іншої фізичної чи юридичної особи, яка набула у власність такі активи за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізована антикорупційна прокуратура, а у визначених законом випадках – Державне бюро розслідувань та Генеральна прокуратура України – вживають заходів щодо виявлення необґрунтованих активів і збору доказів їх необґрунтованості.

При визначенні різниці між вартістю набутих активів і законними доходами відповідно до частини другої цієї статті не враховуються активи, враховані при кваліфікації діяння у триваючому кримінальному провадженні за статтею 368-5 Кримінального кодексу України, у рішенні про закриття кримінального провадження, крім випадків його закриття на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України, або у вирокі суду за зазначеною статтею Кримінального кодексу України, які набрали законної сили.

Стосовно строку для звернення прокурора з позовом за вимогами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави застосовується позовна давність у строк – чотири роки (ч. 5 ст. 258 ЦК України). Деякі ускладнення можуть виникати із визначенням підсудності таких справ, оскільки поняттям "активи" охоплюються різні види майна, у тому числі нерухомого. Так, згідно з ч. 1 ст. 27 ЦПК України, позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом. Особливістю даного виду провадження є те, що відповідач, відносно якого набув законної сили обвинувальний вирок суду та яким його засуджено до позбавлення волі, перебуває в установі виконання покарань. Слушно зазначає М. П. Курило, вказуючи, що дана обставина не може впливати на визначення підсудності справи, що підтверджується правовою позицією, викладеною в абзаці 4 п. 34 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ», згідно з якою не є місцем проживання фізичної особи місце, в якому вона знаходиться під вартою у вигляді запобіжного заходу, чи місце, в якому особа відбуває покарання у вигляді позбавлення волі за вироком суду. Повози до таких осіб пред'являються за останнім місцем проживання до взяття під варту такої особи¹. Окрім загальної підсудності, ст. 30 ЦПК України виокремлено виключну підсудність позовів, що виникають із приводу нерухомого майна, які пред'являються за місцезнаходженням такого майна або основної його частини. Отже, за наявності у складі активів, щодо яких заявляється вимога про визнання їх необґрунтованими та витребування нерухомого майна, позов повинен пред'являтися за місцем знаходження такого майна. Даний висновок підтверджується

¹Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: Вид. 2-ге, перероб. та доп. / за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2020. 810 с. (С. 547).

правовою позицією Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, викладеною в абзаці 3 п. 41 згаданої Постанови, згідно з якою, у разі конкуренції правил підсудності мають застосовуватися правила виключної підсудності.

У разі, якщо ухвалення судового рішення щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави може вплинути на права й обов'язки третіх осіб щодо таких активів, позивач зобов'язаний одночасно з пред'явленням позову повідомити про це таких третіх осіб і подати до суду заяву про залучення їх до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. До такої заяви мають бути додані докази про направлення копій заяви особам, про залучення яких як третіх осіб подана заява (ч. 7 ст. 290 ЦПК).

Для цілей глави 12 термін «активи» означає грошові кошти (у тому числі готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування.

Під «набуттям активів» належить розуміти набуття активів особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність, а також набуття активів у власність іншою фізичною або юридичною особою, якщо доведено, що таке набуття було здійснено за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

Особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є особи, зазначені у пункті 1 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції». Суб'єктами, на яких поширюється дія цього Закону, є: а) Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України,

Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступники, Голова Служби безпеки України, Генеральний прокурор, Голова Національного банку України, його перший заступник та заступник, Голова та інші члени Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений із захисту державної мови, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим; б) народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови; в) державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування; г) військові посадові особи Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів, курсантів вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, курсантів факультетів, кафедр і відділень військової підготовки; г) судді, судді Конституційного Суду України, Голова, заступник Голови, члени, інспектори Вищої ради правосуддя, посадові особи секретаріату Вищої ради правосуддя, Голова, заступник Голови, члени, інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, посадові особи секретаріату цієї Комісії, посадові особи Державної судової адміністрації України, присяжні (під час виконання ними обов'язків у суді); д) особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, особи начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, особи, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України; е) посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного

фонду, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику; є) Голова, заступник Голови Національного агентства з питань запобігання корупції; ж) члени Центральної виборчої комісії; з) поліцейські; и) посадові та службові особи інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим; і) члени державних колегіальних органів, у тому числі уповноважені з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель; ї) Керівник Офісу Президента України, його Перший заступник і заступники, уповноважені, прес-секретар Президента України; й) Секретар Ради національної безпеки й оборони України, його помічники, радники, помічники, радники Президента України (крім осіб, посади яких належать до патронатної служби та які обіймають їх на громадських засадах) тощо.

Працівниками Національного антикорупційного бюро України є Директор бюро, його перший заступник, заступник, особи начальницького складу та державні службовці Національного антикорупційного бюро України.

Термін "законні доходи" означає доходи, правомірно отримані особою із законних джерел, зокрема джерел, визначених пунктами 7 і 8 частини першої статті 46 Закону України "Про запобігання корупції".

Набрання законної сили вироком, яким особа засуджена за вчинення корупційного злочину або легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, – є обов'язковою умовою для пред'явлення прокурором позову про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави. Судовий збір за подання позовної заяви у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави не справляється (п. 17 ч. 2 ст. 3 Закону України "Про судовий збір").

Визначення корупційного правопорушення закріплене в Законі України "Про запобігання корупції", яке розглядається як діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, за яке

законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність.

У випадку пред'явлення позову прокурором до особи, він уживає заходів щодо встановлення майна, стосовно якого існують докази того, що воно отримано вказаною особою або ним користується чи розпоряджається така особа. Доказовою базою фактів отримання майна у власність особами можуть бути витяги з відповідних реєстрів (Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Єдиного державного реєстру МВС щодо права власності на транспортні засоби, Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців щодо корпоративних прав і т.д.). Окрім того, факти неправомірного набуття особою майна можуть бути встановлені вироком суду, за яким особу засуджено за вчинення корупційного злочину чи легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Даний вирок, відповідно до ч. 6 ст. 82 ЦПК, буде мати преюдиційне значення. Факти користування чи розпорядження особою майном, щодо якого прокурором заявляється позов, повинні мати документальне підтвердження. З огляду на вказані особливості можна казати про те, що в новій категорії справ у спорах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави має місце певний процесуальний мікс – поєднання стандартів доказування, притаманних кримінальному та цивільному процесам.

Слушно зазначає В. І. Бобрик, вважаючи, що 12 глава ЦПК України, яка закріплює вказану процедуру, містить як процесуальні, так і матеріальні норми. Зокрема, до процесуальних норм варто віднести передумови права на пред'явлення позову, визначення (у тому числі визначення позивача – прокурора як його процесуальну заінтересованість на порушення справи в суді), покладення на прокурора процесуального обов'язку щодо доказування стосовно переліку майна, перебування цього майна в певної особи та наявність у цієї особи властивостей відповідача в такій справі. До матеріальних норм необхідно віднести підстави для задоволення позову (що водночас становить предмет доказування), визначення суб'єктів (позивача і відповідача), строк звернення до суду з таким позовом, спосіб захисту права, що

застосовується судом, і матеріально-правові наслідки задоволення судом такого позову¹.

Процесуальний механізм передбачає також матеріально-правові підстави визнання в судовому порядку активів необґрунтованими: суд визнає необґрунтованими активи, якщо судом на підставі поданих доказів не встановлено, що активи або грошові кошти, необхідні для придбання активів, щодо яких поданий позов про визнання їх необґрунтованими, були набуті за рахунок законних доходів. Тобто в даній процедурі діє саме презумпція вини відповідача: він вважається таким, що набув активи неправомірно, доки він не доведе, що активи чи грошові кошти, необхідні для придбання активів, щодо яких подано позов про визнання їх необґрунтованими, були набуті на законній підставі.

Процесуальний закон установлює матеріально-правові наслідки задоволення судом такого позову. Зокрема, активи, визнані судом відповідно до статті 291 Кодексу необґрунтованими, стягуються в дохід держави, тобто до Державного бюджету України. Якщо суд відповідно до статті 291 Кодексу визнає необґрунтованими частину активів, у дохід держави стягується частина активів відповідача, яка визнана необґрунтованою, а у разі неможливості виділення такої частини – її вартість. Отже, стягнення може бути накладене на активи лише у тій частині, яка визнана судом необґрунтованою.

У разі неможливості звернення стягнення на активи, визнані необґрунтованими, на відповідача покладається обов'язок сплатити вартість таких активів або стягнення звертається на інші активи відповідача, які відповідають вартості необґрунтованих активів. Указана ситуація може виникнути у випадку, наприклад, знаходження такого майна на території іноземної держави, з якою Україною не укладено договору про правову допомогу.

¹Бобрик В. І. Матеріальна диференціація цивільного судочинства: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 2. 2015 р. С. 15–19. (С. 17)

Стягнення в дохід держави активів, визнаних судом необґрунтованими, або інших активів відповідача, які відповідають вартості необґрунтованих активів, здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження». Заходами примусового виконання рішень відповідно до ст. 10 Закону України «Про виконавче провадження» є: 1) звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі, якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами; 2) звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника; 3) вилучення в боржника і передача стягувачу предметів, зазначених у рішенні; 4) заборона боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, яке належить йому на праві власності, у тому числі коштами, або встановлення боржнику обов'язку користуватися таким майном на умовах, визначених виконавцем; 5) інші заходи примусового характеру, передбачені цим Законом.

Однак даний порядок стягнення в дохід держави активів, вказаних судом необґрунтованими, не застосовується у випадку, якщо відповідно до положень Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» активи, щодо яких пред'являвся позов, були передані в управління Національного агентства. У цьому випадку, згідно ч. 4 ст. 23 Закону, виконання судового рішення здійснюється Національним агентством, за погодженням з міжвідомчою комісією з питань реалізації активів.

Застосування різних видів конфіскації неодноразово ставало предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Значна частина таких рішень стосуються вилучення як майна, здобутого в результаті конкретної злочинної діяльності (наприклад, *Phillips v. the United Kingdom*, заява №41087/98, та *Silickienė v. Lithuania*, заява №20496/02, рішення від 10 квітня 2012 р.), так і активів, що можуть мати незаконне походження (*Arcuri v. Italy (dec.)*, заява №52024/99; *Butler v. the United*

Kingdom (dec.), заява №41661/98, та Gogitidze and Others v. Georgia, заява №36862/05, рішення від 12 травня 2015 р.).

Через підвищену складність виявлення корупційних схем з огляду на їх латентність і надзвичайно високі стандарти доведення винуватості у вчиненні злочину, що завжди передують конфіскації майна в межах кримінального провадження, багато країн уже запровадили й успішно застосовують позакримінальні способи виявлення фактів незаконного збагачення. Проте відома в багатьох країнах "цивільна конфіскація", тобто визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави в порядку цивільного судочинства, для України є новим правовим механізмом, що спонукає до роз'яснення змісту цієї процедури для широкого загалу.

В основу української концепції "цивільної конфіскації" законодавець поклав спростовну презумпцію: всі активи особи, накопичені нею з невідомих (невстановлених) джерел у період перебування на державній службі або виконання функцій держави, вважаються необґрунтованими, якщо особа не доведе, що ці активи здобуті законним шляхом.

Тема 2: Наказне провадження

1. Поняття й особливості наказного провадження.
2. Процесуальний порядок видачі судового наказу.

1. Поняття й особливості наказного провадження

Чинним Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України) визначено, що цивільні справи у судах розглядаються в порядку наказного, позовного (загального та спрощеного) та окремого провадження (ч. 2 ст. 19 ЦПК). Усі три види проваджень охоплюються поняттям цивільного судочинства, а отже, і самі виступають видами цивільного судочинства. Головною метою введення інституту наказного провадження в процесуальне законодавство є вдосконалення судової системи для справ, пов'язаних з безспірним правом, і передбачення спеціальних правил для прискорення їх розгляду¹. Інститут наказного провадження відповідає міжнародним принципам здійснення справедливого й ефективного правосуддя і забезпечення прав людини.

В узагальненні Верховного Суду України практики розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні **наказне провадження** – це особливий спрощений вид цивільного процесу, спрямований на швидкий та ефективний захист безспірних прав осіб шляхом видачі судового наказу, що одночасно є судовим рішенням і виконавчим документом². Наказне провадження – є самостійним і спрощеним видом судового провадження у цивільному судочинстві при розгляді окремих категорій справ, у якому суддя в установлених законом випадках за заявою особи, якій належить право вимоги, без судового засідання і виклику стягувача та боржника на основі

¹Рекомендація № R (81)7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно шляхів спрощення доступу до правосуддя від 14.05.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133.

²Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні. URL: www.scourt.gov.ua.

доданих до заяви документів видає судовий наказ, який є особливою формою судового рішення¹.

Особливості наказного провадження: - документарність – вимоги заявника до боржника ґрунтуються на безспірних документах; - спрощеність і безспірність; - відсутність складної цивільної процесуальної форми; - наказне провадження є альтернативне спрощеному позовному провадженню; - заява розглядається одноособово суддею; - видача судового наказу проводиться без проведення судового засідання, виклику учасників справи, інших учасників судового процесу; - по-іншому реалізуються принципи цивільного процесу (диспозитивності, змагальності, гласності, відкритості); - учасниками справив наказному провадженні є заявник та боржник. Заявником і боржником можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Заявником-стягувачем – є особа, яка звертається до суду із заявою про видачу судового наказу і якій належить право вимоги, що є предметом судового вирішення. Боржником є особа, з якої належить стягнути грошові кошти за заявою стягувача; - засобом порушення справи є заява; - скорочені строки розгляду та вирішення справи; - розгляд заяви завершується видачею судового наказу; - судовий наказ підлягає скасуванню судом, який його видав; - судовий наказ видається на підставі вимог, вичерпний перелік яких зазначений у законі.

Метою наказного провадження є спрощення, скорочення та здешевлення судової процедури у випадках, якщо це можливо та виправдано, і відповідає принципу процесуальної економії. На відміну від позовного провадження, **в наказному провадженні немає таких інститутів і положень:** третіх осіб; заміни неналежної сторони; забезпечення доказів; забезпечення позову; обмін заявами по суті справи; мирової угода; призначення експертизи; судове доручення тощо.

¹п. 1 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 14 від 23 грудня 2011 р. "Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження".

2. Процесуальний порядок видачі судового наказу

Наказному провадженню притаманні такі стадії:

1) відкриття наказного провадження (Ухвала Гусятинського районного суду Тернопільської області від 23 квітня 2020 р. у справі № 596/568/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88894351>). У діючому ЦПК України у ст. 161 передбачено **вимоги, за якими може бути видано судовий наказ**, зокрема: **«1)** заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку; **2)** заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника; **3)** заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості; **4)** заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб; **5)** заявлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб; **6)** заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів; **7)** заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи-підприємця про стягнення

заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб».

Заяву про видачу судового наказу можуть подати: особа, якій належить право вимоги; представник особи; органи й особи, визначені ст. 56 ЦПК України. Така заява подається до суду першої інстанції за загальними правилами підсудності. Для деяких вимог можуть застосовуватись правила альтернативної підсудності (п. 1, 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України). Законодавець у ст. 163 ЦПК закріплює **форму і зміст заяви про видачу судового наказу, у якій зазначається:** «1) найменування суду, до якого подається заява; 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта заявника та боржника (для фізичних осіб – громадян України), а також офіційні електронні адреси та інші дані, якщо вони відомі заявнику, які ідентифікують боржника; 3) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника заявника, якщо заява подається представником, його місце проживання або місцезнаходження; 4) вимоги заявника і обставини, на яких вони ґрунтуються; 5) перелік доказів, якими заявник обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги».

Крім того, **до заяви потрібно додати наступні документи:** «1) що підтверджують сплату судового збору; 2) підтверджують повноваження представника, якщо заява підписана представником заявника; 3) копію договору, укладеного в письмовій (в тому числі електронній) формі, за яким пред'явлено вимоги про стягнення грошової заборгованості; 4) інші документи або їх копії, що

підтверджують обставини, якими заявник обґрунтовує свої вимоги».

Дана норма передбачає обов'язок для заявника подавати будь-які процесуальні та інші документи, пов'язані з розглядом його заяви винятково в електронній формі, у випадку, якщо заяву до боржника подано в електронній формі, який має зареєстровану офіційну електронну адресу. Також у даній нормі закріплено право заявника відкликати заяву про видачу судового наказу до її розгляду судом. У такому випадку суддя постановляє ухвалу про повернення заяви.

Щодо сплати судового збору за подання заяви про видачу судового наказу, то він справляється у розмірі 0,1 % розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ст. 4 ЗУ «Про судовий збір»). У ч. 2 ст. 164 ЦПК передбачено, що: «у разі відмови у видачі судового наказу або в разі скасування судового наказу внесена сума судового збору стягувачу не повертається. У разі пред'явлення стягувачем позову до боржника у порядку позовного провадження сума судового збору, сплаченого за подання заяви про видачу судового наказу, зараховується до суми судового збору, встановленої за подання позовної заяви»;

2) *видача судового наказу.* Суддя у випадках, передбачених ч. 1 ст. 165 ЦПК, **постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу** (*Ухвала Маневицького районного суду Волинської області від 12 січня 2021 року у справі № 164/1968/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94102567>*).

Водночас ч. 3 ст. 165 ЦПК зазначає, що: «у разі якщо в заяві про видачу судового наказу містяться вимоги, частина з яких не підлягає розгляду в порядку наказного провадження, **суд постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу** лише в частині цих вимог. У разі якщо заявлені вимоги між собою взаємопов'язані і окремих їх розгляд неможливий, суд відмовляє у видачі судового наказу».

Разом із тим законодавець у нормі, яка аналізується, закріплює процесуальні дії судді, які він повинен здійснити у строки, встановлені в законі, а саме: «суддя з метою визначення

підсудності, крім випадків подання заяви про видачу судового наказу в електронній формі до боржника, який має офіційну електронну адресу, *не пізніше наступного дня* з дня отримання заяви про видачу судового наказу перевіряє зазначене у заяві місце знаходження боржника за відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (ч. 4 ст. 165 ЦПК).

У випадку якщо боржником у заяві про видачу судового наказу вказана фізична особа, яка не має статусу підприємця, суддя *не пізніше двох днів* з дня надходження такої заяви, крім випадків подання заяви про видачу судового наказу в електронній формі до боржника, який має офіційну електронну адресу, звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання фізичної особи – боржника. Така інформація має бути надана протягом *п'яти днів* з моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання (перебування) особи відповідного звернення суду. Також суддя може користуватися даними Єдиного державного демографічного реєстру з метою визначення підсудності.

Суд *не пізніше десяти днів* з дня надходження заяви постановляє ухвалу про передачу заяви про видачу судового наказу разом з доданими до неї документами за підсудністю, якщо за результатами розгляду отриманих судом відомостей про місцезнаходження боржника – юридичної особи або фізичної особи – підприємця буде встановлено, що заява про видачу судового наказу не підсудна цьому суду. **Суд відмовляє у видачі судового наказу** у випадку, якщо отримана судом інформація не дає можливості встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи – боржника, про що постановляє ухвалу, яка, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 353 ЦПК, підлягає апеляційному оскарженню.

Якщо немає підстав для відмови у видачі судового наказу чи повернення заяви, суд без виклику заявника і боржника для заслуховування їх пояснень одноособово досліджує безспірні

докази та розглядає заявлені вимоги. Розгляд заяви про видачу судового наказу відбувається протягом *п'яти днів* з дня її надходження, а якщо боржником у заяві про видачу судового наказу вказана фізична особа, яка не має статусу підприємця, – протягом *п'яти днів* з дня отримання судом у порядку, передбаченому ЦПК, інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи – боржника. За наслідками розгляду заяви суд може прийняти одне з двох рішень: видати судовий наказ або відмовити у видачі судового наказу, про що постановлятиме ухвалу. На відміну від судового рішення, судовий наказ оскарженню в апеляційному порядку не підлягає, проте може бути скасований у порядку, передбаченому розділом II ЦПК (*Судовий наказ Луцького міськрайонного суду Волинської області від 02 січня 2020 року у справі № 161/20713/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86757162>; Судовий наказ Корольовського районного суду м. Житомира від 02 січня 2020 р. у справі № 296/3575/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89628852>; Судовий наказ Городнянського районного суду Чернігівської області від 02.01.2020 року у справі № 732/2106/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86776163>).*

Зміст судового наказу закріплений у ст. 168 ЦПК. Для судового наказу характерна подвійна природа: він одночасно є судовим актом і виконавчим документом. Тому в ньому мають бути вказані також реквізити виконавчого документа (ст. 4 ЗУ «Про виконавче провадження»). Як слушно зазначає Р. Я. Лемик, суть судового наказу зумовлюється такими його ознаками: судовий наказ є єдиним судовим актом, який поєднує у собі властивості судових актів, якими вирішується справа по суті заявлених вимог, а також виконавчого документа; судовий наказ має властивості як умовного, так і безумовного наказу; судовий наказ є судовим рішенням, що видається суддею одноособово; судовий наказ видається за доказами, наданими

лише однією особою (заявником); судовий наказ видається з вимог, які можна назвати безспірними¹.

Наступною процесуальною дією судді є надіслання боржникові копії судового наказу. Так, ч. 1, 2 ст. 169 ЦПК визначено, що: «після видачі судового наказу суд *не пізніше наступного дня* надсилає його копію (текст), що містить інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень, боржникові на його офіційну електронну адресу або рекомендованим листом із повідомленням про вручення, чи цінним листом з описом вкладеного, якщо офіційної електронної адреси боржник не має. Одночасно з копією судового наказу боржникові надсилається копія заяви стягувача про видачу судового наказу разом з доданими до неї документами»;

3) *скасування судового наказу*. Закон наділяє боржника правом на звернення до суду, який видав судовий наказ, із заявою про його скасування, яке він має право реалізувати протягом *п'ятнадцяти днів* з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів, крім випадків видачі судового наказу відповідно до п. 4, 5 ч. 1 статті 161 ЦПК. Також така заява може також бути подана органами й особами, визначеними у ст. 56 ЦПК. Зміст і вимоги до таких заяв закріплено в ч. 3 ст. 170 ЦПК.

Заява про скасування судового наказу *не пізніше наступного дня* передається судді, визначеному єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час реєстрації заяви. Якщо відсутні підстави для повернення заяви про скасування судового наказу, *суддя не пізніше двох днів* після її подання **постановляє ухвалу про скасування судового наказу**, в змісті якої роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження. Також в ухвалі про

¹Цивільне процесуальне право України: підручник / В. М. Коссака, Р. Я. Лемик, Ю. В. Навроцька, С. В. Сенік; за заг. ред. В. М. Коссака. Харків: Право, 2020. 752 с. (С. 536)

скасування судового наказу суд за клопотанням боржника вирішує питання про поворот виконання судового наказу в порядку, встановленому ст. 444 ЦПК.

Статтею 172 ЦПК визначено, що: «у разі ненадходження до суду заяви від боржника про скасування судового наказу протягом *п'яти днів* після закінчення строку на її подання судовий наказ набирає законної сили, крім випадків видачі судового наказу відповідно до п. 4 і 5 ч. 1 ст. 161 Кодексу, коли судовий наказ набирає законної сили у день його видачі. Суд протягом *п'яти днів* з дня набрання судовим наказом законної сили надсилає його копію (текст), що містить інформацію про веб-адресу такого судового наказу в Єдиному державному реєстрі судових рішень та Єдиному державному реєстрі виконавчих документів, стягувачу на його офіційну електронну адресу або рекомендованим чи цінним листом у разі відсутності офіційної електронної адреси».

Однією з спільних ознак між судовим наказом і судовим рішенням є можливість суду внести виправлення до судового наказу, визнати його таким, що не підлягає виконанню, або відстрочити чи розстрочити виконання судового наказу в порядку, встановленому статтями 432, 435 ЦПК.

Процедура наказного провадження передбачає сукупність процесуальних дій суду щодо видачі судового наказу. Зазначена процедура відрізняється від процедури розгляду справ у порядку позовного й окремого проваджень. У ній відсутні стадії підготовчого провадження, розгляду справи по суті, скорочені і терміни видачі судового наказу, по-іншому реалізуються принципи цивільного судочинства. Проте видача судового наказу здійснюється у чітко регламентованій законом цивільній процесуальній формі. Він видається суддею одноособово, при цьому суддя діє від імені суду як органу державної влади.

Упровадження такої спрощеної процедури судочинства, які виключають необхідність проведення судових засідань, а також розроблення заходів щодо розгляду безспірних позовних вимог, щоб остаточні рішення виносилися швидко, без зайвих формальностей, є однією із загальносвітових тенденцій у сфері

відправлення правосуддя та відповідає Рекомендації комітету Міністрів Ради Європи від 14 травня 1981 р. № R(81)7 щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя. Крім того, у Рекомендації NR (84) 5 від 28 лютого 1984 р. щодо принципів цивільного судочинства з метою вдосконалення судової системи визначено, що для справ, пов'язаних з безспірним правом, повинні бути передбачені спеціальні правила для прискорення розгляду справи. Саме тому судовий наказ як вид виконавчих документів сприятиме оперативності судового захисту суб'єктивних прав, розвантажить суди від тих справ, які не потребують повної і детальної процедури розгляду, підвищить у громадян почуття відповідальності за прийняті ними зобов'язання, сприятиме зміцненню законності та правопорядку, формуванню поважного ставлення до права та до суду¹.

¹Татулич І. Ю. Судовий наказ як виконавчий документ. *Реформа виконавчого провадження: сьогодні та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 30 березня 2018 року) / ред. кол.: Шкляр С. В., Фурса С. Я., Снідевич О. С. К.: Видавництво "Юстон", 2018. С. 117–120. (С. 120)

Тема 3: Окреме провадження

1. Загальна характеристика окремого провадження в цивільному судочинстві.
2. Процесуальний порядок розгляду та вирішення справ окремого провадження.

1. Загальна характеристика окремого провадження в цивільному судочинстві

Відповідно до ч. 1 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), **окреме провадження** визначається як: «вид несповного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав». В окремому провадженні об'єднані різні за своєю правовою природою справи, порядок розгляду яких суттєво відрізняється один від одного. Так, *в порядку окремого провадження суд розглядає справи про:* «1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; 1⁻¹) обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх; 2) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; 3) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; 4) усиновлення; 5) встановлення фактів, що мають юридичне значення; 6) відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі; 7) передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність; 8) визнання спадщини відумерлою; 9) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; 10) примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу; 11) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб (ч. 2 ст. 293 ЦПК України)». Даний перелік не є вичерпним, оскільки відповідно

до ч. 3 зазначеної норми за правилами окремого провадження можуть бути розглянуті і інші категорії справ. **Особливості окремого провадження:**

1) відсутність матеріально-правового спору, але може бути спір про факт. Однак, на практиці під час розгляду та вирішення справ окремого провадження трапляються випадки, коли між учасниками справи виникає спір про право. Тому законодавець в ч. 6 ст. 294 ЦПК зазначає, що: «якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах»;

2) особливий об'єкт судового захисту – охоронюваний законом (законний) інтерес – потреба та прагнення до користування конкретним матеріальним і (або) нематеріальним благом, які можуть як опосередковуватися, так і не опосередковуватися певним суб'єктивним правом¹;

3) наявність спеціальної мети – захист прав шляхом встановлення фактів, що мають юридичне значення, або уточнення правового статусу громадянина, майна. Тому особа, яка звертається до суду із заявою, зобов'язана вказати мету свого звернення, тобто чітко визначити необхідність встановлення того чи іншого факту або правового становища;

4) справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, установлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду (ч. 3 ст. 294 ЦПК);

5) для окремого провадження характерний такий суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин: 1) суд; 2) учасники справи – заявники, заінтересовані особи. У випадках, установлених законом, у справах окремого провадження можуть брати участь органи та особи закріплені в ст. 56 ЦПК України; 3) інші учасники судового процесу. Слід

¹Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: автореф. дис... докт. юрид. наук. Київ, 2016. 40 с. (С.4).

звернути увагу на участь представника у справах окремого провадження. Так, безпосередня участь адвоката як договірного представника у розгляді та вирішенні справ окремого провадження дозволить особі, яка звертається до суду, оперативню та якісно підтвердити наявність або відсутність юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи, або оспорення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Беручи участь у справі, кожен адвокат, з огляду на матеріально-правову природу справ окремого провадження, професійно з'ясує суб'єктний склад учасників справи, зміст та вимоги до заяви, підсудність справи, зміст своїх процесуальних дій на стадіях розгляду та вирішення справи, чим забезпечить не тільки правничу допомогу учасникам справи, а й сприятиме суду у повному, всебічному та об'єктивному дослідженні обставин справи, належній оцінці доказів у справі та ухваленні законного та обґрунтованого рішення¹.

Заявником визнається особа, на захист прав та інтересів якої відкрите провадження у справі. Коло осіб, які можуть бути заявниками у справах окремого провадження, у більшості випадків чітко визначене ЦПК України. Під заявником належить розуміти особу, в інтересах якої порушено справу в суді про встановлення будь-якої обставини або юридичного стану громадянина, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення особистих або майнових прав громадян. **Заінтересованими особами** є суб'єкти, реалізація якими їх прав чи виконання обов'язків залежить від ухваленого за вимогою заявника рішення². Як вважає С. В. Сенік, заінтересовані особи – це ті учасники процесу, на суб'єктивні права чи обов'язки яких потенційно можуть вплинути межі законної сили рішення суду в конкретній справі; рішення суду може торкнутися прав або

¹ Татулич І. Ю., Савчин Н. М. Участь адвоката у справах окремого провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 112–116. (С. 115) DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/25>

²Окреме провадження: монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 312 с. (С. 46)

охоронюваних законом інтересів цих осіб, що може спричинити виникнення обов'язку здійснення ними яких-небудь дій чи змінити їх правовий статус¹. Залучення у цивільну справу заінтересованих осіб відбувається за проханням заявника, за ініціативою суду або самої заінтересованої особи.

6) дані справи не можуть бути об'єктом розгляду в третейському суді, а також у них відсутній інститут мирової угоди (ч. 5 ст. 294 ЦПК);

7) за умови ухвалення рішення про задоволення вимог заявника судові витрати не підлягають відшкодуванню (ч. 7 ст. 294 ЦПК);

8) справи окремого провадження не можуть розглядатися у порядку спрощеного провадження (ст. 274 ЦПК) чи заочного розгляду справи (ст. 280 ЦПК), не передбачено процедури врегулювання спору за участю судді (ст. 203 ЦПК);

9) формоюзвернення до суду для відкриття провадження у справі є заява, яка за формою і змістом повинна відповідати загальним вимогам, які пред'являються до позовної заяви, – ст. 175 ЦПК України. Крім того, законодавець до кожної справи окремого провадження закріплює спеціальні вимоги до заяв. Недотримання передбачених вимог призводить до застосування загальних положень, передбачених ст. 185 ЦПК України;

10) у зв'язку з тим, що у справах окремого провадження відсутній спір про право, немає сторін з протилежними інтересами, то і **відсутні інститути та категорії, притаманні позовному провадженню**, зокрема: відмова від позову; визнання позову відповідачем; пред'явлення зустрічного позову відповідачем; зміна предмета позову; збільшення чи зменшення розміру позовних вимог; забезпечення позову; обмін заявами по суті справи; участь третіх осіб; процесуальна співучасть; заміна сторони тощо.

11) у випадках, встановлених пунктами 1, 3, 4, 9, 10 частини другої ст. 293 ЦПК, розгляд справ проводиться у складі одного судді і двох присяжних. Саме участь присяжних, на

¹Цивільне процесуальне право України : підручник / В. М. Коссака, Р. Я. Лемик, Ю. В. Навроцька, С. В. Сенік; за заг. ред. В. М. Коссака. Харків: Право, 2020. 752 с. (С. 546)

нашу думку, які досить часто є старшими за віком від судді, мають більший життєвий досвід, психологічні особливості, звертають більше уваги на деталі справи, мають власне бачення вирішення справи по суті, керуються не тільки нормами права, дотримання яких є, без сумніву, важливим, забезпечить належний захист прав, свобод та інтересів осіб. Даний інститут є реалізацією конституційних засад правосуддя (незалежності суддів, змагальності, гласності судового процесу тощо). Він займає важливе місце у цивільному судочинстві, гарантує особі дотримання її прав, свобод та інтересів, є сміливим кроком на шляху до становлення правової та демократичної держави. Належне функціонування інституту присяжних буде гарантією доступу народу до справедливого правосуддя¹.

2. Процесуальний порядок розгляду та вирішення справ окремого провадження

2.2.1. Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (ст. 295-300 ЦПК України)

Законодавець у ст. 295 ЦПК України визначає підсудність справданої категорії: *«заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, у тому числі неповнолітньої особи, чи визнання фізичної особи недієздатною»* подається до суду за місцем проживання цієї особи, а якщо вона перебуває на лікуванні у закладі з надання психіатричної допомоги – за місцезнаходженням цього закладу. Підсудність справ про обмеження цивільної дієздатності чи визнання недієздатним громадянина України, який проживає за її межами, визначається за клопотанням заявника ухвалою судді Верховного Суду».

¹Татулич І. Ю. Правовий статус присяжних у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 67–72. (С. 71–72) URL <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/14.pdf>ICV 2018:49.43ICV 2017:49.43

У законодавстві закріплюється вичерпне коло суб'єктів, які вправі звернутися до суду (ст. 296 ЦПК). Так, ЦПК передбачено, що «заяву про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подано членами її сім'ї, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги. Заяву про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права може бути подано батьками (усиновлювачами), піклувальниками, органом опіки та піклування. Заяву про визнання фізичної особи недієздатною може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги».

Зміст заяв щодо зміни правового статусу фізичної особи закріплено в ст. 297 ЦПК.

Для встановлення психічного стану фізичної особи за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи у справах про визнання фізичної особи недієздатною, про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, суд обов'язково повинен призначити *судово-психіатричну експертизу*. У цій же нормі законодавець зазначає, що «у виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу (ст. 298 ЦПК)». Порядок призначення й проведення експертизи та дослідження висновку експерта регулюються ст. 102-113, 239 ЦПК України, а також Порядком проведення судово-психіатричної експертизи (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8.10.2001 р. № 397).

Справи даної категорії суд розглядає за участю заявника, особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, та представника органу опіки та піклування. Щодо участі в процесі самої особи, правовий статус якої змінюється, то Європейський суд із прав людини в рішенні по справі *Штукатуров проти Росії* зазначає, що у низці

розглянутих раніше справ Європейський суд підтверджував, що душевнохворим має бути надано можливість бути вислуханим особисто або через ту чи іншу форму юридичного представництва¹.

Орган опіки та піклування, відповідно до ст. 56 ЦПК, подає до суду висновок по справі з метою здійснення покладених на них обов'язків та для захисту прав особи, стосовно якої розглядається справа про визнання її обмежено дієздатною чи недієздатною. Недотримання вимог процесуального закону призводить до скасування судових рішень. Представник органу опіки та піклування, яким є виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад, у разі порушення справи про визнання фізичної особи недієздатною членами сімей таких осіб або закладом з надання психіатричної допомоги, буде брати участь у її розгляді як представник заінтересованої особи.

Крім норм ЦПК України, суд керується постановою Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 1972 р. № 3 «Про судову практику по справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» (зі змінами, внесеними ППВСУ № 13 від 29.11.1974; № 4 від 24.04.1981; № 3 від 30.03.1984; № 13 від 25.12.1992; № 15 від 25.05.1998). Безпосереднє застосування судами України норм Конвенції як частини національного законодавства є обов'язковим відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України.

Суд, ухвалюючи рішення про задоволення вимог заявника, встановлює над обмежено дієздатною особою піклування, а над недієздатною – опіку та за поданням органу опіки та піклування призначає особі піклувальника чи опікуна (*Рішення Іванівського районного суду Херсонської області від 17 січня 2020 р. у справі № 656/298/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87025790>); Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від

¹Рішення Європейського суду з прав людини «Штукатуров проти Росії» від 27.03.2008 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/> eng?i=001-85611.

02 лютого 2021 р. у справі № 607/4651/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94616490>).

Проте слід зазначити, що призначений опікун чи піклувальник можуть бути замінені іншими особами у випадках, встановлених в законодавстві. З цією метою: «суд за заявою органу опіки та піклування чи особи, призначеної піклувальником або опікуном, у *місячний строк* звільняє її від повноважень піклувальника або опікуна і призначає за поданням органу опіки та піклування іншу особу, про що постановляє ухвалу. Суд за заявою особи, над якою встановлено піклування, може звільнити піклувальника від його повноважень і призначити за поданням органу опіки та піклування іншого піклувальника, про що постановляє ухвалу (ч. 2 ст. 300 ЦПК)».

Судові витрати, пов'язані з провадженням справи, відносяться на рахунок держави. Однак, якщо суд встановить незаконність дій заявника, він стягує із нього всі судові витрати (ч. 3 ст. 299 ЦПК України). Після того як рішення набере законної сили воно направляє органу опіки та піклування, органам ведення Державного реєстру виборців за місцем проживання фізичної особи. Діючий ЦПК, на відміну від попередньої редакції, закріплює строк дії рішення, що стосується недієздатності фізичної особи, який визначається судом, але не може перевищувати *двох років*. До речі, опікун та представник органу опіки та піклування наділяються правом подати клопотання про продовження строку дії даного рішення *не пізніше ніж за п'ятнадцять днів* до закінчення строку, визначеного ч. 7 ст. 300 ЦПК України (*Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 10 липня 2020 р. у справі № 161/1947/20: / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90338439>*).

Вимоги до такого роду клопотань закріплені в ч. 8-9 ст. 300 ЦПК.

Рішення, ухвалені в даних справах, мають певні особливості, що відрізняють їх від інших рішень, ухвалених в порядку цивільного судочинства. У випадку, якщо відпадуть обставини, що були підставою для визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної

особи, суд за заявою суб'єктів, визначених у законодавстві, скасовує своє рішення, що є важливою гарантією захисту прав осіб (ч. 3-4 ст. 300 ЦПК України) (*Рішення Цюрупинського районного суду Херсонської області від 09 вересня 2020 р. у справі № 664/2359/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91430481>*). Так, результатом розгляду справи «*Наталія Михайленко проти України*» ЄСПЛ стало ухвалення рішення від 30 травня 2013 р., яким визнано порушення державою-відповідачем права заявниці, передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції. Правовою позицією Суду є необхідність надання можливості особі довести, що вона здатна усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними внаслідок видужання або значного поліпшення психічного стану, та навести відповідні обставини й мотиви, які змусили її особисто звертатися до суду. Враховуючи індивідуальні особливості провадження, питання про додержання цих принципів ЄСПЛ вирішує з огляду на конкретні обставини, факти та мотиви, викладені безпосередньо в кожній окремії заяві¹.

В літературі слушною залишається думка стосовно участі в суді в таких справах, зокрема і при розгляді питання про скасування рішення рішення суду – адвоката. Вважаємо, що фізичні особи, які були визнані недієздатними за рішенням суду наділяються нульовою цивільною процесуальною дієздатністю, що полягає у здатності через представника здійснювати у суді цивільні процесуальні права і виконувати цивільні процесуальні обов'язки певного учасника цивільного процесу. Участь адвоката під час розгляду та вирішення вказаного питання слугуватиме гарантією того, що особа належним чином буде викликана до суду, оскільки на практиці, на жаль, є випадки неповідомлення особи про розгляд її справи в суді. Тоді як адвокат зможе подати клопотання про виклик свого клієнта та

¹Романюк Я. М. Процесуальний аспект захисту права недієздатної особи на поновлення цивільної дієздатності / Я. М. Романюк, Л. О. Майстренко // *Вісник Верховного Суду України: офіційне науково-практичне видання*. 2014. № 5. С. 41–48. [Електронний ресурс]. URL: <http://advocatcons.info/index.php?newsid=24797>.

безпосередньо заявити про залучення такої особи до розгляду справи. Не викликає сумніву і той факт, що під час надання консультацій адвокат зможе порадити клієнту чи її опікуну самим подати таке клопотання. Безумовно, важливим залишається питання щодо можливого зловживання опікунами, законними представниками своїми правами. В такому випадку адвокат повинен буде вжити всіх доступних йому заходів для захисту прав, свобод та інтересів клієнта. Врешті-решт, повідомити органи опіки та піклування про зазначені дії опікуна недієздатної особи¹.

2.2. Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності(емансипація) (ст. 301-304 ЦПК України)

«Емансипація» походить від латинського emancipatio – оголошення неповнолітнього повністю дієздатним, а дослівно перекладається як «звільняю від опіки». Це своєрідний термін, який означає звільнення від якої-небудь залежності, скасування якихось обмежень, зрівняння у правах².

Відповідно до положень ЦК України, а саме ст. 35, повна цивільна дієздатність може бути надана: 1) фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором; 2) неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини; 3) фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. Повна цивільна дієздатність з підстав, передбачених ч. 1 ст. 35 ЦК України, може бути надана як а адміністративному, так і в судовому порядку. Реалізуючи адміністративну форму захисту прав, неповнолітня особа звертається з відповідною заявою до органу опіки та піклування, додаючи до заяви письмову згоду батьків (усиновлювачів) або піклувальника неповнолітньої особи. У випадку відсутності письмової згоди батьків (усиновлювачів)

¹Татулич І. Ю. Новий підхід щодо процедури визнання фізичної особи недієздатною. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія право. 2021. № 64. С. 159–164. (С. 163) URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.30>

²Емансипація [Електронний ресурс]. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/емансипація>.

або піклувальника повна цивільна дієздатність може бути надана неповнолітній особі за рішенням суду в порядку окремого провадження. Під згодою батьків належить розуміти згоду обох батьків або одного з них. Згоду одного з батьків можна визнати достатньою, якщо другий із батьків позбавлений батьківських прав, визнаний недієздатним, помер, оголошений померлим або визнаний безвісно відсутнім.

Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності та віднесення цих справ до судової юрисдикції певною мірою втілює положення ст. 12 Конвенції про права дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. (ратифіковано Україною 27 лютого 1991 р.), відповідно до якої: «дитині, здатній сформулювати власні погляди, забезпечується право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються, яким приділяється належна увага згідно з віком і зрілістю дитини. Зміна правового статусу фізичних осіб має здійснюватися в порядку, який максимально гарантує захист їх прав, свобод та інтересів».

Заява неповнолітньої особи, яка досягла шістнадцятирічного віку, про емансипацію у випадках, установлених Цивільним кодексом України, за відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника подається до суду за місцем її проживання (ч. 1 ст. 301 ЦПК).

У ст. 302 ЦПК виокремлено спеціальні вимоги до такого виду заяв. Крім того, у заяві має бути зазначено, що законні представники не дають письмової згоди на надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності або про відмову органу опіки та піклування надати повну цивільну дієздатність, додавши до заяви відповідне рішення органу опіки та піклування про відмову у наданні повної цивільної дієздатності.

Розгляд і вирішення справи відповідають загальним вимогам процесуального законодавства. Справи такої категорії розглядаються одноособово суддею у відкритому судовому засіданні за участю: «заявника, одного або обох батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а також представників органів опіки та піклування, участь яких у розгляді справи є обов'язковою». Недотримання судом при розгляді справи цієї

вимоги слугує підставою для скасування рішення суду як такого, що ухвалене з порушенням норм цивільного процесуального права, які впливають на вирішення справи по суті. Тому у разі неявки представника органу опіки і піклування в судові засідання суд повинен відкласти розгляд справи.

Заявником у справах цієї категорії є неповнолітня особа, яка звертається до суду з вимогою про надання їй повної цивільної дієздатності. Як показує судова практика, зустрічаються випадки, коли до суду звертаються і самі законні представники неповнолітньої особи (Рішення Великоново-сілківського районного суду Донецької області від 01 квітня 2016 р. у справі № 220/318/16-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56861829>; Рішення Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 15 вересня 2016 р. у справі № 207/2547/16-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61752289>).

Заінтересованими особами у розгляді справи належить визнати батьків, усиновлювачів або піклувальників, оскільки з наданням неповнолітній особі повної дієздатності у перелічених суб'єктів утрачаються щодо неї певні повноваження.

Потребує законодавчого вирішення питання про можливість представництва інтересів неповнолітньої особи у справах про надання останній повної цивільної дієздатності, оскільки її представником фактично не може виступати законний представник. Звідси випливає, що тут можливе тільки договірне представництво. Подібної думки дотримується Н. Л. Бондаренко-Зелінська, обґрунтовуючи це тим, що особи у віці від 14 до 18 років, як правило, не можуть похвалитися значними прибутками (особливо це стосується неповнолітніх батьків), тому вбачається доцільним законодавчо передбачити право останніх на безкоштовну правову допомогу¹.

¹Бондаренко-Зелінська Н. Л. Особливості відкриття провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1 (29). С. 60–64. (С. 61)

Предмет доказування у цих справах становлять факти, які мають бути доведені наданими до суду доказами. Наприклад, копія трудового договору або трудова книжка, свідоцтво про народження дитини, де неповнолітня особа записана матір'ю або батьком дитини, документи про освіту, розмір заробітної плати або інших доходів, стан здоров'я та наявність майна, характеристика з місця навчання або роботи, довідки про те, що особа не перебуває на обліку в наркологічному чи психіатричному диспансері тощо.

За результатами розгляду справи суд ухвалює рішення. Після набрання рішенням суду законної сили неповнолітній особі надається повна цивільна дієздатність, у випадку задоволення заявленої вимоги. Таке рішення надсилається органам опіки та піклування (ст. 304 ЦПК України). Але відмова суду у задоволенні вимоги заявника не є перешкодою для повторного звернення до суду з такою вимогою через певний проміжок часу, оскільки не виключається зміна обставин¹. Отже, надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності за зазначеними обставинами зумовлює суттєві зміни у правовому регулюванні статусу неповнолітніх як самостійних суб'єктів права.

2.3. Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення фізичної особи померлою (ст. 305-309 ЦПК України)

Невизначеність правового становища особи, яка тривалий час відсутня в місці свого проживання, перебування, створює перешкоди у реалізації фізичними та юридичними особами, які перебувають з нею в певних особистих немайнових і майнових відносинах їх суб'єктивних прав. Це призвело до появи такого інституту як визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Для цієї категорії справ законодавець у ст. 305 ЦПК передбачив правила альтернативної

¹Про судову практику в Україні. Постанови пленумів, роз'яснення, узагальнення судової практики органами вищої судової влади України. [Електронний ресурс]. URL: <http://sudpraktika.in.ua/stattya-35-nadannya-povnoi-civilnoidiyezdatnosti> (С. 112–113).

територіальної підсудності. Так, *заява подається до суду*: «1) за місцем проживання заявника; 2) за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме; 3) за місцезнаходженням її майна».

Законодавець не визначає *коло осіб, які мають право бути заявниками*. Такими особами можуть бути особи, які зацікавлені у зміні правового стану фізичної особи. Це можуть бути: близькі родичі, члени сім'ї, юридичні особи, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, щодо яких в особи, яка відсутня тривалий час у місці свого постійного проживання, перебування є певні зобов'язання, що випливають із сімейних, цивільних, трудових, житлових та інших правовідносин. Особи, які мають іншу, ніж у заявника правову мету участі у процесі, беруть участь у справі як *заінтересовані особи*. Ними можуть бути члени сім'ї особи, яка відсутня тривалий час, які мають право на пенсію у зв'язку з утратою годувальника, органи соціального захисту та ін.

У змісті заяви, крім загальних вимог, повинні бути зазначені відомості ст. 306 ЦПК.

Для даної категорії справ закон передбачає проведення підготовки справи до розгляду в порядку якої суд: «а) встановлює осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідоме, та залучає їх до участі справи як свідків; б) запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме (ч. 1 ст. 307 ЦПК України)»; в) з'ясовує коло заінтересованих осіб. У юридичній літературі існує думка, що суддя в порядку підготовки справи до судового розгляду, крім вищезазначених питань, повинен постановляти ухвалу щодо проведення розшуку безвісно відсутньої особи і повідомлення в засобах масової інформації щодо відкриття провадження у справі про визнання фізичної

особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою¹.

Під час підготовки справи до судового розгляду суд також вживає заходів щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, через органи опіки та піклування, якщо опіку над майном ще не встановлено (ст. 307 ЦПК).

Предмет доказування у справах даних категорій становлять такі факти: 1) безвісна відсутність громадянина; 2) наявність правової заінтересованості особи, яка подає заяву про визнання громадянина безвісно відсутнім, і наявність матеріально-правових відносин між заявником і громадянином, відносно якого ставиться питання про визнання його безвісно відсутнім; розірвання шлюбу (ст. 107 СК), усиновлення дитини (ст. 219 СК) та ін.; 3) вживання заявником заходів для розшуку особи; 4) неможливість встановлення місця знаходження даної особи; 5) наявність обставин, що загрожували смертю фізичної особи, яка пропала безвісти; 6) наявність обставин, що дають підставу припустити її загибель від певного нещасного випадку; 7) існування обставин, що дають підставу вважати, що особа може умисно ховатися: знаходиться в розшуку, не бажає виплачувати аліменти або виконувати інші рішення суду тощо; 8) відсутність спору про право².

Зазначена справа розглядається колегіально – за участю судді і двох присяжних у відкритому судовому засіданні. Розгляд справи відбувається за участю осіб, перелічених в ч. 1 ст. 308 ЦПК, з дотриманням загальних правил цивільного судочинства. У кінці розгляду та вирішення справи суд ухвалює рішення, яким задовольняє заяву заявника або відмовляє у її задоволенні. Рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення фізичної особи померлою є підставою для встановлення опіки над майном цієї особи; у

¹Бобко В. Г., Жолондівський Л. О. Особливості судового розгляду цивільних справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. *Право і суспільство*. № 1 частина 2 / 2018. С. 49–54. (С. 53)

²Цивільний процес. Підручник. / С. В. Васильев. К.: Алерта, 2019. 506 с. (С. 339)

заінтересованих осіб виникає право на спадщину, одержання пенсії у зв'язку з втратою годувальника, розірвання шлюбу, реєстрація шлюбу тощо.

Як визначено в ч. 2 ст. 308 ЦПК України, «після набрання законної сили рішенням про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає рішення відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті фізичної особи, а також до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а в населеному пункті, де немає нотаріуса, – відповідного органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна» (*Рішення Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 14 лютого 2020 р. у справі № 214/8492/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87590054>*).

Ухвалене рішення в указаній справі має певні особливості. Суд за місцеперебуванням особи або суд, який ухвалив рішення, за заявою особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або іншої заінтересованої особи, скасовує своє рішення, у разі одержання заяви про появу фізичної особи, правовий статус якої було змінено, або відомостей про місцеперебування особи. Для цього суд призначає справу до слухання за участю осіб, визначених ч. 1 ст. 309 ЦПК. Рішення суду про скасування визнання фізичної особи безвісно відсутньою є підставою для припинення опіки над її майном. Рішення про скасування оголошення фізичної особи померлою є підставою для анулювання актового запису про смерть. Копія рішення судом надсилається відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для анулювання актового запису про смерть (ч. 2 ст. 309 ЦПК України) (*Рішення Тульчинського районного суду Вінницької області від 24 травня 2019 року у справі № 148/647/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81942972>; Рішення Локачинського районного суду Волинської області від 06 березня 2020 р. у справі № 931/29/20 / Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88052098>).

2.4. Розгляд судом справ про усиновлення (ст. 310-314 ЦПК України)

Згідно ст. 207 СК України, «усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду». Процедура усиновлення проводиться винятково в судовому порядку, що є гарантією захисту особи, яка усиновлюється, а також учасників справи. Стаття 310 ЦПК визначає, що *«заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їх проживання»*.

Заявником у даній справі, відповідно до ст. 223 СК, є особа, яка бажає усиновити дитину. Вона і подає до суду відповідну заяву. Слід звернути увагу на те, що це єдина справа у законодавстві, в якій не передбачено подання заяви через представника. Крім загальних вимог до заяв (ст. 175 ЦПК), закон передбачає спеціальні вимоги (ст. 311 ЦПК).

Верховний Суд України в п. 3 постанови Пленуму «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» наголосив: *«при прийнятті заяв про усиновлення суди повинні перевіряти, чи наведено в заяві відомості про усиновителів, про дитину, яку бажають усиновити, про її батьків, братів і сестер; чи викладено мотиви, з яких особа хоче усиновити дитину; чи сформульовано прохання про внесення відповідних змін до актового запису про народження останньої (п. 2)»*.

Для даної категорії справ законодавець визначає обов'язкове проведення підготовки справи до розгляду, процесуальний порядок проведення якої закріплено у ст. 312 ЦПК України. Однією із процесуальних дій судді на цьому етапі є вирішення питання про участь у справі в якості *заінтересованих осіб* відповідного органу опіки та піклування, а у тих справах, провадження в яких відкриті за заявами іноземних громадян, – уповноваженого органу виконавчої влади. Також суд вирішує питання про залучення до участі у справі самої дитини чи повнолітньої особи, яка усиновлюється, батьків

усиновлюваної дитини, родичів усиновлюваного, представників закладу, в якому перебуває дитина, яка усиновлюється.

Участь органів опіки та піклування зводиться до того, що вони зобов'язані, відповідно до ст. 56 ЦПК, подати суду висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. До висновку вказані органи мають додати документи, перелік яких закріплено у ч. 3 ст. 312 ЦПК.

Чинний ЦПК не передбачає у даних справах прокурора, за участі якого ці справи розглядались би. Однак, розглядаючи питання учасників справи про усиновлення, на наш погляд, розширення потребує коло суб'єктів за обов'язковою участю яких суд розглядає такі справи, тим паче, що подібний підхід щодо обов'язкової участі у розгляді справи прокурора законодавець застосував при розгляді справи, закріпленої розділом IV главою 10 ЦПК України, що на думку як науковців, так і практиків, є цілком виправданим¹.

Розгляд і вирішення справ про усиновлення має певні особливості, передбачені ст. 313 ЦПК. Такі справи розглядаються колегіально – за участі одного судді та двох присяжних. За клопотанням учасників справи проводиться закритий судовий розгляд з метою забезпечення таємниці усиновлення. Суд розглядає справу про усиновлення дитини та повнолітньої особи за обов'язковою участю осіб, перелік яких закріплено в ч. 1-2 ст. 313 ЦПК.

Як визначено в ЦПК під час розгляду справи по суті суд перевіряє: «законність підстав для усиновлення, в тому числі наявність згоди усиновлюваної дитини, якщо така згода необхідна, або наявність згоди усиновлюваної повнолітньої особи (ч. 4 ст. 313)». Також суд повинен перевірити: чи може заявник бути усиновлювачем; чи є дитина відповідно до законодавства суб'єктом усиновлення; чи відповідають висновки органу опіки та піклування та дозвіл на усиновлення

¹Татулич І. Ю. Правове регулювання процедури усиновлення в Україні. *Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift : Collective monograph*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. 488 p. С. 361–383. (С. 375) URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-091-9-13>

органу виконавчої влади необхідним вимогам; чи дали батьки згоду на усиновлення (якщо така необхідна).

Постановляючи рішення про усиновлення дитини, суд враховує обставини, що мають істотне значення, зокрема: «1) стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини; 2) мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину; 3) мотиви того, чому другий із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву про усиновлення; 4) взаємовідповідність особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, а також те, як довго ця особа опікується вже дитиною; 5) особу дитини та стан її здоров'я; 6) ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити (ст. 224 СК)».

За результатами розгляду заяви про усиновлення суд ухвалює рішення, яким задовольняє заяву заявників або відмовляє у її задоволенні. У рішенні про задоволення заяви суд зазначає у резолютивній частині про усиновлення дитини або повнолітньої особи заявником (заявниками). Слід відмітити, що за клопотанням заявника (заявників) суд вирішує питання про зміну імені, прізвища та по батькові, дати і місця народження усиновленої дитини, про зміну імені, прізвища, по батькові усиновленої повнолітньої особи, про запис усиновлювачів батьками.

Судові витрати, пов'язані з розглядом справи по суті, відносяться на рахунок заявника (заявників).

Норми матеріального права закріплюють, що «мати, батько дитини мають право відкликати свою згоду на усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення (ч. 6 ст. 217 СК)». В той час як норми процесуального права передбачають наслідки таких дій, зокрема, «якщо після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд скасовує своє рішення і поновлює розгляд справи (ч. 5 ст. 314 ЦПК). У разі відкликання заяви про усиновлення після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили, суд скасовує своє рішення і залишає заяву без розгляду (ч. 6 ст. 314 ЦПК)».

З дня набрання законної сили рішенням суду усиновлення вважається таким, що відбулося. Закон передбачає порядок реалізації судового рішення, а саме: «для внесення змін до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення, а у справах про усиновлення дітей іноземцями – також до уповноваженого органу виконавчої влади» (*Рішення Першотравневого районного суду м. Чернівців від 22.09.2020 р. у справі № 725/3195/ 20/ Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/91762384>).

У сімейному законодавстві передбачені випадки визнання усиновлення недійсним і скасування усиновлення, а також правові наслідки таких ускладнень (ст. 236-239 СК). Указані питання підлягають розгляду за правилами позовного провадження (*Рішення Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 14 січня 2020 р. у справі № 723/4643/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86982652>).

У СК України передбачено, що «будь-які дії відносно дитини проводяться в її найвищих інтересах для забезпечення стабільних і гармонійних умов її життя, у т. ч. й усиновлення». ЄСПЛ під час вирішення справ також приділяє особливу увагу принципу пріоритету найвищих інтересів дитини у тлумаченні ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Рішення ЄСПЛ у справі «Піні і Бертані та Манера і Антрипальді проти Румунії» від 22 червня 2004 р. – <http://ovu.com.ua/antieles/367>) та у справі «Шнейдер (Schneider) проти Німеччини» від 15 вересня 2011 р.).

2.5. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення (ст. 315-319 ЦПК України)

Під юридичними фактами належить розуміти певні обставини (дії, події), з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення майнових чи особистих немайнових прав. У ч. 1 ст. 315 ЦПК України наводиться перелік фактів, які суд розглядає в порядку окремого провадження. У постанові Пленуму «Про судову практику в справах про встановлення

фактів, що мають юридичне значення» від 31.03.95 р. з змінами від 25.05.98 р. Верховний Суд України зазначив, що «суд може встановлювати факти, які й за іноземним законодавством тягнуть за собою правові наслідки для заявника, і рішення суду необхідне заявникові для застосування у відносинах з громадянами інших держав (наприклад, для вирішення питання про наявність права на спадщину в особи, яка законодавством України не віднесена до кола спадкоємців за законом)».

Суди приймають заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення, та розглядають їх у порядку окремого провадження за наявності таких умов: «а) відповідно до закону, такі факти породжують юридичні наслідки (виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних або юридичних осіб); б) встановлення факту не пов'язується із наступним вирішенням спору про право; в) заявник не має іншої можливості одержати або відновити належні документи, що засвідчують факт, який має юридичне значення; г) чинним законодавством не передбачений інший (позасудовий) порядок їх встановлення».

Велика Палата ВС звертала увагу й на те, що при вирішенні питання про прийняття заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, суддя, окрім перевірки відповідності поданої заяви вимогам закону щодо форми та змісту, зобов'язаний з'ясувати питання про підсудність і юрисдикційність. Оскільки чинним законодавством передбачено позасудове встановлення певних фактів, що мають юридичне значення, то суддя, приймаючи заяву, повинен перевірити, чи може взагалі ця заява розглядатися в судовому порядку і чи не віднесено її розгляд до повноважень іншого органу. Якщо за законом заява не підлягає судовому розгляду, суддя вмотивованою ухвалою відмовляє у відкритті провадження, а коли справу вже відкрито, закриває провадження у ній (постанова від 10.04.2019 у справі № 320/948/18).

Суб'єктом звернення до суду із заявою може бути будь-яка заінтересована особа, яка подає заяву за місцем свого проживання (ч. 1 ст. 316 ЦПК). У ст. 318 ЦПК, виокремлюються вимоги до заяв про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

На стадії відкриття провадження у справі суддя повинен перевірити, чи підлягає судовому встановленню цей факт; чи має заявник право звернутися до суду з такою заявою; чи дотримані вимоги, які пред'являються до змісту заяви; з'ясувати, для якої мети необхідно встановити факт; вимагати від заявника письмові докази, які підтверджують неможливість одержання чи встановлення документів, що підтверджує цей факт. Кодекс закріплює дії суду в разі виникнення спору про право у даних категоріях справ, зокрема, «суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо із заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, – залишає заяву без розгляду (ч. 4 ст. 315 ЦПК), про що постановляє ухвалу» (*Ухвала Овруцького районного суду Житомирської області від 29.09.2020 р. у справі № 286/2924/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91878326>; Ухвала Житомирського районного суду Житомирської області від 16 жовтня 2019 р. у справі № 278/2356/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84986831>).

Під час підготовки справи до судового розгляду суддя повинен визначити коло заінтересованих у справі осіб і викликати їх у судові засідання. Залежно від мети встановлення фактів *заінтересованими особами* в цих справах можуть бути, наприклад, відділи соціального захисту населення – у справах про встановлення факту перебування на утриманні особи, яка померла, для призначення пенсії заявникові; інші спадкоємці – у справах про встановлення факту прийняття спадщини; органи внутрішніх справ – у справах про встановлення факту родинних відносин для вирішення питання про належність до громадянства України; як брати, так і сестри померлої особи, які претендують на її спадщину – у справах про встановлення факту родинних відносин тощо.

Справи такої категорії розглядаються одноособово суддею у відкритому судовому засіданні, за участю заявників та заінтересованих осіб. Під час розгляду справи по суті суд з'ясовує, чи мав насправді місце факт, про встановлення якого

просить заявник, чи має він юридичне значення для заявника і чи є умови, за яких допускається встановлення факту. За результатами розгляду справи суд ухвалює рішення, в якому, крім загальних вимог, зазначаються спеціальні вимоги (ч. 1 ст. 319 ЦПК).

Статтею 6 Конвенції встановлено, що справедливість судового рішення вимагає, аби таке рішення достатньо висвітлювало мотиви, на яких воно ґрунтується. Межі такого обов'язку можуть різнитися залежно від природи рішення й мають оцінюватись у світлі обставин кожної справи. Національні суди, обираючи аргументи та приймаючи докази, зобов'язані обґрунтувати свою діяльність шляхом наведення підстав для такого рішення. Тож суди мають дослідити: основні доводи (аргументи) сторін і з особливою прискіпливістю й ретельністю – документи, що стосуються прав та свобод, гарантованих Конвенцією. Рішенням Європейського суду з прав людини від 19 квітня 1993 року у справі *«Краска проти Швейцарії»* визначено, що ефективність справедливого розгляду досягається тоді, коли сторони процесу мають право представити перед судом ті аргументи, які вони вважають важливими для справи. При цьому такі аргументи мають бути «почуті», тобто ретельно розглянуті судом. Іншими словами, суд має обов'язок провести ретельний розгляд подань, аргументів і доказів, поданих сторонами.

Постанова Пленуму ВСУ від 18 грудня 2009 р. № 4 «Про судові рішення у цивільній справі» також передбачає, що у разі необхідності та для обґрунтування своєї позиції суд може також зазначити положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції та законів України, рішення Європейського суду з прав людини, які підлягають застосуванню в даній справі¹.

Окрім того, законодавець у діючому процесуальному законодавстві розкриває в ст. 317 ЦПК України особливості

¹Про судові рішення у цивільній справі : постанова Пленуму ВСУ від 18 грудня 2009 р. № 14 : [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09> (дата звернення: 12.08.2018).

провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України (Рішення Цюрупинського районного суду Херсонської області від 08 квітня 2019 р. у справі № 664/805/19/Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81003469>; Рішення Троїцького районного суду Луганської області від 17.05.2019 р. у справі № 433/251/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81801172>).

2.6. Розгляд судом справ про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі (ст. 320-328 ЦПК України)

Цінний папір на пред'явника – це документ, в якому не вказується конкретна особа, на користь якої необхідно вчинити виконання. Тому для захисту інтересів законного власника цінного папера процесуальний закон передбачає судовий порядок відновлення прав на втрачений цінний папір. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23. 02. 2006 р., закріплює, що цінними паперами на пред'явника можуть бути облігації, казначейські зобов'язання, ощадні (депозитні) сертифікати тощо (ч. 7 ст. 7; ч. 4 ст. 11; ч. 2 ст. 13 Закону). Можливість здійснення дій щодо визнання втраченого цінного паперу недійсним і відновлення прав на втрачений цінний папір зумовлена певними умовами: 1) документ повинен бути цінним папером на пред'явника або векселем; 2) можливість його відновлення в судовому порядку повинна передбачатись законодавством; 3) документ вибув із володіння уповноваженої особи чи втратив ознаки платежу у результаті неналежного зберігання чи з інших причин.

Із заявою до суду має право звернутися будь-яка особа, що втратила цінний папір і вважає себе його власником. Зазначена особа набуває процесуального статусу *заявника*. Нимиможуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Так правом звернення до суду з відповідною вимогою закон наділяє широке коло суб'єктів. Як *заінтересована особа* у справах цієї категорії виступає установа, яка видала цінний папір або вексель, оскільки рішення суду про визнання папера або векселя

недійсним тягне для неї певні правові обов'язки – видати заявникові цінний папір замість визнаного недійсним).

Згідно ч. 2 ст. 320 ЦПК: «заява подається до суду за місцезнаходженням емітента цінного папера на пред'явника або за місцем платежу за векселем». У заяві до суду повинні зазначатися реквізити відповідно до ст. 321 ЦПК.

Суд під час проведення підготовчих дій зобов'язаний здійснити такі процесуальні дії: «1) зробити публікацію про виклик держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя до суду (п. 1 ч. 1 ст. 322 ЦПК). Відповідно до Указу Президента України від 10 червня 1997 р. (у редакції від 23 листопада 2007 р.) «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності», офіційними друкованими виданнями є: «Офіційний вісник України» та газета «Урядовий кур'єр»; 2) заборонити здійснювати будь-які операції за втраченим цінним папером на пред'явника або за векселем. Про ці процесуальні дії суддя постановляє ухвалу. Ухвала надсилається емітенту втраченого цінного папера на пред'явника. З дати постановлення ухвали суду зупиняється перебіг усіх строків щодо обігу втраченого цінного папера на пред'явника або векселя, встановлених законодавством про обіг векселів (ч. 2, 3 ст. 322 ЦПК)». Наступні процесуальні дії суду та учасників справи залежать від того, чи звернеться у *тримісячний строк* з дня виходу публікації до суду держатель цінного папера чи векселя. Отже, як закріплено в процесуальному законодавстві: «1. Держатель втраченого цінного папера на пред'явника або векселя подасть заяву до суду про те, що він є держателем цього документа: а) суд постановляє ухвалу про залишення заяви про визнання втраченого цінного папера на пред'явника або векселя недійсним і відновлення прав на нього без розгляду; б) встановлює строк для пред'явлення заявником позову в загальному порядку до держателя цього цінного папера на пред'явника або векселя про їх витребування. Строк пред'явлення позову заявником до держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя не може бути більшим *двох місяців*». Початок перебігу цього строку повинен

обчислюватись з наступного дня після постановлення ухвали; в) пропуск *двомісячного строку* не перешкоджає зверненню заявника із відповідним позовом до суду. Проте, «якщо заявник у встановлений судом строк не пред'явить позову до держателя втраченого цінного папера або векселя, суд постановляє ухвалу про зняття заборони здійснювати будь-які операції за цінним папером на пред'явника або за векселем. 2. Протягом *тримісячного строку* з дня публікації про виклик держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя не надійде заяви про те, що він є його держателем, суд призначає справу до розгляду. Про день розгляду справи суд повідомляє заявника, емітента втраченого цінного папера на пред'явника або зобов'язаних за векселем осіб (ст. 324-326 ЦПК)».

За результатами розгляду справи суд ухвалює рішення, яким задовільняє вимогу заявника чи відмовляє у її задоволенні. Рішення про визнання втраченого цінного папера на пред'явника або векселя недійсним є підставою для видачі заявникові цінного папера на пред'явника замість визнаного недійсним або проведення визначених ним операцій; для здійснення платежу за векселем або для видачі заявникові векселя замість визнаного недійсним та для відновлення зобов'язаними за векселем особами передавальних написів (ч.1 ст. 327 ЦПК). Рішення суду публікується в порядку, встановленому ч. 2 ст. 323 ЦПК (*Рішення Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 28 грудня 2018 р. у справі № 357/1103/18/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79018668>; Рішення Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 03 лютого 2021 р. у справі № 216/6179/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94739055>*).

Заслуговує на увагу ст. 328 ЦПК, яка регламентує права держателя цінного папера на пред'явника або векселя щодо відшкодування збитків. Тлумачення вказаних норм права дає підстави для висновку, що цивільним процесуальним законодавством передбачено спеціальний порядок розгляду справ за заявами про визнання втраченого векселя недійсним та відновлення прав на втрачений вексель. З огляду на зазначене

Верховний Суд визнав обґрунтованим висновок суду апеляційної інстанції про скасування ухвали суду першої інстанції та направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції¹.

2.7. Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність (ст. 329-333 ЦПК України)

Відповідно до ст. 335 ЦК України, «безхазяйною є річ, яка не має власника або власник якої невідомий». Безхазяйні нерухомі речі беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені. Про взяття безхазяйної нерухомої речі на облік робиться оголошення у друкованих засобах масової інформації. Після спливу *одного року* з дня взяття на облік безхазяйної нерухомої речі вона за заявою органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади, може бути передана за рішенням суду у комунальну власність.

Заявником у даній справі буде орган, уповноважений управляти майном відповідної територіальної громади. Як зазначає у своєму Листі Верховний Суд України, іноді мають місце випадки звернення до суду з заявою про передачу безхазяйного майна в комунальну власність неналежних заявників².

Для даної категорії справ визначена виключна територіальна підсудність, оскільки: *«заява про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади за умов, визначених Цивільним кодексом України, подається до суду за місцезнаходженням цієї речі»*.

У змісті заяви, крім загальних реквізитів (ст. 175 ЦПК), повинні зазначатися відомості ст. 330 ЦПК.

¹Постанова Верховного Суду від 20 травня 2020 року у справі № 757/35571/18-ц (провадження № 61-18196св19) – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89426404>.

²Щодо додержання закону при прийнятті рішень стосовно конфіскації майна та передачі речових доказів у доход держави: Лист Верховного Суду України від 30.01.2007 р. № 9-12 // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

На стадії відкриття провадження у справі, як зазначено в ст. 331 ЦПК, «суд відмовляє в прийнятті заяви про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади, якщо вона не взята на облік органом, який здійснює державну реєстрацію права на нерухоме майно, або якщо заяву подано до закінчення *одного року* з дня взяття її на облік».

Як зазначає С. В. Сенік, у порядку підготовки справи до судового розгляду суддя повинен з'ясувати коло осіб, які можуть надати інформацію про приналежність речі (наприклад, викликати фактичного володільця речі, з'ясувати, чи належить нерухома річ особі, яка померла або оголошена померлою, і чи є спадкоємці), а також зробити відповідні запити щодо відомостей про нерухому річ у відповідні організації (житлово-експлуатаційні організації, органи місцевого самоврядування, органи, які здійснюють державну реєстрацію об'єктів нерухомості та ін.)¹.

Розгляд справи по суті відбувається суддею одноособово, у відкритому судовому засіданні за участю заявника з обов'язковим повідомленням усіх заінтересованих осіб (ст. 332 ЦПК). Так, І. В. Болокан, наприклад, вважає, що *зацікавленою особою* в разі визнання майна безхазяйним є, перш за все, його власник. Але, якщо власника буде знайдено, розгляд справи стає неможливим. До зацікавлених осіб, на думку вищезгаданого вченого, належать ті, які добросовісно, відкрито і безперервно володіють цим майном, дотримуючись встановлених у ст. 344 ЦК України умов набуття права власності за давністю володіння. Зацікавленими особами можуть виступати також особи, які допомагали власнику в будівництві нерухомості, щоправда, лише в тому випадку, якщо вони не отримували відповідної компенсації за свою працю, вважає учений. При підготовці справи до судового розгляду може виникнути необхідність вирішення питання про участь у справі

¹Цивільне процесуальне право України : підручник / В. М. Коссак, Р. Я. Лемик, Ю. В. Навроцька, С. В. Сенік; за заг. ред. В. М. Коссака. Харків: Право, 2020. 752 с. (С. 598)

представників БП, податкових органів, органів прокуратури та інших¹.

Як докази у таких справах можуть бути використані акти опису нерухомого майна і його попередньої оцінки, довідки житлово-експлуатаційних організацій, органів комунального господарства, податкових, а також реєстраційних органів, довідки про відсутність власника нерухомої речі, письмові заяви про відмову від права власності на нерухому річ тощо.

Ухвалення рішення про задоволення вимог заявника відбувається за наявності умов передбачених в ЦПК: «суд, встановивши, що нерухома річ є безхазяйною та взята на облік органом, який здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, а також що сплив *один рік* з дня взяття на облік нерухомої речі, ухвалює рішення про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність відповідної територіальної громади (ст. 333 ЦПК)» (*Рішення Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 29 червня 2020 р. у справі № 308/12770/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90442003>*).

Суд повинен відмовити у задоволенні заявленої вимоги у випадку недостатності доказів про те, що нерухома річ не має власника або її власник невідомий, а також, якщо є фактичний володілець, який належно використовує річ (*Рішення Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 27 січня 2020 р. у справі № 398/2021/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87440899>*).

Необхідно враховувати той факт, що відмова суду в переданні нерухомої речі в комунальну власність не є необхідною умовою для набуття права власності на цей об'єкт третіми особами за набувальною давністю (п. 11 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з питань розгляду цивільних та кримінальних справ «Про судову

¹Болокан І. В. Особливості розгляду судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі в комунальну власність. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія «Юридичні науки». 2009. № 2. С. 104–110. (С. 108–109)

практику в справах про захист прав власності та інших речових прав» від 07.02.2014 року № 5)¹.

Суд повинен постановити ухвалу про залишення заяви без розгляду, якщо під час розгляду справи буде з'ясовано, що є власник нерухомої речі, який заявить на неї свої права, оскільки тут мова йде про виникнення спору про право, що розглядається за правилами позовного провадження. У випадку, якщо власник речі появиться і заявить про свої права на нерухому річ після набрання рішенням законної сили, питання про право власності на нерухому річ також буде вирішуватись у порядку позовного провадження шляхом пред'явлення позову.

2.8. Розгляд судом справ про визнання спадщини відумерлою (ст. 334-338 ЦПК України)

Відповідно до ст. 1277 ЦК України, «у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно, – за його місцезнаходженням, зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою».

Нормами матеріального права закріплено: «заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу *одного року* з часу відкриття спадщини (ч. 2 ст. 1277 ЦК України)». Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою (ч. 2 ст. 1220 ЦК України).

Процесуальне законодавство зазначає, що: «*заява про визнання спадщини відумерлою у випадках, встановлених Цивільним кодексом України, подається до суду за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини (ст. 334 ЦПК)*». Згідно з нормами цивільного законодавства, місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини

¹Роз'яснення від 13.10.2011 р. "Деякі аспекти набуття права власності на об'єкти безхазяйного нерухомого майна" [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна. В особливих випадках місце відкриття спадщини встановлюється законом (ст. 1221 ЦК).

Підставами для визнання спадщини відумерлою є: - відсутність спадкомців за заповітом або за законом; - усунення спадкоємців від прийняття спадщини; - неприйняття спадкоємцями спадщини; - відмова спадкоємців від прийняття спадщини.

Правом на звернення до суду із заявою можуть бути органи місцевого самоврядування. Тому у випадку звернення до суду фізичної особи суд постановлятиме ухвалу про повернення заяви заявнику (Ухвала Франківського районного суду м. Львова від 22 березня 2019 р. у справі № 465/1429/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80640873>).

У змісті заяви про визнання спадщини відумерлою мають бути зазначені: 1) відомості про час і місце відкриття спадщини. Час відкриття спадщини підтверджується свідоцтвом органу реєстрації актів цивільного стану про смерть спадкодавця – у разі його смерті, копією рішення суду – у разі оголошення спадкодавця померлим. Місце відкриття спадщини підтверджується: а) свідоцтвом органу реєстрації актів цивільного стану про смерть спадкодавця, якщо останнє постійне місце проживання і місце його смерті збігаються; б) довідкою житлово-експлуатаційної організації про його постійне місце проживання; в) записом у будинковій книзі про постійне місце проживання спадкодавця; г) документом про місце знаходження нерухомого спадкового майна або його частини – у разі, якщо місце проживання спадкодавця невідоме; д) у разі подання заяви за місцезнаходженням рухомого майна таким документом може бути, наприклад, витяг з реєстру прав власності на цінні папери; 2) про майно, що становить спадщину. Необхідно вказати назву майна, місцезнаходження, характерні ознаки, параметри, оцінку майна та ін.; 3) докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю. Наприклад, свідоцтво про право власності, видане органом приватизації, договір, за яким переходить право власності на майно та ін.; 4)

докази, що свідчать про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття. Наприклад, витяг з книги обліку спадкових справ, витяг з Спадкового реєстру, що ведеться нотаріусом, заява про відмову від прийняття спадщини, копія рішення суду про усунення від права на спадкування тощо.

Законодавець зобов'язує суддю відмовити у прийнятті заяви на стадії відкриття провадження у справі: «якщо заява подана до закінчення *одного року* з часу відкриття спадщини», про що постановляє ухвалу.

Під час підготовки справи до судового розгляду суддя повинен з'ясувати коло осіб, які можуть бути зацікавлені у справі (наприклад, викликати спадкоємців), а також зробити відповідні запити щодо відомостей про спадкове майно у відповідні організації (житлово-експлуатаційні організації, органи, які здійснюють державну реєстрацію об'єктів нерухомості, та ін.).

Розгляд справ про визнання спадщини відумерлою відбувається суддею одноособово, у відкритому судовому засіданні, з обов'язковою участю заявника та з обов'язковим повідомленням усіх *заінтересованих осіб*, якими можуть виступати: виконавець заповіту, кредитори спадкодавця, боржники спадкодавця, співвласники майна спадкодавця, осіб, у яких зберігаються речі спадкодавця та ін. Окрім того, у ч. 2 ст. 337 визначено, що: «справа про визнання спадщини відумерлою розглядається судом з обов'язковим залученням до участі у справі органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та (або) за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини».

Розгляд та вирішення справи по суті завершується ухваленням судового рішення про задоволення вимог заявника з настанням умов, передбачених в ЦПК. Так, відповідно до ст. 338 ЦПК України, «суд, встановивши, що спадкоємці за заповітом і за законом відсутні або спадкоємці усунені від права на спадкування, або спадкоємці не прийняли спадщину чи відмовилися від її прийняття, ухвалює рішення про визнання спадщини відумерлою та про передачу її територіальній громаді

відповідно до закону» (Рішення Першотравневого районного суду м.Чернівців від 03.11.2020 р. у справі № 725/4182/20/Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92725870>).

Згідно зі ст. 1231 ЦК до територіальної громади, яка стала власником відумерлого майна після набрання рішенням суду законної сили переходить обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду, яка була завдана спадкодавцем.

2.9. Розгляд судом справ про надання фізичній особі психіатричної допомоги у примусовому порядку (ст. 339-342 ЦПК України)

Відповідно до ст. 14 Закону України від 22 лютого 2000 року (в редакції від 20 грудня 2018 року) «Про психіатричну допомогу», «особа, яка страждає на психічний розлад, може бути госпіталізована до закладу з надання психіатричної допомоги без її усвідомленої письмової згоди або без письмової згоди її законного представника, якщо її обстеження або лікування можливі лише в стаціонарних умовах, та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, абонеспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність». *До примусових спеціальних заходів надання психіатричної допомоги законом віднесено: 1) психіатричний огляд; 2) амбулаторна психіатрична допомога та її продовження; 3) госпіталізація до психіатричного закладу та продовження такої госпіталізації. Психіатрична допомога особі може бути надана: 1) на її прохання або за її усвідомленою згодою; 2) у примусовому порядку.*

Закон передбачає на сьогодні судовий порядок надання фізичній особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, який служить гарантією дотримання конституційних положень (ст. 49 КУ), а також відображає загальновизнані норми міжнародного права, закріплені в Декларації ООН «Про права розумово відсталих осіб» (1971 р.), «Принципи захисту осіб, які

страждають психічними захворюваннями і покращення охорони здоров'я в області психіатрії» (1991 р.).

Заява про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку за умов, визначених ЗУ, – подається лікарю-психіатру. Відповідно до ст. 339 ЦПК, визначається територіальна підсудність таких справ: *«заява лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку подається до суду за місцем проживання особи; заява представника закладу з надання психіатричної допомоги про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку та заява про продовження такої госпіталізації – подаються до суду за місцезнаходженням зазначеного закладу; заява особи, якій за рішенням суду надається амбулаторна психіатрична допомога у примусовому порядку, або її законного представника про припинення цієї допомоги – подається до суду за місцем проживання особи; заява особи, якій за рішенням суду надається амбулаторна психіатрична допомога у примусовому порядку, або її законного представника про припинення госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку – до суду за місцезнаходженням закладу з надання психіатричної допомоги».*

Зміст заяви, вимоги до неї та строк її подання закріплено у ст. 340 ЦПК. Так, «у випадках, коли відповідно до закону госпіталізація у примусовому порядку була проведена за рішенням лікаря-психіатра і визнана доцільною комісією лікарів-психіатрів, заклад з надання психіатричної допомоги, в якому перебуває особа, направляє до суду заяву про її госпіталізацію у примусовому порядку протягом *24 годин*».

Такі справи, враховуючи свою складність, розглядаються колегіально – за участі одного судді і двох присяжних. Законодавець установлює скорочені строки розгляду справ про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку (ч. 1 ст. 341 ЦПК): «про госпіталізацію особи до закладу з надання

психіатричної допомоги – *протягом 24 годин*; про психіатричний огляд – *протягом трьох днів*; заява про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації – *протягом десяти днів*».

Дані справирозглядається за присутності осіб, визначених в ч. 2 ст. 341 ЦПК. Заслуговує на увагу ч. 3 коментованої норми, відповідно до якої, «з урахуванням стану здоров'я особи, стосовно якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, її участь у розгляді справи може відбуватися у режимі відеоконференції з закладу з надання психіатричної допомоги, в якому перебуває така особа, про що суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі». Ці та інші питання суддя повинен з'ясувати під час проведення підготовчих дій.

ЄСПЛ у рішенні від 19 квітня 2012 року у справі «*М. проти України*», яке набуло статусу остаточного 19 липня 2012 року, зауважив, що особу не можна позбавити волі на підставі психічного розладу, якщо не дотримано три мінімальні умови: 1) психічний розлад особи має підтвердити надійна об'єктивна медична експертиза; 2) психічний розлад має бути такого ступеня, який вимагає обов'язкової госпіталізації; 3) обґрунтованість тривалої госпіталізації залежить від стійкості такого розладу (див. справи «*Уінтерверп проти Нідерландів*» (Winterwerp v. the Netherlands) від 24 жовтня 1979 р., § 39, Серія А № 33 і «*Станев проти Болгарії*» (Stanev v. Bulgaria) [GC] від 17 січня 2012 р., № 36760/06, § 145)¹.

Отже, у вказаній справі ЄСПЛ звернув увагу на три вимоги, що зумовлюють наявність законних підстав для обмеження волі психічно хворої особи. Зокрема, особа повинна реально страждати психічним захворюванням, тобто реальні психічні розлади повинні бути встановлені компетентними органами на основі об'єктивної медичної експертизи; психічні розлади повинні досягти такого рівня, які виправдовують позбавлення волі; дійсність позбавлення волі залежить від

¹Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вінтерверп проти Нідерландів».

URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ ru/980_155/print1443084803265247](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/980_155/print1443084803265247)

наявності такого захворювання, особа може бути позбавлена волі до тих пір, поки є захворювання, що встановлено відповідним висновком.

Такі ж висновки містяться й в інших рішеннях ЄСПЛ, а саме, рішення від 28 жовтня 2003 року у справі *Ракевич проти Російської Федерації*, рішенні від 27 березня 2008 року у справі *Штукатуров проти Російської Федерації*.

У випадку, передбаченому ч. 4 ст. 342 ЦПК, суддя зобов'язаний постановити окрему ухвалу. За результатами розгляду заяви, залежно від встановлених обставин, суд ухвалює рішення: «а) про задоволення заяви лікаря-психіатра, представника закладу з надання психіатричної допомоги є підставою для надання відповідної психіатричної допомоги у примусовому порядку; б) про відмову в задоволенні заяви про продовження амбулаторної психіатричної допомоги, продовження госпіталізації, а також рішення про задоволення заяви фізичної особи чи її законного представника є підставою для припинення надання зазначеної примусової психіатричної допомоги (ч. 2, 3 ст. 342 ЦПК)» (*Рішення Шевченківського районного суду м. Чернівці від 19 лютого 2021 р. у справі № 727/1600/21/ Єдиний державний реєстр судових рішень*).

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95012190>; *Рішення Шевченківського районного суду м. Чернівці від 21 серпня 2020 р. у справі № 727/903/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91255440>).

2.10. Розгляд судом справ про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (ст. 343-346 ЦПК України)

Законодавство України у сфері протидії захворюванню на туберкульоз складається з Основ законодавства України про охорону здоров'я, законів України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ», «Про захист населення від інфекційних хвороб», цього Закону, інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до них. Відповідно до

ст. 1 Закону України «Про протидію захворювання на туберкульоз» (далі – ЗУ): *госпіталізація* – поміщення особи, хворої на туберкульоз, або особи, стосовно якої існує підозра захворювання на туберкульоз, до стаціонарного відділення протитуберкульозного закладу з метою діагностики, лікування чи ізоляції; *туберкульоз* – соціально небезпечна інфекційна хвороба, що викликається мікобактеріями туберкульозу; *протитуберкульозні заходи* – комплекс соціально-економічних, організаційних, лікувально-профілактичних, санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів щодо захисту населення від туберкульозу, спрямованих на профілактику, виявлення, діагностику, лікування та реабілітацію хворих на туберкульоз.

Примусова госпіталізація хворих на заразні форми туберкульозу, які страждають на психічні розлади, здійснюється в установленому цим Законом порядку з урахуванням законодавства про психіатричну допомогу. Невиконання рішення суду про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу чи про продовження строку примусової госпіталізації тягне кримінальну відповідальність відповідно до закону (ч. 6, 7 ст. 11 ЗУ). Згідно з ч. 1 ст. 11 ЗУ, у разі, якщо хворі на заразні форми туберкульозу, у тому числі під час амбулаторного чи стаціонарного лікування, порушують протиепідемічний режим, що ставить під загрозу зараження туберкульозом інших осіб, з метою запобігання поширенню туберкульозу за рішенням суду вони можуть бути примусово госпіталізовані до протитуберкульозних закладів, що мають відповідні відділення (палати) для розміщення таких хворих.

Відповідно до ст. 343 ЦПК зазначено: «*заява про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації хворого на заразну форму туберкульозу* подається до суду за місцезнаходженням протитуберкульозного закладу, який здійснює медичний (диспансерний) нагляд за цим хворим, або до суду за місцем виявлення такого хворого».

Правом на подання до суду заяви наділений представник протитуберкульозного закладу, що здійснює відповідне лікування хворого.

У заяві мають бути зазначені встановлені законом дані (ч.1 ст. 344 ЦПК). Заява подається протягом 24 годин з часу виявлення порушення хворим на заразну форму туберкульозу протиепідемічного режиму (ч.2 ст. 344 ЦПК).

Справа про примусове здійснення певних правових дій розглядається колегіально – за участі одного судді та двох присяжних. Законодавець у ст. 345 ЦПК розкриває строк та коло учасників, за участі яких суд має розглянути такі справи: «справи про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації суд розглядає не пізніше 24 годин після відкриття провадження у справі; – особи має бути надано право особистої участі в судовому засіданні, за винятком випадків, коли за даними протитуберкульозного закладу така особа становить загрозу розповсюдження хвороби; – участь у розгляді справи представника протитуберкульозного закладу, за заявою якого відкрито провадження у справі та представника особи, стосовно якої вирішується питання про примусову госпіталізацію або про продовження строку примусової госпіталізації, є обов'язковою».

Суддя завжди повинен пам'ятати, що будь-яке втручання у право особи на повагу до її приватного та сімейного життя становитиме порушення статті 8 Конвенції, якщо воно не здійснювалося згідно із законом, не переслідувало легітимну мету або цілі згідно з пунктом 2 та було необхідним у демократичному суспільстві у тому сенсі, що воно було пропорційним цілям, які мали бути досягнуті (рішення ЄСПЛ у справі *Ельсхольц проти Німеччини* (Elsholz v. Germany), заява № 25735/94, п. 45, ECHR 2000-VIII).

Розглянувши заяву про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації, суд ухвалює рішення, яким відхиляє або задовольняє заяву (*Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 19 лютого 2019 р. у справі № 686/1974/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79943197>; Рішення Тернівсь-кого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 01 лютого 2019 р. у справі № 215/3/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79552618>*).

Примусова госпіталізація осіб, стосовно яких судом ухвалено відповідне рішення, здійснюється з урахуванням висновку лікаря на строк до *трьох місяців*. Продовження строку примусової госпіталізації таких осіб здійснюється за рішенням суду на визначений ним строк з урахуванням висновку лікаря, який здійснює лікування цього хворого (ч. 3, 4 ст. 11 ЗУ).

Виконання рішення у даних справах має свою специфіку. Рішення про задоволення заяви підлягає негайному виконанню та є підставою для примусової госпіталізації або продовження строку примусової госпіталізації особи в протитуберкульозному закладі на встановлений законом строк. Відповідно до ч. 5, 7 ст. 11 ЗУ, органи Національної поліції за зверненням керівника протитуберкульозного закладу надають у межах своїх повноважень допомогу у забезпеченні виконання рішення суду. Невиконання рішення суду про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу чи про продовження строку примусової госпіталізації тягне кримінальну відповідальність.

Ухвалене рішення має певні особливості щодо реалізації після набрання законної сили: «рішенням суду про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації суд надсилає рішення відповідному органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони майна особи, стосовно якої ухвалено рішення суду».

2.11. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб (ст. 347-350 ЦПК України)

Відповідно до ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (далі – ЗУ): *«банківською таємницею є інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку. Банківською таємницею, зокрема, є: 1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України; 2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди; 3) фінансово-економічний стан клієнтів; 4) системи*

охорони банку та клієнтів; 5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи – клієнта, її керівників, напрями діяльності; 6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація; 7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню; 8) коди, що використовуються банками для захисту інформації; 9) інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності».

Згідно зі ст. 61 ЗУ, банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці шляхом: 1) обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю; 2) організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю; 3) застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації; 4) застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення у договорах і угодах між банком і клієнтом. Порядок розкриття банківської таємниці закріплений у ст. 62 ЗУ.

Законодавець у ст. 347 ЦПК установлює для таких справ правила територіальної підсудності: *«заява про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи у випадках, встановлених законом, подається до суду за місцезнаходженням банку, що обслуговує таку юридичну або фізичну особу».*

Суб'єктом звернення до суду може бути будь-яка заінтересована особа. Така особа повинна обґрунтувати свій інтерес у заяві з посиланням на законодавство, яке регулює відповідні повноваження, або із зазначенням прав та інтересів, які порушено. Відповідно до п. 2 Постанови Пленуму ВССУ від 30 вересня 2011 року № 10 «Про судову практику в цивільних справах про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб» коло суб'єктів, які мають право вимагати безпосередньо від банку розкриття інформації, яка містить банківську таємницю,

визначається законом (стаття 62 «Про банки і банківську діяльність») і може змінюватися тільки на підставі закону.

Зайнтересованими особами у даних справах є банки та інші фінансово-кредитні установи (носії банківської таємниці) чи фізичні та юридичні особи (володільці рахунків).

Детально сформульовано у нормах ЦПК *зміст і вимоги до заяв у даних справах, в яких, крім загальних вимог (ст. 175 ЦПК), мають міститися положення ст. 348 ЦПК.*

Стадії розгляду та вирішення справи притаманні особливості встановлені законом. Зокрема ст. 349 ЦПК визначено, що: «Справа про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, розглядається у *п'ятиденний строк* з дня надходження заяви у закритому судовому засіданні з повідомленням: - заявника; - особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці; - банку; - у випадках, коли справа розглядається з метою охорони державних інтересів та національної безпеки, – з повідомленням лише заявника». Також законодавець передбачає процесуальні дії суду, у випадку неявки в судове засідання без поважних причин осіб, перелічених в ч. 2 цієї ж норми та у випадку виникнення спору про право.

Розгляд справи по суті завершується ухваленням судового рішення, в якому, крім загальних вимог, передбачених процесуальним законодавством (ст. 265 ЦПК), зазначаються спеціальні вимоги, закріплені у ст. 350 ЦПК: «ухвалене судом рішення підлягає негайному виконанню. Копії рішення суд надсилає банку, що обслуговує юридичну або фізичну особу, заявнику та особі, щодо якої надається інформація» (*Рішення Дзержинського районного суду міста Харкова від 09 грудня 2020 р. у справі № 638/16705/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93514450>).

Строк апеляційного оскарження рішення суду відрізняється від загального правила, закріпленого ст. 354 ЦПК, оскільки: «особа, щодо якої банк розкриває банківську таємницю, або заявник мають право у *п'ятиденний строк* оскаржити ухвалене судом рішення до апеляційного суду в

установленому порядку. Оскарження рішення не зупиняє його виконання».

У Кодексі передбачені підстави ухвалення рішення суду про відмову в задоволенні заяви: «якщо під час судового розгляду буде встановлено, що заявник вимагає розкрити інформацію, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи без підстав і повноважень, визначених законом, то суд ухвалює рішення про відмову в задоволенні заяви (*Рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова від 20 листопада 2019 р. у справі № 646/3520/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86422381>*).

2.12. Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису (ст. 350-1-350-8 ЦПК України)

Дана справа є новелою в діючому процесуальному законодавстві. Нормативними актами, що визначають підстави звернення до суду із заявою про видачу і продовження обмежувального припису, є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 1 Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», ст. 1 Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» *обмежувальний припис стосовно кривдника* – встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи.

Заява про видачу обмежувального припису подається до суду: а) за місцем проживання (перебування) особи, яка постраждала від домашнього насильства або насильства за ознакою статі; б) якщо зазначена особа перебуває у закладі, що належить до загальних чи спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, – за місцезнаходженням цього закладу.

Відповідно до ст. 350-2 ЦПК, *заява про видачу обмежувального припису може бути подана:* 1) особою, яка постраждала від домашнього насильства, або її представником –

у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; 2) особою, яка постраждала від насильства за ознакою статі, або її представником – у випадках, визначених Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; 3) батьками та іншими законними представниками дитини, родичами дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачухою або вітчимою дитини, а також органом опіки та піклування в інтересах дитини, яка постраждала від домашнього насильства, – у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», або постраждала від насильства за ознакою статі, – у випадках, визначених Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; 4) опікуном, органом опіки та піклування в інтересах недієздатної особи, яка постраждала від домашнього насильства, – у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», або постраждала від насильства за ознакою статі, – у випадках, визначених Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

На відміну від інших справ окремого провадження, законодавець для даної категорії справ окремо визначає коло заінтересованих осіб. Так, *заінтересованими особами* у справах про видачу обмежувального припису є особи, стосовно яких подано заяву про видачу обмежувального припису. Заінтересованими особами також можуть бути інші фізичні особи, прав та інтересів яких стосується заява про видачу обмежувального припису, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах їх компетенції (ст. 350-3 ЦПК).

Зміст заяв про видачу обмежувального припису, окрім загальних вимог (ст. 175 ЦПК), має відповідати спеціальним вимогам, закріпленим у ст. 350-4 ЦПК.

Справа про видачу обмежувального припису розглядається судом за участю заявника та заінтересованих осіб. У разі, якщо участь заявника становить загрозу подальшої дискримінації чи насильства для нього, справа може розглядатися без його участі. Неявка належно повідомлених

заінтересованих осіб не перешкоджає розгляду справи про видачу обмежувального припису. Суд розглядає справу про видачу обмежувального припису *не пізніше 72 годин* після надходження заяви про видачу обмежувального припису до суду. Судові витрати, пов'язані з розглядом справи про видачу обмежувального припису, відносяться на рахунок держави (ст. 350-5 ЦПК).

Обов'язок швидкого здійснення правосуддя покладається, в першу чергу, на відповідні державні судові органи. Нездатність суду ефективно протидіяти недобросовісно створюваним учасниками справи перепонам для руху справи є порушенням частини 1 статті 6 даної Конвенції (§ 66 - 69 рішення Європейського суду з прав людини від 08 листопада 2005 року у справі «Смірнова проти України»). Крім того, відкладення розгляду справи є правом і прерогативою суду, основна умова для якого – неможливість вирішення спору у відповідному судовому засіданні, що узгоджується з правовою позицією, викладеною Верховним Судом у постанові від 24 січня 2018 року у справі № 907/425/16.

Розглянувши заяву про видачу обмежувального припису, суд ухвалює рішення про задоволення заяви або про відмову в її задоволенні (*Рішення Жовтневого районного суду м. Харкова від 06 січня 2021 р. у справі № 639/8315/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94026576>; Рішення Червонозаводського районного суду міста Харкова від 12 березня 2020 р. у справі № 646/1493/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88949037>*).

У разі задоволення заяви суд видає обмежувальний припис у вигляді одного чи кількох заходів тимчасового обмеження прав особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі. Варто звернути увагу на те, що обмежувальний припис, виданий судом стосовно особи, яка на момент винесення рішення суду не досягла вісімнадцятирічного віку, не може обмежувати право проживання (перебування) цієї особи у місці свого постійного проживання (перебування).

Строк обмежувального припису становить *від одного до шести місяців*. Однак, відповідно до ч. 5 ст. 26 Закону України

«Про запобігання та протидію домашньому насильству» та ч. 5 ст. 21-5 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», на підставі оцінки ризиків обмежувальний припис може бути продовжений судом на строк *не більше шести місяців* після закінчення строку, встановленого судовим рішенням (ст. 350-7 ЦПК).

Рішення суду про видачу обмежувального припису підлягає негайному виконанню, а його оскарження не зупиняє його виконання (ч. 4 ст. 350-6 та п. 10 ч. 1 ст. 430 ЦПК України). Як зазначається у ст. 350-8 ЦПК, копії повного рішення суду вручаються учасникам справи, які були присутні у судовому засіданні, негайно після проголошення такого рішення. Учасникам справи, які не були присутні у судовому засіданні, копія рішення суду надсилається рекомендованим листом з повідомленням про вручення негайно, але не пізніше наступного дня з дня ухвалення рішення.

Про видачу або продовження обмежувального припису суд *не пізніше наступного дня* з дня ухвалення рішення повідомляє уповноважені підрозділи органів Національної поліції України за місцем проживання (перебування) заявника для взяття особи, стосовно якої видано або продовжено обмежувальний припис, на профілактичний облік, а також районні, районні у містах Києві і Севастополі державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад за місцем проживання (перебування) заявника.

Тема 4: Апеляційне провадження

1. Поняття, мета і завдання апеляційного провадження.
2. Право на апеляційне оскарження, строки та порядок його реалізації.
3. Форма, зміст і порядок подання апеляційної скарги.
4. Стадії апеляційного провадження.
5. Повноваження суду апеляційної інстанції.
6. Види, зміст і порядок ухвалення рішень апеляційним судом.

1. Поняття, мета і завдання апеляційного провадження

Право на судовий захист, яке передбачено ст. 55 Конституції України, містить і право на оскарження і перегляд судових рішень в апеляційному порядку. Це додаткова гарантія відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів осіб. Кожній особі має гарантуватися право на перегляд її справи судом апеляційної інстанції з питань щодо правильності установлення фактів і застосування права.¹

Право на апеляційний перегляд справи та його забезпечення є одним із принципів цивільного судочинства. Правове регулювання порядку апеляційного оскарження судових рішень місцевих судів і процесуальної форми проведення апеляційного провадження передбачені окремим розділом ЦПК України.

Апеляція (лат. *appellatio* - звернення) розглядається як одна з основних та більш поширених форм перегляду судових рішень і зумовлена контрольною функцією судової влади.²

¹ Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006.

URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/361/2006> (дата звернення: 16.08.2021).

² Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух : монографія. Х. : Право, 2010. С. 36.

Реалізація права на апеляційний перегляд справи здійснюється в межах апеляційного провадження.

У теорії цивільного процесуального права поняття «апеляційне провадження» пропонується розглядати як урегульовану нормами цивільного процесуального законодавства діяльність суду апеляційної інстанції щодо перегляду, згідно з передбаченою законом процедурою, судових рішень, які не набрали законної сили, з метою перевірки їх законності й обґрунтованості та щодо нового розгляду справи по суті.¹ Також апеляційне провадження визначають як стадію цивільного процесу, в межах якої відбувається перевірка законності та обґрунтованості судового рішення.² По суті, апеляційне провадження є однією з процесуальних форм перегляду судових рішень у цивільних справах.

Комітет Міністрів Ради Європи звертає увагу на те, що процедури оскарження можуть бути забезпечені не лише по кримінальних, а й по цивільних і господарських справах. Зазначається, що повинна існувати можливість контролю за будь-яким рішенням суду нижчого рівня судом вищого рівня. Сторонам необхідно надавати інформацію щодо їхнього права на оскарження та відносно того, як скористатися з такого права.³ Упровадження на національному рівні процедур оскарження та наділення осіб правом оскарження судових рішень повинно чітко врегульовуватися законом.

У Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя наголошується на тому, що державам на

¹ Цивільний процес України. Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. За ред. д.ю.н., проф. С. Я. Фурси ; Центр прав. дослідж. Фурси. - К. : Фурса С. Я., 2009. С. 714.

² Так само. С. 58.

³ Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах від 7 лютого 1995 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0) (дата звернення: 16.08.2021).

національному рівні потрібно вживати заходи спрямовані на відвернення зловживань засобами правового захисту після постановлення судового рішення.¹ У разі встановлення на законодавчому рівні стадії апеляційного оскарження судових рішень діяльність судів з перегляду судових рішень судів нижчої інстанції повинна відбуватися з дотриманням засад і гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції щодо права на справедливий, неупереджений суд, доступності правосуддя, розумного строку розгляду справи тощо. Так, на думку Європейського суду з прав людини, в державах, де створені і діють апеляційні та касаційні суди, обов'язком є забезпечити дотримання конвенційних гарантій справедливого судового розгляду.²

Аналіз історії становлення та розвитку цивільного процесуального права дозволяє стверджувати, що в цивільному процесі утвердилися і функціонують два види апеляції: повна і неповна. Модель повної апеляції передбачає можливість подання до суду нових доказів і встановлення нових обставин апеляційною інстанцією, тоді як неповна апеляція не передбачає таких можливостей.³ Специфіка перегляду цивільних справ у порядку апеляційного провадження зумовлює висновок про те, що для цивільного судочинства України характерне поєднання як властивостей повної моделі апеляції, так і окремих рис неповної апеляції - змішана модель апеляції. Це означає, що апеляційний суд обмежений доводами апеляційної скарги та тими вимогами, які були заявлені в суді першої інстанції. Та у виняткових випадках суд апеляційної інстанції має право вийти за межі заявлених доводів апеляційної скарги та перевірити

¹ Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя 28 лютого 1984 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) (дата звернення: 16.08.2021).

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Екбатани (Ekbatani) проти Швеції». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_162 (дата звернення: 16.08.2021).

³ Сахнова, Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М.: Волтерс Клувер, 2008. С. 620.

обставини справи в повному обсязі. Про дуалістичний характер української моделі апеляції свідчить і той факт, що апеляційний суд досліджує лише ті докази, дослідження яких у суді першої інстанції було здійснено з порушенням встановленого процесуального порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено. Нові докази в суді апеляційної інстанції досліджуються лише у тому випадку, якщо особа не змогла подати ці докази до суду першої інстанції з поважних причин.

За загальним правилом, у цивільному судочинстві судом апеляційної інстанції є «апеляційний суд у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується» (ч. 1 ст. 351 ЦПК України). Винятки з даного правила становлять справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. У таких випадках судом апеляційної інстанції є Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду. Однак у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, у яких відповідачем є суддя чи працівник апарату Вищого антикорупційного суду, таке провадження у першій інстанції здійснює місцевий суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться Вищий антикорупційний суд, а ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до суду апеляційної інстанції, в апеляційному окрузі якого знаходиться місцевий загальний суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується (ч. 3 ст. 26 ЦПК України). У разі, якщо переглядаються рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції, то судом апеляційної інстанції виступає Верховний Суд.

Отже, апеляційне провадження – це інститут цивільного права, який урегульований нормами цивільного процесуального законодавства, що регулюють процесуальний порядок і механізм реалізації конституційного права особи на перегляд справи з питань законності й обґрунтованості судових рішень.

2. Право на апеляційне оскарження, строки та порядок його реалізації

Право апеляційного оскарження - це встановлена нормами цивільного процесуального законодавства можливість ініціювання апеляційного провадження. Реалізація права на апеляційне оскарження опосередкована наявністю низки передумов суб'єктивного та об'єктивного характеру.¹ Наявність осіб, які наділені правом апеляційного оскарження судових рішень, є суб'єктивною передумовою реалізації права апеляційного оскарження. До об'єктивних передумов реалізації права на апеляційне оскарження належать об'єкт апеляційного оскарження, дотримання строків апеляційного окруження та встановленого нормами цивільного процесуального права порядку подання апеляційної скарги. Наявність цих передумов реалізації права на апеляційне оскарження судових рішень є своєрідним процесуальним фільтром. Закріплені на законодавчому рівні, вони виконують превентивну роль у напрямку попередження подання необґрунтованих апеляцій та перешкоджають зловживанню учасниками цивільного провадження процесуальними правами.

Право оскаржувати в апеляційному порядку рішення й ухвали суду першої інстанції є одним із процесуальних прав учасників справи: сторін і третіх осіб у справах позовного провадження; заявників і боржників у справах наказного провадження; заявників та інших заінтересованих у справах окремого провадження; органів та осіб, які законом наділені правом звертатися до суду в інтересах інших осіб; учасників третейського розгляду у справах про оскарження рішення даного суду, оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу; сторін арбітражного розгляду.

¹ Цивільний процес України. Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. За ред. д.ю. н проф. С. Я. Фурси ; Центр прав. дослідж. Фурси. К. : Фурса С. Я., 2009. С. 715-716.

Правом оскарження в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції також наділені особи, які не були учасниками справи, у разі вирішення судом питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, й особи, які не були учасниками третейського розгляду, у випадку вирішення третейським судом питання про їхні права й обов'язки. У разі відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою вказаних осіб вони користуються процесуальними правами і наділяються процесуальними обов'язками учасника справи (ч. 3 ст. 352 ЦПК України).

У разі вступу у процес правонаступників, окрім інших прав, вони наділяються і правом апеляційного оскарження судових рішень. У такому випадку питання про процесуальне правонаступництво на стадії апеляційного провадження вирішує суд апеляційної інстанції.¹

Щодо органів та осіб, які законом наділені правом звернення до суду в інтересах інших осіб, то у разі, якщо вони не брали участі у справі, оскаржувати судові рішення вони мають право, тільки якщо таке право передбачене законом. Так, положення ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» передбачають, що прокурор у разі здійснення представництва інтересів громадянина або держави у суді має право, зокрема, ініціювати питання про перегляд судових рішень, у тому числі у справах, порушених за позовом (заявою, поданням) іншої особи. Законодавець уточнює, що правом подання апеляційної скарги на судові рішення у цивільному процесі наділяється прокурор, який брав участь у судовому процесі, а також прокурор вищого рівня незалежно від його участі в розгляді справи: Генеральному прокурору, його першому заступнику та заступникам, керівникам обласних та окружних прокуратур, першим заступникам і заступникам керівників обласних прокуратур, керівнику, заступникам керівника, керівникам підрозділів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ч. 3 ст. 24 Закону України «Про прокуратуру»). У разі виявлення незаконних

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» №12 від 24.10.2008. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08> (дата звернення: 16.08.2021).

судових рішень або рішень, що зачіпають інтереси держави і постановлені без участі прокурора, та які потребують реагування шляхом подання апеляційної скарги, керівники місцевих прокуратур повинні інформувати про них регіональні прокуратури для вирішення питання щодо апеляційного оскарження.¹

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини задля захисту прав і свобод людини і громадянина особисто або через свого представника має право ініціювати питання про апеляційний перегляд судових рішень незалежно від його участі у судовому провадженні.² Для вирішення питань щодо наявності підстав для апеляційного перегляду судових рішень у справі, які були розглянуті без його участі, та реалізації права на апеляційне оскарження у справі, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право знайомитися з матеріалами такої цивільної справи в суді та отримувати копії з цих матеріалів (ч. 5 ст. 57 ЦПК України).

Об'єктом апеляційного оскарження у цивільному судочинстві є рішення суду першої інстанції повністю або частково. У рішенні Конституційного Суду України наголошується на тому, що оскарження судового рішення в апеляційному порядку можливе в усіх випадках, крім тих, коли закон містить заборону на таке оскарження.³ Цивільне

¹ Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді та при виконанні судових рішень. Наказ Генеральної прокуратури України від 21.09.2018 № 186. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0186900-18#Text> (дата звернення: 16.08.2021).

² Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 16.08.2021).

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка В.Г. щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 ЦПК України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду) № 3-рп/2010 від 27.01.2010 2008 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-10> (дата звернення: 16.08.2021).

процесуальне законодавство у ст. 353 закріплює вичерпний перелік ухвал суду першої інстанції, які підлягають апеляційному оскарженню окремо від рішення суду. Зокрема, до них відносяться ухвали про відмову у видачі судового наказу, ухвали про забезпечення доказів, ухвали про відмову в забезпеченні доказів чи скасування ухвали суду про забезпечення доказів, ухвали про забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, ухвали про відмову у відкритті провадження у справі, ухвали про передачу справи на розгляд іншого суду та інші. У разі, якщо особа має намір подати заперечення на ухвали, що не можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду, то такі заперечення включаються до апеляційної скарги на рішення суду (ч. 2 ст. 353 ЦПК України).

Об'єктами апеляційного оскарження також є судовий наказ, як особлива форма судового рішення (ч. 1 ст. 160 ЦПК), та заочне рішення, як різновид судового рішення.¹ Водночас позивач має право оскаржити заочне рішення та повторне заочне рішення в загальному порядку, встановленому для апеляційного оскарження. На відміну від нього, відповідач може подати апеляційну скаргу тільки на повторне заочне рішення (ч. 3 ст. 288), а також у разі залишення заяви особи про перегляд заочного рішення без задоволення (ч. 4 ст. 287 ЦПК). В інших випадках апеляційний суд відмовляє у прийнятті апеляційної скарги на заочне рішення.²

Реалізація права на апеляційне оскарження також передбачає дотримання законодавчих вимог щодо строків такого оскарження. Строк апеляційного оскарження – це період часу, протягом якого особа, наділена правом апеляційного

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» № 14 від 18.12.2009. 2008

URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09/conv> – П. 1 (дата звернення: 16.08.2021).

² Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» № 12 від 24.10.2008. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08> (дата звернення: 16.08.2021).

оскарження, може звернутися до суду апеляційної інстанції з апеляційною скаргою.

Цивільне процесуальне законодавство передбачає, що апеляційна скарга на рішення суду може бути подана протягом тридцяти днів, а на ухвалу – протягом п'ятнадцяти днів з дня її проголошення (ч. 1 ст. 354 ЦПК). Строки апеляційного оскарження є різновидом цивільних процесуальних строків, і до них застосовуються загальні правила обчислення процесуальних строків. Так, початок перебігу строку на апеляційне оскарження починається на наступний день після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язують його початок, - з наступного дня після проголошення судових рішень, що оскаржуються. У разі, коли, у судовому засіданні були проголошені тільки вступна та резолютивна складові судового рішення або у випадку розгляду судової справи чи вирішення певного питання без повідомлення (виклику) учасників даної справи, строк апеляційного оскарження обчислюється з дня складення повного судового рішення. Якщо повне рішення або ухвала суду не були вручені учаснику справи у день проголошення або складення, він має право на поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження, але при умові, що відповідні апеляційні скарги будуть подані у межах передбаченого законом строку на таке оскарження (ч. 2 ст. 354 ЦПК). Поновлення строку на апеляційне оскарження можливе також у випадках його пропуску з інших поважних причин. Однак дане правило не поширюється на випадки звернення з апеляційною скаргою після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, за винятком таких випадків: подання апеляційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки; пропуску строку на апеляційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили (ч. 2 ст. 358 ЦПК).

Про важливість дотримання строків апеляційного оскарження свідчить і прецедентна практика Європейського суду з прав людини. Так, у рішенні у справі «Пономарьов проти

України»¹ заявник скаржився, що безпідставне поновлення строків апеляційного оскарження є порушенням принципу юридичної визначеності та призвело до незаконного продовження судового провадження. У своєму рішенні Європейський суд з прав людини зазначив, що одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* - принципу остаточності рішень суду. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок і недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду. Винятки із цього принципу можуть мати місце лише за наявності підстав, збутовлених обставинами важливого та вимушеного характеру.

3. Форма, зміст і порядок подання апеляційної скарги

Реалізація права на апеляційне оскарження передбачає дотримання вимог цивільного процесуального законодавства щодо форми та змісту апеляційної скарги. Згідно з ч. 1 ст. 356 ЦПК України, апеляційна скарга подається у письмовій формі. Також законодавець установлює чіткі вимоги до змісту апеляційної скарги. Зокрема, у ній мають бути зазначені:

«1) найменування суду, до якого подається скарга;

2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає апеляційну скаргу, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пономарьов проти України» (Заява N 3236/03) від 3 квітня 2008 року URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_434 (дата звернення: 23.03.2021).

фізичних осіб - громадян України, номери засобів зв'язку та електронної пошти, офіційна електронна адреса, за наявності;

3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб);

4) рішення або ухвала, що оскаржуються;

5) у чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та (або) неправильність встановлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин тощо);

6) нові обставини, що підлягають встановленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції;

7) клопотання особи, яка подала скаргу;

8) дата отримання копії судового рішення суду першої інстанції, що оскаржується;

9) перелік документів та інших матеріалів, що додаються».¹

До апеляційної скарги, залежно від обставин справи, додаються довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника, якщо апеляційна скарга подана представником і ці документи раніше не подавалися; копії скарги та доданих письмових матеріалів відповідно до кількості учасників справи; докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного судового рішення суду першої інстанції (за наявності). Враховуючи, що за подання апеляційної скарги справляється судовий збір, то особа, яка звертається до апеляційного суду, також повинна додати документи, що підтверджують сплату судового збору в установлених порядку і

¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Редакція від 13.08.2020. ч. 2 ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.02.2021).

розмірі, або документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

Апеляційна скарга підписується особою, яка її подає, або представником такої особи (ч. 3 ст. 356 ЦПК). З огляду на впровадження та використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у судочинстві, підписання апеляційної скарги допускається не тільки з використанням власноручного підпису, але й за допомогою електронного цифрового підпису. Електронний цифровий підпис (ЕЦП) містить електронні дані, отримані за результатами криптографічного перетворення, які додаються до інших даних або документів і забезпечують їх цілісність та ідентифікацію автора. За своїм правовим статусом електронний підпис прирівнюється до власноручного підпису. Однак ЦПК України встановлює, що подання процесуальних та інших документів, вчинення інших процесуальних дій в електронній формі з використанням власного електронного цифрового підпису допускається виключно за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ч. 8 ст. 14).

Цивільне процесуальне законодавство України передбачає можливість приєднання до апеляційної скарги. Зокрема, ст. 364 ЦПК передбачає право учасників справи приєднатися до апеляційної скарги, поданої особою, на стороні якої вони виступали у процесі. Правом приєднатися до апеляційної скарги також наділені особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. За подання заяви про приєднання до апеляційної скарги законом передбачено обов'язок сплати судового збору.

Особа може звернутися із заявою про приєднання до апеляційної скарги до початку розгляду справи апеляційним судом, тобто до постановлення ухвали про призначення справи до розгляду. У заяві про приєднання до апеляційної скарги можуть міститися лише додаткові обґрунтування, уточнення вже поданої апеляційної скарги, у тому числі як питання факту, так і питання права. У разі, якщо в заяві про приєднання до апеляційної скарги фактично містяться інші вимоги або заявлені й інші мотиви, ніж ті, що зазначені в основній апеляційній скарзі, то така заява вважається окремою апеляційною скаргою зі всіма

наслідками, які з цього випливають, а саме: вона залишається без руху для усунення її недоліків як апеляційної скарги і для сплати судових витрат.¹ Саме цим положенням було обґрунтовано позицію апеляційного суду Херсонської області при постановленні ухвали про залишення апеляційної скарги без руху та надання заявнику строків для усунення недоліків.² Установлення додаткових вимог до форми та змісту апеляційної скарги або створення будь-яких інших перешкод у реалізації права особи на апеляційне оскарження є порушенням конституційного права особи на судовий захист.

4. Стадії апеляційного провадження

Суд апеляційної інстанції розглядає справи у судовому засіданні колегією у складі трьох суддів. У цивільному судочинстві судові засідання по перегляду судових рішень в порядку апеляції умовно складається з таких стадій (етапів): підготовча частина, апеляційний розгляд справи по суті, судові дебати, ухвалення та проголошення рішення. А кожна з наведених стадій охоплює сукупність процесуальних дій суду та учасників апеляційного провадження, які об'єднані однією найближчою процесуальною метою.

Стадія підготовки до апеляційного розгляду справи передбачає дії апеляційного суду щодо прийняття, реєстрації, оформлення матеріалів апеляційної справи та призначення її до розгляду. ЦПК України встановлює, що апеляційна скарга повинна бути зареєстрована у день її надходження до апеляційного суду та не пізніше наступного дня передається визначеному судді-доповідачу (ч. 1 ст. 357). За результатами перевірки апеляційної скарги суддя-доповідач може прийняти

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» № 12 від 24.10.2008. п. 10. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08> (дата звернення: 16.08.2021).

² Ухвала апеляційного суду Херсонської області про залишення апеляційної скарги без руху. Справа №22-ц/791/386/2013. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45179692> (дата звернення: 07.05.2021).

рішення про залишення апеляційної скарги без руху або про повернення апеляційної скарги.

Апеляційна скарга залишається без руху у таких випадках: 1) порушення вимог щодо її форми та змісту; 2) якщо вона подана після закінчення строків на апеляцію і скаржник не порушив питання про поновлення пропущеного строку або якщо вказані у заяві підстави пропуску визнані судом неповажними.

Суддя-доповідач повинен протягом п'яти днів з дня надходження апеляції вирішити питання про залишення апеляційної скарги без руху. Факт залишення апеляційної скарги без руху оформляється ухвалою, в якій зазначаються недоліки самої скарги та надається строк для їх усунення. Наприклад, ухвалою апеляційного суду Київської області апеляційну скаргу залишено без руху та встановлено строк десять днів з моменту отримання копії ухвали для усунення вказаних недоліків і зазначено, що в разі неусунення недоліків апелянту буде відмовлено у відкритті апеляційного провадження. Згідно з приписами п. 4 ч. 1 ст. 358 ЦПК України, апеляційний суд відмовляє у відкритті апеляційного провадження, якщо скаржник у строк, визначений судом, не подав заяву про поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження або наведені особою підстави для поновлення строку апеляції визнані цим судом неповажними. Апеляційний суд відмовив у відкритті апеляційного провадження, оскільки ні апелянтом, ні його представником не було усунуто недоліки апеляційної скарги.¹

За результатами перевірки апеляційної скарги суддя-доповідач також може прийняти рішення про її повернення з постановленням відповідної ухвали. Підставами для повернення апеляційної скарги є: 1) подання апеляційної скарги особою, яка не має процесуальної дієздатності, яка не підписана, або скарга підписана особою, яка не має права її підписувати, або скарга

¹ Ухвала апеляційного суду Київської області про відмову у відкритті апеляційного провадження. Справа № 369/6588/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75595862> (дата звернення: 16.08.2021).

підписана особою без зазначення її посадового становища; 2) подання скаржником до постановлення ухвали суду про відкриття апеляційного провадження заяви про відкликання апеляційної скарги; 3) подання апеляційної скарги іншим способом, ніж до апеляційного суду; 4) подання апеляційної скарги на ухвалу, що не може бути оскаржена окремо від рішення суду.

Апеляційний суд повинен вирішити питання про повернення апеляційної скарги протягом п'яти днів з дня її надходження або з дня закінчення наданого судом строку на усунення недоліків такої скарги (ч. 6 ст. 357 ЦПК).

На даній стадії суддя-доповідач також може прийняти рішення про відмову у відкритті апеляційного провадження. Це відбувається у випадку подання апеляційної скарги на судові рішення, що не підлягає оскарженню в апеляційному порядку; наявності ухвали суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою від поданої раніше апеляційної скарги цього самого скаржника на це саме судові рішення; наявності постанови апеляційного суду про залишення апеляційної скарги цього самого скаржника без задоволення або ухвали апеляційного суду про відмову у відкритті апеляційного провадження у справі за апеляційною скаргою скаржника на це саме судові рішення; якщо скаржник у строк, визначений судом, не подав заяву про поновлення пропущеного строку апеляційного оскарження або наведені ним підстави для поновлення строку на апеляцію визнані судом неповажними. Зокрема, про наявність підстав для відмови у відкритті апеляційного провадження йдеться в ухвалі апеляційного суду Київської області, де зазначено, що суддя-доповідач має право відмовити у відкритті апеляційного провадження також у випадках, якщо наявна ухвала суду про відмову у задоволенні апеляційної скарги цієї особи або ухвала про відмову у відкритті апеляційного провадження у справі за апеляційною скаргою цього скаржника.¹

¹ Ухвала апеляційного суду Київської області про відмову у відкритті апеляційного провадження. Провадження № 22-ц/780/2242/17. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65331445> (дата звернення: 16.08.2021).

ЦПК України у ч. 2 ст. 358 містить імперативну вимогу щодо пропуску строку на апеляційне оскарження. Зокрема зазначається, що суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у разі подання апеляційної скарги після спливу терміну в один рік з дня складення повного тексту оскаржуваного судового рішення, незважаючи на поважність причин пропуску скаргником строку на апеляційне оскарження. Обмеження цієї норми не поширюються на випадки подання апеляційної скарги особою, яка не була повідомлена про розгляд справи або дану особу не залучали до участі у справі і суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси або обов'язки та у випадку, якщо строк на апеляційне оскарження пропущено у зв'язку з виникненням обставин непереборної сили.

У контексті дослідження підстав відмови у відкритті апеляційного провадження варто зазначити, що суддя-доповідач повинен вирішити це питання не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляції або з дня, коли закінчився строк, встановлений судом для усунення недоліків.

У разі відсутності підстав для залишення апеляційної скарги без руху, її повернення або відмови у відкритті провадження у справі суддя-доповідач не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляції або заяви про усунення недоліків, у силу ст. 359 ЦПК України, постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження. Дана ухвала також повинна містити інформацію про наданий учасникам справи строк для подання відзиву на апеляційну скаргу. За необхідності вирішуються питання про витребування матеріалів справи. Копія ухвали про відкриття апеляційного провадження у справі разом з копією апеляційної скарги та всіх доданих матеріалів справи апеляційний суд надсилає всім учасникам даної справи (ст. 361 ЦПК).

Після відкриття провадження у справі починається наступна стадія апеляційного провадження - апеляційний розгляд. Під час апеляційного розгляду процесуальні дії суду й учасників провадження спрямовані на розгляд і вирішення апеляційної скарги. Зміст стадії апеляційного розгляду визначається змістом діяльності суду апеляційної діяльності та виконуваних ним функцій на цьому етапі провадження.

Як складова частина цивільного процесу, апеляційне провадження характеризується тим, що процесуальна діяльність суду й учасників справи зумовлена загальними засадами цивільного судочинства. Однак, на відміну від провадження в суді першої інстанції, апеляційному провадженню притаманна специфічна мета, власний предмет судового розгляду, специфічний зміст процесуальної діяльності суб'єктів. За загальним правилом, під час апеляційного провадження суд апеляційної інстанції здійснює перегляд рішення суду першої інстанції з метою перевірки його законності й обґрунтованості в межах доводів, зазначених в апеляційній скарзі, та вимог, заявлених у суді першої інстанції.

У суді апеляційної інстанції справи розглядаються за загальними правилами, встановленими для розгляду цивільних справ у порядку спрощеного позовного провадження, з урахуванням особливостей, передбачених главою ЦПК України «Апеляційний розгляд».

Судовий розгляд справ у порядку апеляції починається з моменту відкриття першого судового засідання у справі. У разі розгляду справи без повідомлення її учасників розгляд такої справи починається через п'ятнадцять днів з дня відкриття апеляційного провадження (ч. 2 ст. 368 ЦПК). За загальним правилом, у суді апеляційної інстанції учасники справи повідомляються про розгляд справи. Учасники справи можуть не повідомлятися про її розгляд, якщо переглядається рішення суду у справі з ціною позову, меншою від ста розмірів встановленого прожиткового мінімуму для працездатних осіб, за винятком тих справ, які не можуть бути розглянуті за правилами спрощеного позовного провадження. Також без виклику учасників справи розглядаються апеляційні скарги на ухвали суду, передбачені в ч. 2 ст. 369 ЦПК.

На початку судового засідання в суді апеляційної інстанції, суддя-доповідач доповідає зміст оскаржуваного рішення або ухвали, наведені доводи апеляційної скарги та межі перевірки рішення (ухвали), встановлення обставин і дослідження доказів у цій справі.

Після доповіді судді-доповідача заслуховуються пояснення сторін. Послідовність вчинення процесуальних дій така: першим

дає пояснення скаржник; у разі подання апеляційної скарги обома сторонами - першим дає пояснення позивач. Наступними дають пояснення інші учасники справи. Після заслуховування пояснень учасників справи суд апеляційної інстанції досліджує, в разі наявності, інші докази.

Після етапу з'ясування обставин і перевірки їх доказами починаються судові дебати, в яких учасники можуть виступати в тій же послідовності, в якій вони давали пояснення. У суді апеляційної інстанції допускається обмеження часу виступу в судових дебатах, про що суд повинен попередити учасників провадження на початку відкриття судового засідання. Після завершення судових дебатів колегія суддів виходить до нарадчої кімнати для прийняття остаточного рішення у справі.

5. Повноваження суду апеляційної інстанції

Повноваження суду апеляційної інстанції охоплюють усі процесуальні дії, які він має право вчиняти для виконання функції перегляду судових рішень в аспекті їх законності та обґрунтованості. Зазначається, що зміст повноважень апеляційного суду має трактуватись обмежено та охоплює лише ті процесуальні права апеляційної інстанції, від яких безпосередньо залежить доля рішення, що оскаржується в апеляційному порядку.¹

Оскільки основною метою апеляційного перегляду є перевірка законності та обґрунтованості судових рішень, апеляційний суд перевіряє, чи були дотримані вимоги цивільного процесуального законодавства під час прийняття оскаржуваних рішень та чи ці рішення правильні по суті. Рішення правильне по суті в тому випадку, коли воно відповідає вимогам законності й обґрунтованості. Рішення вважається законним тоді, коли «суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин, а

¹Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія. Х. : Право, 2010. С. 205.

також правильно витлумачив ці норми».¹ Рішення обґрунтоване, якщо воно «ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні і які відповідають вимогам закону про їх належність та допустимість, або обставин, що не підлягають доказуванню, а також якщо рішення містить вичерпні висновки суду, що відповідають встановленим на підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи».² Недотримання вимог щодо законності й обґрунтованості судових рішень зумовлюють їх зміну або скасування судом апеляційної інстанції при перегляді справи. Щодо порушення інших вимог, які висуваються до судових рішень, таких як чіткість, ясність, то вони виправляються не апеляційним судом, а судом першої інстанції, який розглянув справу по суті.³

Перевірка законності та обґрунтованості рішення суду першої інстанції передбачає встановлення апеляційним судом, чи були правильно застосовані норми матеріального та процесуального права в ході розгляду і вирішення справи. У першу чергу перевіряється, чи суд першої інстанції врахував усі факти, які становлять предмет доказування у справі, та чи відповідають висновки суду встановленим фактам. Якщо за результатом апеляційного перегляду судового рішення суд апеляційної інстанції встановить, що всі вимоги були дотримані, апеляційна скарга відхиляється, а оскаржуване судове рішення залишається без змін.

¹ Постанова Пенуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» № 14 від 18.12.2009. 2008. абз. 2 п. 2. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09/conv> (дата звернення: 18.06.2021).

² Постанова Пенуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» № 14 від 18.12.2009. 2008. абз. 4 п. 2. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09/conv> (дата звернення: 16.07.2021).

³ Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух : монографія. Х. : Право, 2010. С. 210.

Під час перегляду рішення в порядку апеляції важливим є дотримання меж розгляду справи, які поділяються на матеріально-правові та процесуальні. Так, матеріально-правові межі розгляду справи в апеляційному порядку обмежені змістом позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Процесуальні межі розгляду справи в апеляційному порядку обмежені доводами апеляційної скарги. ЦПК України в ч. 1 ст. 367 встановлює, що в порядку апеляції справа переглядається за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряється законність і обґрунтованість оскаржуваного рішення суду першої інстанції в межах наведених доводів і вимог апеляційної скарги. Водночас законодавець передбачає можливість суду апеляційної інстанції вийти за межі заявлених вимог, у випадках, передбачених законом. Зокрема, «суд апеляційної інстанції не обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права. Якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилася очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження, суд апеляційної інстанції переглядає справу в повному обсязі».¹

З метою попередження зловживань правом оскарження судових рішень і відкриття явно необґрунтованих проваджень Комітет Міністрів Ради Європи вказує на необхідність вжиття та посилення з боку держав-членів заходів спрямованих на оптимізацію та вдосконалення цивільного процесу в цілому і на окремих стадіях зокрема. Так, в Рекомендації № R (84) 5 щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя, встановлено, що при розгляді апеляційної скарги суд зазвичай не враховує факти, які не були представлені суду першої інстанції, окрім випадків, якщо: а) при розгляді справи судом першої інстанції ці факти не

¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Редакція від 13.08.2020. ч. 4, 5 ст. 367. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 26.08.2021).

були відомі; б) особа, яка представляє ці факти, не була стороною провадження в суді першої інстанції; в) існує якась особлива підстава для визнання таких фактів.¹

За результатами перегляду справи в апеляційному порядку суд має право: а) залишити судові рішення без змін, а скаргу без задоволення; б) скасувати судові рішення повністю або частково й ухвалити у відповідній частині нове рішення або змінити рішення; в) визнати нечинним судові рішення суду першої інстанції повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині; г) скасувати судові рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково; ґ) скасувати судові рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю; д) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції; е) скасувати ухвалу про відкриття провадження у справі та прийняти постанову про направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю; є) у передбачених ЦПК України випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з вищезазначених рішень.²

Визнавши, що суд першої інстанції ухвалив рішення з дотриманням норм матеріального та процесуального права, а наведені в апеляційній скарзі недоліки у розгляді справи не вплинули на суть ухваленого рішення, апеляційний суд ухвалою відхиляє апеляційну скаргу та залишає рішення без змін і обов'язково наводить у ній мотиви, з яких доводи апеляційної

¹ Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя 28 лютого 1984 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) (дата звернення: 26.08.2021).

² Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Редакція від 13.08.2020. ст. 374. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 16.08.2021).

скарги відхиляються. Водночас апеляційним судам необхідно враховувати, що рішення суду, яке є законним, обґрунтованим, правильним по суті й справедливим, не може бути скасоване вищестоящим судом з одних лише формальних міркувань. Для прикладу, такими недоліками, які не зумовлюють порушення основних засад цивільного процесуального закону й охоронюваних законом прав та інтересів учасників справ, і не позначаються на суті ухваленого рішення, належать: здійснення сплати судового збору після відкриття провадження у справі; відсутність підпису позивача в позовній заяві, якщо він особисто брав участь у судовому засіданні й підтримав заявлені позовні вимоги; журнал судового засідання не підписаний секретарем судового засідання; залишення судом без розгляду заявленої заяви про відвід, якщо підстави для задоволення відводу були відсутні. До такого ж недоліку відноситься відсутність технічного запису судового засідання при наявності безспірних доказів, якими обґрунтовано рішення.¹ Отже, можливість апеляційного перегляду рішень судів першої інстанції є запорукою усунення судових помилок, допущених судом першої інстанції, та підвищення ефективності цивільного судочинства.

6. Види, зміст і порядок ухвалення рішень апеляційним судом

У ході перегляду рішень в апеляційному порядку суд апеляційної інстанції уповноважений приймати ухвали та постанови. Так, за результатами розгляду апеляційної скарги по суті суд апеляційної інстанції приймає постанову. Ухвали постановляються апеляційним судом для вирішення процедурних питань, пов'язаних з рухом справи, клопотань і заяв учасників справи, питань про відкладення судового розгляду справи, оголошення перерви в судовому засіданні,

¹ Постанова Пенуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» № 12 від 24.10.2008. п. 18. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08>. (дата звернення: 22.06.2021).

зупинення провадження у цивільній справі, а також в інших випадках, передбачених ЦПК України. Цивільне процесуальне законодавство встановлює чіткі вимоги щодо форми і змісту судових рішень апеляційного суду.

Постанова суду апеляційного суду складається з чотирьох обов'язкових частин: 1) вступна частина; 2) описова частина; 3) мотивувальна частина; 4) резолютивна частина. А кожна із зазначених частин має власне змістове наповнення.

У вступній частині постанови апеляційного суду має бути зазначено: дата і місце її прийняття, номер справи; найменування суду апеляційної інстанції, прізвища та ініціали суддів і секретаря судового засідання; ім'я (найменування) сторін і особи, яка подала скаргу; найменування суду першої інстанції, який виніс оскаржуване рішення, дата його ухвалення та прізвища судді (суддів); час і місце його ухвалення, дата складання повного тексту рішення.

Описова частина постанови суду апеляційної інстанції надає узагальнену інформацію про апеляційні вимоги і повинна містити: короткий зміст заявлених позовних вимог і оскаржуваного рішення суду першої інстанції; короткий зміст заявлених в апеляційній скарзі вимог; узагальнені доводи особи, яка подала апеляційну скаргу, а також узагальнені доводи та заперечення інших учасників справи.

Мотивувальна частина постанови повинна відображати хід інтелектуально-розумової діяльності суддів щодо проведеної роботи з перегляду оскаржуваного рішення із зазначенням: обставин, які встановив суд першої інстанції, неоспорених обставин, а також обставин, установлених апеляційним судом, і визначених відповідно до цих обставин правовідносин; доводи, за якими апеляційний суд погодився або не погодився з висновками, зробленими судом першої інстанції; мотиви, якими керувався суд апеляційної інстанції при прийнятті або відхиленні кожного аргументу, викладеного учасниками справи в апеляційній скарзі та відзиві на апеляційну скаргу; зазначення, чи були і ким порушені, невизнані або оспорені права, свободи чи інтереси, які підлягають захисту у судовому порядку, та висновків апеляційної інстанції за результатами розгляду

апеляційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався цей суд.

Висновок суду апеляційної інстанції за результатами перегляду викладається в резолютивній частині постанови. Вона повинна містити: висновок суду апеляційної інстанції по суті вимог апеляційної скарги; у разі наявності - новий розподіл судових витрат, понесених сторонами у зв'язку з розглядом справи у суді першої інстанції, у випадку скасування або зміни судового рішення; розподіл судових витрат, понесених сторонами у зв'язку з переглядом справи судом апеляційної інстанції; строк і порядок набрання постановою апеляційного суду законної сили та її оскарження.

Постанова суду апеляційної інстанції проголошується у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи з дотриманням загальних вимог проголошення судових рішень. Постанова апеляційного суду набирає законної сили з дня її прийняття (ст. 384 ЦПК України). Правовим наслідками набрання законної сили постановою апеляційного суду є те, що залежно від результату розгляду апеляційної скарги відбувається скасування, зміна або набрання законної сили рішення суду першої інстанції. Також починається перебіг строку на касаційне оскарження цієї постанови та ін.

Ухвали апеляційного суду повинні відповідати загальним вимогам щодо форми і змісту, яким мають відповідати ухвали суду першої інстанції. Як і суд першої інстанції, суд апеляційної інстанції має право винести окрему ухвалу. Така ухвала є ефективним процесуальним засобом реагування на виявлені порушення закону, у разі встановлення причин та умов, що сприяли цим порушенням. Окрема ухвала суду апеляційної інстанції направляється відповідним особам чи органам для вжиття заходів, спрямованих на усунення зазначених причин та умов.

Рішення апеляційного суду в цілому повинні відповідати загальним стандартам і вимогам щодо законності та обґрунтованості, сприяти утвердженню авторитету правосуддя, однаковому застосуванню законів і сталості судової практики.

Тема 5: Касаційне провадження

- 1. Поняття, завдання та мета касаційного провадження.**
- 2. Право на касаційне оскарження та порядок його реалізації.**
- 3. Форма, зміст та порядок подання касаційної скарги.**
- 4. Порядок і межі розгляду справи судом касаційної інстанції.**
- 5. Повноваження суду касаційної інстанції.**

1. Поняття, завдання та мета касаційного провадження

Можливість перегляду судових рішень у касаційному порядку є додатковою гарантією належного захисту порушених прав особи. В Україні повноваження суду касаційної інстанції виконує Верховний Суд. У його складі діє Касаційний цивільний суд, який переглядає в порядку касації справи цивільної юрисдикції.

Касаційний перегляд судових рішень є способом оскарження судових рішень, що набрали чинності, з підстав неправильного застосування судами норм матеріального права чи порушення норм процесуального права при розгляді судових справ. Водночас касаційна інстанція має забезпечувати однакове застосування права судами відповідної юрисдикції.¹ Тож метою касаційного перегляду є забезпечення однакового застосування норм закону судами першої та апеляційної інстанцій при розгляді і вирішенні справ.

Завдання суду касаційної інстанції, в перш чергу, зумовлені потребою перевірки законності судових рішень, які набрали чинності, та виправленням судових помилок. Однак, не менш

¹Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10.05.2006 № 361/2006. П. 5 розд. 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення: 21.04.2021)

важливою є діяльність суду касаційної інстанції, яка спрямована на забезпечення суворого й неухильного додержання судами норм матеріального та процесуального права, однакового та правильного застосування законодавства, забезпечення єдності судової практики.

Інститут касаційного перегляду це сукупність цивільних процесуальних норм, які регулюють підстави та порядок касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах і містяться в окремій главі ЦПК України – «Касаційне провадження». Відповідно до ч.2 ст. 389 ЦПК України, можна виділити дві підстави касаційного оскарження: 1) неправильне застосування норм матеріального права; 2) порушення норм процесуального права.

Неправильне застосування норм матеріального права означає, що «застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню, або суд неправильно витлумачив закон. Порушення норм процесуального права є підставою для відкриття касаційного провадження у справі, незалежно від того чи призвели такі порушення до неправильного вирішення справи, оскільки така оцінка порушення норм процесуального права здійснюється судом касаційної інстанції при розгляді справи та ухваленні судового рішення».¹ Водночас порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального можуть бути підставою для скасування чи зміни рішення, якщо таке порушення призвело до неправильного вирішення справи.²

У разі оскарження судових рішень на підставі порушення норм процесуального права, то у науковій літературі пропонується уточнити у чому саме вони полягають. Зокрема зазначається, що до таких порушень належить віднести розгляд

¹Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 № 10. П. 12. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12> - п. 12. (дата звернення: 18.06.2021).

² Цивільний процес України: Підручник. За заг. ред. д.ю.н., доцента М.М. Ясинка. К.: Алерта, 2014. С. 557.

справи у незаконному складі суду; розгляд справи без належного повідомлення сторін про час і місце розгляду справи; рішення суду, не підписане судом, або підписане не тим складом суду, який розглядав справу; рішення суду прийнято з порушенням правил предметної або територіальної підсудності чи правил виключної підсудності.¹ Прикладом порушення норм процесуального права є встановлена судом касаційної інстанції невідповідність ухвали суду апеляційної інстанції вимогам, установленим ЦПК України, згідно з якими суд апеляційної інстанції під час апеляційного перегляду справи перевіряє законність і обґрунтованість оскаржуваного рішення суду першої інстанції в межах зазначених доводів апеляційної скарги та вимог, що були заявлені у суді першої інстанції. Але на порушення наведених норм процесуального права, відхиляючи апеляційну скаргу, апеляційний суд обмежився лише коротким висновком про те, що суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про задоволення позову, не дослідивши всіх доводів апеляційної скарги.²

Отже, касаційне провадження є однією з конституційних гарантій захисту прав, свобод та інтересів осіб у цивільному судочинстві. У ході касаційного перегляду особи отримують додаткову можливість обстоювати свої права після набрання судовим рішенням законної сили за наявності сумнівів щодо його законності.

2. Право на касаційне оскарження та порядок його реалізації

Право касаційного оскарження – це встановлена нормами цивільного процесуального законодавства можливість оскаржити в касаційному порядку судові рішення

¹ Курило М.П. Щодо уніфікації підстав порушень норм процесуального права // Право і суспільство. 2013. № 6. С. 102.

² Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 грудня 2013 р. // Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2014. № 1 (16). С. 6 - 13.

нижчестоящих судів, які набрали законної сили, повністю або частково в передбачений для цього строк. У цивільному судочинстві правом касаційного оскарження судових рішень наділені учасники справи та інші особи, які не брали участі у розгляді справи, якщо судом було вирішено питання про їх права, свободи, інтереси та (або) обов'язки (ч. 1 ст. 389 ЦПК). Для цього такі особи, у разі подання касаційної скарги на відповідне рішення, мають право ознайомлюватися з матеріалами судової справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, а також одержувати копії судових рішень (ч. 2 ст. 8 ЦПК). Водночас згідно з положенням ч. 4 ст. 389 ЦПК України, «особа, яка не брала участі у справі, якщо суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, має право подати касаційну скаргу на судові рішення лише після його перегляду в апеляційному порядку за її апеляційною скаргою, крім випадку, коли судові рішення про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки такої особи було ухвалено безпосередньо судом апеляційної інстанції. Після відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою особи, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, така особа користується процесуальними правами і несе процесуальні обов'язки учасника справи».

Органи й особи, які за законом наділені правом захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси, але не брали участі у справі, мають право на касаційне оскарження судових рішень, якщо таке право передбачене законом. При розгляді справи в касаційній інстанції ці особи мають право брати участь у розгляді справи у разі їх виклику для надання пояснень у справі.¹

Правом касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах також наділені прокурор та Уповноважений

¹ Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 № 10. П. 1.

URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12> (дата звернення: 22.04.2021).

Верховної Ради України з прав людини. ЦПК України в ч. 5 ст. 57 встановлює, що для вирішення питань щодо наявності достатніх підстав для перегляду судового рішення у справі, яка була розглянута без їхньої участі, вступ у цивільну справу за позовом (заявою) іншої особи зазначені особи мають право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та отримувати з них копії. Зокрема, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника подавати касаційну скаргу, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи. Дане повноваження також передбачене Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», де передбачене право ініціювати перегляд судових рішень незалежно від його участі у судовому провадженні (п. 10 ст. 13).

Щодо повноважень прокурора в цивільному процесі в частині оскарження судових рішень, ч. 3 ст. 24 Закону України «Про прокуратуру» в ч. 3 ст. 24 встановлює, що право подання апеляційної чи касаційної скарги на судові рішення в цивільній, адміністративній, господарській справі має прокурор, який брав участь у судовому розгляді, а також незалежно від участі в розгляді справи таке право надається прокурору вищого рівня: Генеральному прокурору, його першому заступнику та заступникам, керівникам обласних і окружних прокуратур, першим заступникам і заступникам керівників обласних прокуратур, керівнику, заступникам керівника, керівникам підрозділів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. У наказі Генерального прокурора України № 186 від 21.09.2018 «Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді та при виконанні судових рішень» уточнюється, що касаційні скарги на судові рішення, у тому числі ухвали процесуального характеру, якщо вони підлягають оскарженню, подавати керівництву регіональних прокуратур, працівники яких брали участь у розгляді справ в апеляційній інстанції або виявили незаконні судові рішення, постановлені без участі прокурора. Також потрібно забезпечити якість і своєчасність касаційного оскарження судових рішень. Про

прийняте рішення щодо необхідності касаційного оскарження судових рішень, а також про внесення касаційної скарги негайно повідомляти Генеральну прокуратуру України електронним зв'язком (п.п. 8.6, 8.7).¹

ЦПК України у ч. 1 ст. 55 відзначає, що «у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, зміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках зміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу».² Відповідно, правом касаційного оскарження судових рішень наділені і правонаступники таких осіб. На стадії касаційного провадження питання про процесуальне правонаступництво при поданні відповідних заяви і доказів вирішує суд касаційної інстанції.

Цивільне процесуальне законодавство передбачає такі об'єкти касаційного оскарження: а) рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи та постанову суду апеляційної інстанції, крім судових рішень, визначених у частині третій цієї статті; б) ухвали суду першої інстанції, вказані у п. 3, 6, 7, 15, 16, 22, 23, 27, 28, 30, 32 ч. 1 ст. 353 ЦПК України, після їх перегляду в апеляційному порядку; с) ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги, про зупинення провадження, щодо забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, щодо зустрічного забезпечення, про відмову ухвалити додаткове рішення, про роз'яснення рішення чи відмову у роз'ясненні рішення, про внесення або відмову у внесенні виправлень у рішення, про повернення заяви

¹ Наказ Генерального прокурора України № 186 від 21.09.2018 «Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді та при виконанні судових рішень».

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0186900-18#Text> (дата звернення: 26.04.2021)

² Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 № 10. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12> - п. 2. (дата звернення: 26.04.2021).

про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про заміну сторони у справі, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окремі ухвали (ч. 1 ст. 389 ЦПК).

У разі подання касаційної скарги на судові рішення, яке не може бути об'єктом касаційного оскарження, суд касаційної інстанції відмовляє у відкритті касаційного провадження. Якщо цей факт буде встановлено після відкриття касаційного провадження, воно підлягає закриттю. Так, касаційним судом була прийнята до провадження касаційна скарга Державної податкової інспекції у Заводському районі м. Запоріжжя про скасування ухвали районного й апеляційного суду про відмову у задоволенні заяви про виправлення описки у виконавчому листі. Суд касаційної інстанції встановив, що касаційна скарга на вищезазначені ухвали судів помилково прийнята до провадження, оскільки ухвала суду про виправлення помилки у виконавчому листі або визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню, не підлягають касаційному оскарженню. За таких обставин, касаційне провадження підлягає закриттю як помилково відкрите.¹

Щодо об'єктів касаційного оскарження, то в касаційному порядку не можуть бути оскаржені такі судові рішення: а) рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції у справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом; б) судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо: 1) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної

¹ Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24.09.2015. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50974200>(дата звернення: 26.04.2021).

правозастосовчої практики; 2) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до ЦПК позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи; 3) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; 4) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково (ч. 3 ст. 389 ЦПК).

При реалізації права на касаційне оскарження судових рішень необхідно дотримуватися вимог щодо строків подання касаційної скарги. Так, касаційне оскарження судового рішення можливе протягом 30 днів з дня його проголошення (ч. 1 ст. 390 ЦПК). У випадку оголошення лише вступної та резолютивної частини судового рішення, або у випадку розгляду справи чи вирішення певного питання без повідомлення (виклику) учасників даної справи, вказаний строк належить обчислювати з дня складення повного тексту судового рішення. «Учасник справи, якому повне судове рішення не було вручено у день його проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на касаційне оскарження, якщо касаційна скарга подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому такого судового рішення».¹

У разі пропуску строку на касаційне оскарження з поважних причин він може бути поновлений. Однак, незалежно від поважності причин пропуску строку подання касації, касаційний суд відмовляє особі у відкритті касаційного провадження у випадку, якщо касаційна скарга подана після спливу терміну в один рік з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків: а) подання касаційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки; б) пропуску строку на касаційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили (ч. 3 ст. 394 ЦПК).

¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (Редакція від 13.08.2020) ч.ч. 2, 3 ст. 390.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 21.04.2021).

Недотримання цих умов зумовлюють порушення права на справедливий суд. Так, рішенням Європейського суду з прав людини у справі «Мушта проти України» встановлено наявність порушення п. 1 ст. 6 Європейської конвенції, оскільки заявниця, звертаючись до суду касаційної інстанції, діяла з належною сумлінністю та не було її вини в тому, що вона не подала касаційну скаргу в межах строку, встановленого законодавством; крім того, за обставин справи застосування процесуальних обмежень національним судом не було очевидним і передбачуваним для заявниці, тому не відповідало принципу юридичної визначеності.¹ Указане рішення набуло статусу остаточного, і заявниця звернулася із заявою про перегляд ухвали про відмову в задоволенні клопотання про поновлення строку на касаційне оскарження рішення апеляційного суду. Посилаючись на встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною факту порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи національним судом, просить скасувати дану ухвалу та передати питання про прийняття касаційної скарги на новий розгляд до суду касаційної інстанції. За результатами розгляду даної заяви касаційна скарга була прийнята на новий розгляд до суду касаційної інстанції. Таке рішення аргументоване, зокрема, тим що застосування процесуальних обмежень національним судом не відповідало принципу юридичної визначеності, а отже, має місце порушення національним судом права заявниці на справедливий суд.²

Порушуючи питання про поновлення строку на касаційне оскарження особа повинна надати докази того, що його пропущено з поважних причин. Недотримання цієї вимоги є підставою для відмови в його поновленні та позбавлення права на касаційне оскарження. Прикладом цього може бути такий

¹ Рішення ЄСПЛ Справа «Мушта проти України» (Заява N 8863/06) від 18 листопада 2010 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_660 (дата звернення: 26.04.2021).

² Постанова Верховного Суду України від 14 листопада 2011 року № 6-37цс11. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/61EB2D76E67A4BE4C2257958002EC36D?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=61EB> (дата звернення: 26.04.2021).

випадок із судової практики. Касаційна скарга була подана з пропуском строку на касаційне оскарження. До касаційної скарги заявником додано заяву про поновлення цього строку. Судом касаційної інстанції встановлено, що наведені заявником підстави для поновлення пропущеного процесуального строку на касаційне оскарження не можуть бути визнані поважними, оскільки на їх підтвердження не додано відповідних доказів, а безпідставне поновлення строку на оскарження судового рішення, що набрало законної сили, є порушенням вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.¹

Отже, право касаційного оскарження є особливою формою ініціювання судової діяльності щодо перегляду судових рішень, які набрали законної сили з підстав неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права з метою належного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

3. Форма, зміст та порядок подання касаційної скарги

Однією з умов реалізації права на касаційне оскарження та ініціювання перегляду судових рішень є дотримання вимог процесуального законодавства щодо форми і змісту касаційної скарги.

Відповідно до ч. 1 ст. 392 ЦПК, касаційна скарга подається у письмовій формі. У касаційній скарзі має бути зазначено: а) найменування суду, до якого подається скарга; б) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає касаційну скаргу, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для

¹ Ухвала судді Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24.09.2015. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50974385> (дата звернення: 16.05.2021).

фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб - громадян України, номери засобів зв'язку та адресу електронної пошти, за наявності; в) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб); г) рішення (ухвала), що оскаржується; г) підставу (підстави), на якій (яких) подається касаційна скарга д) клопотання особи, яка подає скаргу; е) перелік письмових матеріалів, що додаються до скарги; є) дата отримання копії судового рішення суду апеляційної інстанції, що оскаржується.

Окрім зазначених вимог щодо змісту самої касаційної скарги, ЦПК України визначає, що до касаційної скарги, яка подається представником особи, додається довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження даного представника (ч. 3 ст. 392). Недотримання цієї вимоги є підставою для залишення касаційної скарги без руху. Наприклад, судом касаційної інстанції встановлено, що із долученої копії довіреності представника ОСОБА_3 вбачається, що строк її дії закінчився, а тому заявник касаційної скарги при виконанні цієї ухвали має надати суду чинну довіреність. Ураховуючи наведене, касаційну скаргу залишено без руху та надано заявникові строк для усунення її недоліків.¹

ЦПУ України у ч. 4. ст. 392 закріплює перелік додатків до касаційної скарги, який передбачає: а) копії скарги та доданих до неї матеріалів відповідно до кількості учасників справи; б) докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного рішення суду апеляційної інстанції, - за наявності; в) документи, що підтверджують сплату судового збору в установлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону. Несплата судового збору за подання касаційної скарги є

¹Ухвала судді Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 вересня 2015 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50974395> (дата звернення: 26.04.2021).

підставою для залишення її без руху, а у разі відмови скаргника усунути зазначений недолік – скарга вважається неподаною і повертається йому.

Ставки судового збору за звернення до касаційного суду визначені у ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір». Так, за подання касаційної скарги на рішення суду та заяви про приєднання до касаційної скарги ставка судового збору становить двісті відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги в розмірі оспорюваної суми. За подання касаційної скарги на ухвалу суду або подання заяви про приєднання до касаційної скарги на ухвалу суду юридичною особою або фізичною особою-підприємцем ставка судового збору становить 1 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб. А у разі подання такої ж скарги фізичною особою ставка судового збору становитиме 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Прикладом порушення вимог щодо оформлення додатків до касаційної скарги є ухвала касаційного суду, постановлена за результатами розгляду касаційної скарги на ухвалу апеляційного суду Тернопільської області.¹ У даній справі встановлено, що касаційна скарга не може бути прийнята до розгляду, оскільки не сплачено судовий збір за подання касаційної скарги. Підтвердження про звільнення від сплати судового збору заявниками не надано. На підтвердження сплати судового збору необхідно надати оригінал квитанції про сплату або документ, що підтверджує звільнення від сплати судового збору. Крім того, до касаційної скарги додаються копії оскаржуваних рішень (ухвал) судів першої та апеляційної інстанцій, які мають бути належним чином оформлені та засвідчені відбитком гербової печатки суду. З огляду на це суддя ухвалив касаційну скаргу залишити без руху та надав строк для усунення зазначених недоліків скарги. У разі

¹ Ухвала судді Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 вересня 2015 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50973160> (дата звернення: 26.04.2021).

невиконання вимог ухвали, касаційна скарга буде визнана неподаною й повернута заявникам.

Захистити порушені права, свободи та інтереси особа може не тільки через подання касаційної скарги, але й шляхом приєднання учасників справи до касаційної скарги, яка була подана особою, на стороні якої вони виступали у процесі. Згідно з положенням ЦПК України, право приєднатися до касаційної скарги також належить особам, які не брали участі у справі, якщо судом вирішено питання про їх права, інтереси та (або) обов'язки. Заяву про приєднання до касаційної скарги може бути подано до початку розгляду справи в суді касаційної інстанції (ст. 397 ЦПК). Важливо, що заява про приєднання до касаційної скарги повинна стосуватись тих же самих доводів і вимог. У разі, якщо в заяві про приєднання до касаційної скарги фактично містяться інші доводи або заявлено інші вимоги, ніж ті, що зазначені в касаційній скарзі, то така заява вважається окремою касаційною скаргою зі всіма наслідками, які з цього випливають¹. Отже, заява особи про приєднання до поданої касаційної скарги може містити лише додаткові обґрунтування, уточнення вже поданої скарги, що стосуються питання права.

4. Порядок та межі розгляду справи судом касаційної інстанції

Касаційна скарга підлягає реєстрації у день її надходження до касаційного суду та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу.

На даному етапі суддя-доповідач може постановити такі види ухвал:

- про залишення касаційної скарги без руху;
- про повернення касаційної скарги;
- про відмову у відкритті касаційного провадження;

¹ Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 № 10.

URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12> - п. 13. (дата звернення: 26.04.2021).

- про відкриття касаційного провадження.

Суддя-доповідач постановляє ухвалу про залишення касаційної скарги без руху якщо: 1) касаційна скарга не відповідає вимогам щодо форми і змісту (ч. 2 ст. 393 ЦПК); 2) касаційна скарга подана після закінчення строків касаційного оскарження і скаржник не порушує питання перед судом про поновлення цього строку, або підстави, наведені ним у заяві, визнані неповажними (ч. 3 ст. 393 ЦПК).

Підставами для повернення касаційної скарги та постановлення відповідної ухвали є: а) касаційна скарга подана особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписана, підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено; б) скаргу подано в інший спосіб, ніж до суду касаційної інстанції; в) до постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження від особи, яка подала скаргу, надійшла заява про її відкликання; г) у касаційній скарзі не викладені підстави для оскарження судового рішення в касаційному порядку (ч. 3 ст. 393 ЦПК).

Касаційний суд відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі, у таких випадках: «1) касаційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає касаційному оскарженню; 2) є ухвала про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від поданої раніше касаційної скарги на це саме судові рішення; 3) є постанова про залишення касаційної скарги цієї особи без задоволення або ухвала про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї особи на це саме судові рішення; 4) скаржником у строк, визначений судом, не подано заяву про поновлення строку на касаційне оскарження або наведені підстави для поновлення строку на касаційне оскарження визнані судом неповажними; 5) у разі подання касаційної скарги на підставі п. 1 ч. 2 ст. 389 ЦПК України суд може визнати таку касаційну скаргу необґрунтованою та відмовити у відкритті касаційного провадження, якщо Верховний Суд уже викладав у своїй постанові висновок щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення відповідно до

такого висновку (крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступ від такого висновку або коли Верховний Суд вважатиме за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах)» (ст. 394 ЦПК України). З приводу останньої підстави К.В. Гусаров зазначає, що складність і суперечність її застосування зумовлена відсутністю у ЦПК України законодавчого визначення поняття «обґрунтованість касаційної скарги». Це призводить до постановлення ухвал з протилежним змістом по аналогічних спірних правовідносинах щодо відкриття чи відмови у відкритті касаційного провадження.¹

Для розв'язання вказаних суперечностей потрібно виходити з того, що касаційна скарга вважається необґрунтованою, якщо наведені в ній доводи не містять вказівки на неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права або наявні посилання безпідставні. Порушення норм процесуального права завжди є підставою для відкриття касаційного провадження, незалежно від того чи призвели такі порушення до неправильного вирішення справи, оскільки така оцінка порушення норм процесуального права здійснюється судом касаційної інстанції при розгляді справи та ухваленні судового рішення.² Наприклад, у справ за касаційною скаргою ОСОБА_2 суд касаційної інстанції відмовив у відкритті касаційного провадження у справі. Своє рішення він мотивував тим, що подана касаційна скарга явно необґрунтована і наведені у ній доводи не зумовлюють необхідності перевірки матеріалів даної справи. Із матеріалів касаційної скарги та змісту оскаржуваних судових рішень убачається, що скарга

¹ Гусаров К.В. Підстави відмови у відкритті апеляційного та касаційного проваджень: проблеми та перспективи розвитку // Університетські наукові записки. 2012. № 4. С. 98.

² Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 № 10.

URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12> - п. 12 (дата звернення: 26.04.2021).

необґрунтована і наведені в ній доводи не дають підстав для висновків щодо незаконності та неправильності зазначених судових рішень.¹

У разі, якщо відсутні підстави для залишення касаційної скарги без руху, її повернення чи підстав відмови у відкритті касаційного провадження суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про відкриття касаційного провадження у справі. Вирішення питання про відкриття касаційного провадження передбачає перевірку такого: а) чи встановлена законодавством можливість касаційного оскарження ухвал судів першої або апеляційної інстанцій; 2) чи переглядалося рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку; 3) чи має особа, яка подає скаргу, право на касаційне оскарження судового рішення; 4) чи не порушено строк подання касаційної скарги; 5) чи відповідає касаційна скарга встановленим законом вимогам щодо форми та змісту; 6) чи наявні копії касаційної скарги і додатків до неї відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі; 7) чи сплачено судовий збір.²

Ухвала про відкриття касаційного провадження надсилається як самому скаржнику, так і іншим учасникам справи, разом з копіями касаційної скарги та копіями доданих до неї документів. У цій ухвалі має бути зазначена підстава для відкриття касаційного провадження та вказівка на строк, наданий судом для подання учасниками справи відзиву на касаційну скаргу. Якщо разом з поданням касаційної скарги особа подає інші заяви чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття касаційного провадження повинен установити строк, у межах якого учасникам справи необхідно подати свої заперечення щодо поданих скаржником заяв чи клопотань (ч. 8 ст. 394).

¹ Ухвала судді Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 січня 2010 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13705934> (дата звернення: 26.04.2021).

² Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 № 10. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12> - п. 10. (дата звернення: 26.04.2021).

Після отримання матеріалів касаційної справи судді-доповідачу протягом десятиденного терміну належить підготувати доповідь, у якій зазначити обставини, необхідні для ухвалення рішення касаційним судом. Протягом п'яти днів після складення зазначеної доповіді проводиться попередній розгляд касаційної справи. Він здійснюється колегіально у складі трьох суддів касаційного суду за правилами письмового провадження без повідомлення учасників справи (ч. 1 ст. 401). Попередній розгляд справи є окремою процедурою касаційного провадження, мета якого – з'ясування всіх необхідних обставин для правильного висновку про законність оскаржуваного судового рішення та проводиться у формі попереднього судового засідання.

Під час попереднього розгляду справи можуть бути прийняті такі рішення: 1) про залишення касаційної скарги без задоволення, а оскаржуваного рішення без змін у випадку відсутності законодавчих підстав для скасування судового рішення; про скасування оскаржуваного судового рішення у випадку наявності підстав, які зумовлюють обов'язкове скасування судового рішення; про призначення справи до судового розгляду за відсутності вищезазначених підстав.

Статтю 402 ЦПК України встановлено порядок розгляду справи судом касаційної інстанції, який є таким самим, як розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження. За загальним правилом, справи в суді касаційної інстанції розглядаються без повідомлення учасників справи. Та якщо виникне потреба, учасники такої справи можуть бути викликані судом касаційної інстанції для надання пояснень у справі.

За загальним правилом, головуєчий у справі відкриває судові засідання і оголошує, яка справа, за чиєю скаргою та на судові рішення якого суду розглядається. Також суддя-доповідач повідомляє в необхідному обсязі зміст судового рішення, яке оскаржується, та доводи касаційної скарги і відзиву на касаційну скаргу (ч. 4 ст. 402 ЦПК). Якщо у судові засідання викликалися учасники справи, то першим дає пояснення скаргник. Якщо рішення переглядається за скаргою обох сторін, першим дає пояснення позивач. Після

заслуховування пояснення учасників справи суд виходить до нарадчої кімнати для прийняття рішення у справі.

Згідно з положенням ст. 400 ЦПК України, під час розгляду справи в касаційному порядку суд не має права виходити за межі доводів і вимог касаційної скарги. При цьому суд касаційної інстанції повинен перевірити, чи правильно застосовано судом першої або апеляційної інстанції норми матеріального чи процесуального права. Касаційний суд не може встановлювати або (та) вважати доведеними ті обставини, що не були встановлені в оскаржуваному рішенні чи відкинуті ним, установлювати достовірність чи недостовірність доказів, перевагу одних доказів над іншими.

Водночас суд касаційної інстанції не може бути обмежений доводами поданої касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення таких норм процесуального права: 1) розгляд і вирішення справи неповноважним складом суду; 2) оскаржуване судові рішення не містить підпису будь-якого із суддів або підписане не тими суддями, які зазначені в самому судовому рішенні; 3) судові рішення ухвалені суддями, які не входили до складу тієї судової колегії, що розглянула справу; 4) у судовому рішенні вирішено питання про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки осіб, що не були залучені судом до участі у справі; 5) порушені правила юрисдикції загальних судів.

5. Повноваження суду касаційної інстанції

Цивільне процесуальне законодавство у ст. 409 встановлює, що за результатами розгляду касаційної скарги суд касаційної інстанції має право: «1) залишити судові рішення судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скаргу – без задоволення; 2) скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду; 3) скасувати судові рішення повністю або частково й ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд; 4) скасувати постанову

суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишити в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині; 5) скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині; 6) визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині; 7) скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, зазначених вище».

Касаційний суд уповноважений залишити подану касаційну скаргу без задоволення, а оскаржувані судові рішення без змін, якщо визнає, що переглянуте рішення ухвалено з додержанням норм матеріального та процесуального права. Проте не підлягає скасуванню правильне по суті і законне рішення з одних лише формальних міркувань (ст. 410 ЦПК). «До таких недоліків, які не призводять до порушення основних принципів цивільного судочинства та не впливають на суть ухваленого рішення, належать: сплата судового збору, здійснена після відкриття провадження у справі; відсутність підпису в позовній заяві, якщо позивач брав участь у судовому засіданні й підтримав позовні вимоги; відсутність підпису секретаря судового засідання в журналі судового засідання; залишення без розгляду заяви про відвід, якщо підстави для відводу були відсутні».¹

За наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 411 ЦПК України, касаційний суд зобов'язаний скасувати судові рішення і передати справу на новий розгляд. До таких підстав належать: а) справу розглянуто і вирішено неповноважним складом суду; б) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід, і судом касаційної інстанції визнано підстави про відвід обґрунтованими, якщо касаційну скаргу обґрунтовано такою підставою; в) судові рішення не підписане будь-яким із суддів або підписано не тими суддями, що зазначені в судовому

¹ Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 № 10. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12> - п. 21. (дата звернення: 25.04.2021).

рішення; г) судові рішення ухвалено суддями, які не входили до складу колегії, що розглянула справу; г) справу розглянуто за відсутності будь-кого з учасників справи, належним чином не повідомлених про дату, час і місце судового засідання, якщо такий учасник справи обґрунтовує свою касаційну скаргу такою підставою; д) судові рішення ухвалено судом з порушенням правил інстанційної або територіальної юрисдикції; е) суд прийняв рішення про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки осіб, які не були залучені до участі у справі.

Проте судові рішення, яке було ухвалене судом з недотриманням правил територіальної юрисдикції (підсудності), не скасовується, якщо учасник справи, який подав касаційну скаргу, при розгляді справи у суді першої інстанції без поважних причин не заперечив цьому і не заявив про непідсудність справи (ч. 2 ст. 411 ЦПК).

Якщо в ході розгляду справи суд касаційної інстанції встановить, що суди першої та (або) апеляційної інстанцій допустили при вирішенні справи порушення норм процесуального права, що перешкодило встановленню фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, він скасовує дані рішення і направляє таку справу на новий судовий розгляд у таких випадках: 1) якщо судом не досліджено наявні у справі докази, за умови висновку про обґрунтованість підстав касаційного оскарження, зазначених у касаційній скарзі; або 2) справа розглянута судом у порядку спрощеного позовного провадження, хоча вона мала розглядатися в порядку загального позовного провадження; або 3) судом необґрунтовано відхилено клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів, або інше клопотання (заяву) учасника справи щодо встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи; або 4) судом встановлено обставини, що мають суттєве значення для справи, на підставі недопустимих доказів.¹

¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Редакція від 13.08.2020. ч. 3 ст. 411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 21.04.2021).

При постановленні ухвали про направлення справи на новий розгляд, вона направляється до апеляційного суду у випадку, якщо допущені порушення норм процесуального права мали місце тільки у даному суді, інакше справа направляється до суду першої інстанції. Направляючи справу на новий судовий розгляд, касаційний суд не має права викладати у своїй ухвалі доводи, які б указували або прогнозували певні результати нового вирішення справи чи свідчили б про перевагу певних доказів над іншими, оскільки, вирішувати питання про прийняття такого рішення й оцінку доказів може тільки суд, який розглядатиме справу.

Висновки та мотиви суду касаційної інстанції, на підставі яких скасовано рішення у справі, обов'язкові для врахування судом першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді даної справи. Висновками та мотивами, з яких скасовано рішення, необхідно вважати положення мотивувальної та резолютивної частин ухвали суду касаційної інстанції щодо наявності підстав для того, щоб скасувати судові рішення і передати справу на новий розгляд та їх кваліфікацію процесуальним законодавством як таких. Зокрема, до таких висновків і мотивів не може бути віднесено питання про оцінку достовірності чи недостовірності того чи іншого доказу; про надання переваги одним доказів над іншими.¹

За результатами перегляду справи в касаційному порядку суд касаційної інстанції має право скасування оскаржуваних судових рішень повністю або частково й ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни судового рішення. Зокрема, це відбувається у разі встановлення, що переглянуте рішення ухвалено з допущенням неправильного застосування норм матеріального права або при його прийнятті були порушені норми процесуального права. Водночас потрібно врахувати, що

¹ Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 № 10. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12> - п. 22. (дата звернення: 21.04.2021).

недотримання норм процесуального права є підставою для скасування або зміни судового рішення лише при умові, що дане порушення зумовило ухвалення незаконного рішення у справі. Під неправильним застосуванням норм матеріального права належить розуміти неправильне тлумачення положень закону або застосування закону, який не підлягає застосуванню, або незастосування закону, який підлягав застосуванню. Змінюючи судові рішення, суд касаційної інстанції може доповнити або змінити його мотивувальну та (або) резолютивну частини (ст. 412).

У разі встановлення, що суд апеляційної інстанції скасував судові рішення, яке відповідає закону, постанову суду апеляційної інстанції скасовується касаційним судом повністю або частково і залишається в силі судові рішення суду першої інстанції у відповідній частині. Саме про це йшлося у касаційній скарзі ТКТВП «Тернопільархпроект» та ТООНСА України, які просили скасувати рішення апеляційного суду про припинення сервітуту, посилаючись на неправильне застосування судом норм матеріального права та порушення норм процесуального права, і залишити в силі рішення місцевого суду, що було помилково скасовано. Колегією суддів касаційного суду встановлено, що, скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи в задоволенні первісного позову й задовольняючи зустрічний позов, суд апеляційної інстанції припустився помилки в застосуванні процесуального та матеріального закону. Ураховуючи те, що апеляційним судом помилково скасовано рішення суду першої інстанції, ухвалене згідно із законом, рішення апеляційного суду на підставі цього було скасоване і залишено у силі рішення суду першої інстанції.¹

Розглядаючи справи в порядку касаційного провадження, касаційний суд, у випадках, передбачених ч. 1 ст. 414 ЦПК, має право скасувати рішення, що оскаржуються, із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду.

¹ Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 травня 2015 р. // Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2015. № 4 (25). С. 16-21.

Незалежно від доводів касаційної скарги, судове рішення підлягає обов'язковому скасуванню, якщо були порушені правила юрисдикції загальних судів.

У цілому діяльність суду касаційної інстанції спрямована на забезпечення єдності судової практики, а суть касаційного перегляду полягає у забезпеченні права осіб на справедливе судочинство та дотримання конвенційного принципу правової визначеності.

Тема 6: Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами

- 1. Поняття та підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами.**
- 2. Поняття та підстави перегляду судових рішень за виключними обставинами.**
- 3. Розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.**

1. Поняття та підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами

Елементом принципу верховенства права є правова визначеність, яка передбачає остаточність рішення. Це означає, що жодна із сторін не повинна вимагати перегляду остаточного й обов'язкового судового рішення лише з метою повторного слухання та прийняття рішення у справі¹. Відхилення цього принципу можна виправдати лише наявністю обставин суттєвого і непереборного характеру. Тому перегляд судових рішень можливий за нововиявленими обставинами, але в межах, які не порушують принцип правової визначеності². Процедура скасування остаточного судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами передбачає, що існує доказ, який раніше не міг бути доступний, однак він міг би привести до іншого результату судового розгляду. Особа, яка звертається із заявою про скасування рішення, повинна довести, що в неї не було можливості представити цей доказ на остаточному судовому слуханні і що цей доказ є вирішальним³.

Відповідно до ч. 1 ст. 423 ЦПК слідує, що «рішення, постанова або ухвала, якими закінчено розгляд справи, що

¹ ЄСПЛ. Справа «Брумареску проти Румунії», 28.11.99. № 28342/95.

URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307>

² ЄСПЛ. Справа «Рябих проти Росії», 24.07.2003. № 52854/99

URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>

³ ЄСПЛ. Справа «Pravednaya v. Russia», 18.11.2004. № 69529/01.

URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rpravednayacase.html>

набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами»¹. Цей спосіб та інститут є особливим самостійним видом перевірки законності і обґрунтованості судового рішення, яке не відповідає об'єктивній істині. Проте, незаконність та необґрунтованість такого судового рішення не є наслідком помилки суду, що спричиняють скасування такого рішення в апеляційному чи касаційному порядку, а є результатом виявлення нової обставини, яку суд не мав можливості врахувати на час ухвалення рішення, учасники справи не знали про цю обставину та, відповідно, не могли повідомити про неї.

Згідно з п. 4 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами», «вирішуючи питання про наявність нововиявлених обставин, суд повинен розмежовувати нововиявлені обставини та нові обставини.

Обставини, що обґрунтовують вимоги або заперечення сторін чи мають інше істотне значення для правильного вирішення справи, існували на час ухвалення судового рішення, але залишаються невідомими особам, які беруть участь у справі, та стали відомими тільки після ухвалення судового рішення, є нововиявленими обставинами.

Обставини, які виникли чи змінилися тільки після ухвалення судового рішення і не пов'язані з вимогою в цій справі, а тому не могли бути враховані судом при ухваленні судового рішення, є новими обставинами і можуть бути підставою для пред'явлення нової вимоги (зокрема, погіршення майнового стану відповідача після ухвалення рішення про стягнення з нього аліментів)»².

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

² Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-12#Text>

В багатьох випадках, заявники не розуміють суті інституту перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами і намагаються домогтися перевирішення справи за будь яких умов. Наприклад, в справі № 756/10573/17 про визнання договору іпотеки припиненим й зобов'язання вчинити дії, як істотну обставину для перегляду справи за нововиявленими обставинами, заявником було вказано наявність факту, що ОСОБА_4 на час ухвалення рішення суду від 12.04.2014 р. у даній справі був недієздатною особою, що встановлено рішенням Деснянського районного суду м. Києва від 21.12.2012 р., про яке вона дізналася тільки 2.08.2017 р. Однак, судами першої та апеляційної інстанцій цю обставину не було визнано нововиявленою, оскільки з матеріалів справи вбачається, що заявниця знала про стан родинних справ та те, що її тестя, який одночасно виступав її ж майнових поручителем, було визнано недієздатним в судовому порядку, а її чоловіка призначено опікуном останнього Тобто, станом на 12.04.2014 р., на час ухвалення рішення, про перегляд якого подано заяву, рішення Деснянського районного суду м. Києва від 21.12.2012 р. про визнання ОСОБА_4 недієздатним вже існувало та сторонам у справі не могло не бути відомо про його існування¹.

Однак, перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами спрямовано на новий розгляд справи з урахуванням обставин, про існування яких стало відомо вже після ухвалення первісного судового рішення. Наприклад, у вересні 2020 р. ОСОБА_1 звернувся із заявою про перегляд за нововиявленими обставинами судового наказу Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області від 26.08.2020 р. по справі №276/1556/19, яким вирішено стягувати з нього на користь ОСОБА_2 на утримання трьох неповнолітніх дітей: аліменти в розмірі 1/2 частини всіх видів заробітку (доходу) платника аліментів, але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, на кожну дитину, щомісячно,

¹ Постанова Київського апеляційного суду від 10.02.2021 р. в справі № 756/10573/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94888119>

починаючи з 11.09.2019 до досягнення старшою дитиною повноліття.

В обґрунтування заяви зазначив, що з березня 2020 р. двоє дітей ОСОБА_4 та ОСОБА_5 проживають разом з ним та відвідують в с. Поромівка Хорошівського району дошкільний заклад освіти та Поромівську філію Хорошівського ліцею №2. Дані обставини не були встановлені судом під час прийняття судового наказу, а заявнику не було відомо про розгляд справи судом за заявою ОСОБА_7 про стягнення аліментів. На підтвердження вказаних обставин подав: довідку Хорошівської селищної ради № 427 від 09.09.2020 р. про спільне проживання батька та двох синів; довідку Хорошівської селищної ради № 1 від 09.09.2020 р. про те, що ОСОБА_5 відвідує Поромівський заклад дошкільної освіти (а.с. 24); довідку Хорошівського ліцею № 2 від 09.09.2020 р. про те, що ОСОБА_4 навчається у першому класі Поромівської філії Хорошівського ліцею № 2. Рішенням комісії з питань захисту прав дитини Хорошівської селищної ради №30 від 17.06.2020 р. рекомендовано визначити місце проживання двох малолітніх дітей - ОСОБА_4 та ОСОБА_5 з батьком ОСОБА_1, який проживає за адресою: АДРЕСА_2.

Звертаючись до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів, ОСОБА_2 додала до заяви копію свідоцтва про шлюб та копії свідоцтв про народження дітей, проте заявниця не подала жодних доказів, що діти проживають з нею. Водночас, матеріалами справи підтверджено, що з березня 2020 р. діти ОСОБА_4 та ОСОБА_5 проживають з батьком, проте на час видачі судового наказу заявниця таких даних суду не повідомила, а, враховуючи особливий порядок розгляду заяви про видачу судового наказу, батькові дітей не було відомо про видачу судового наказу¹. З урахуванням викладеного, суд правомірно визнав такі обставини нововиявленими.

¹ Ухвала Житомирського апеляційного суду від 26.11.2021 р. в справі №276/1556/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93141970>

Отже, нововиявлені обставини мають підтверджуватися доказами, тобто будь-якими даними, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Суд має право скасувати судові рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами лише за умови, що ці обставини можуть вплинути на юридичну оцінку обставин, здійснену судом у рішенні, що переглядається.

Підстави для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами визначені в ч. 2 ст. 423 ЦПК: «1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду»¹.

Перша група підстав для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами характеризується тим, що істотні для справи обставини зацікавлена особа має довести належними доказами. Не можуть бути визнані нововиявленими обставини, що виникли або змінилися після постановлення рішення або винесення ухвали, а також обставини, на які посилалася особа, яка брала участь у справі, у справі у своїх поясненнях, апеляційній чи касаційній скаргах, або які могли бути встановлені при виконанні судом вимог процесуального закону щодо повного і всебічного дослідження обставин справи. Наприклад, у справі № 726/938/18 Чернівецький апеляційний суд скасував рішення Садгірського районного суду м. Чернівців

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок ДТП, та відмовив у задоволенні позову, мотивуючи своє рішення тим, що обов'язок відшкодувати шкоду в межах суми страхового відшкодування покладається на страховика, оскільки цивільно-правова відповідальність Відповідачки, яка керувала автомобілем із реєстраційним номером Республіки Болгарія, була застрахованою, що підтверджувався виданим болгарською компанією страховим сертифікатом «Зелена карта» АА 770911 строком дії з 05.12.2017 до 04.03.2018.

Пізніше, Позивачці стало відомо, що страховий сертифікат «Зелена карта» АА 770911 підроблений, а тому подала до суду апеляційної інстанції заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Згідно з інформацією Болгарської страхової компанії «ЛЕВ ИНС» страховим полісом «Зелена карта» цієї страхової компанії Республіки Болгарія серії АА 770911 був забезпечений зовсім інший автомобіль, а не автомобіль, яким в момент дорожньо-транспортної пригоди керувала ОСОБА_2, і справжній строк дії цього поліса був у період з 31.12.2015 до 12.01.2016. Проте, вважаючи цю обставину новим доказом, – апеляційний суд у задоволенні цієї заяви відмовив.

Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду скасував відповідну ухвалу апеляційного суду та зауважив, що апеляційний суд не врахував, що нововиявленою обставиною, як юридичним фактом, який має істотне значення для розгляду справи, але не був і не міг бути відомий заявниці на час ухвалення оскаржуваного судового рішення, на яку вона посилається в заяві про перегляд судового рішення, є саме *обставина недійсності страхового сертифіката «Зелена карта» АА 770911*, яка існувала на час розгляду справи та ухвалення судом рішення, котре заявниця просить переглянути, *а не самі документи*, якими встановлено обставину недійсності такого страхового сертифіката¹.

¹ Постанова Верховного Суду від 21.10.2020 р. у справі № 726/938/18 (провадження № 61-14879св19)
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92811494>.

Друга група підстав для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами характеризується тим, що: 1) має місце факт спотворення доказового матеріалу у справі, встановлений вироком суду або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили; 2) цей доказовий матеріал покладено у підгрунття судового рішення. При вирішенні питання про перегляд справи суд повинен переконатися, що встановлені вироком суду обставини вплинули на правильність ухваленого рішення суду з конкретної цивільної справи. Якщо юридичні факти, які були покладені в основу рішення з цивільної справи, підтверджується іншими достовірними матеріалами, – то встановлений вироком факт недостовірності того чи іншого доказового матеріалу не може бути підставою для перегляду судового рішення у зв'язку із нововиявленими обставинами.

На практиці такі випадки зустрічаються вкрай рідко, оскільки, як правило, судові рішення не ґрунтуються на одному доказі; сторони чи їх представники мають можливість в судовому засіданні виявити сумнівність показань свідка; неправильність висновку експерта констатується в запереченнях на висновок експерта, суперечності можуть бути усунені допитом експерта у суді чи наданням суду доказів, які спростовують висновок експертного дослідження, на сам кінець, сторони можуть клопотати призначити додаткову чи повторну експертизу. Завідомо неправдивий переклад довести теж важко, адже сторони самі підшукують собі перекладача. Щодо фальсифікації документів, то випадки засудження осіб за їх підробку є. Прикладом належних підстав для перегляду справи за нововиявленими обставинами за п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК є справа № 2-1392/10, яка була переглянута у 2020 р. Жовтневим районним судом міста Маріуполя Донецької області.

Заявники звернулись до суду із заявою про перегляд за нововиявленими обставинами заочного рішення Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 03.02.2010 р. в цивільній справі за позовом Кредитної спілки «Азовкредит» до ОСОБА_1 та ОСОБА_3 про стягнення заборгованості за

договором кредиту, яку уточнили в ході розгляду справи. В обґрунтування заяви зазначили, що ІНФОРМАЦІЯ_1 ОСОБА_3 померла, заявники прийняли спадщину після її смерті на підставі ч. 3 ст. 1268 ЦК України, оскільки постійно проживали з нею на час відкриття спадщини. В 2020 р. заявники звернулись до нотаріуса з метою оформлення спадкових прав, де дізнались про наявність заяви кредиторів, а у виконавчій службі дізнались про наявність виконавчого провадження з примусового виконання судового рішення. Зокрема, рішенням Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 03.02.2010 р. з ОСОБА_1 та ОСОБА_3 на користь КС «Азовкредит» було стягнуто заборгованість за кредитними договорами № 1716 від 07.04.2009 р. та № 1717 від 08.04.2009 р. на загальну суму 135 489,19 грн. та судові витрати. Проте, вказані договори кредиту відповідачами не підписувались та зазначена обставина не була відома суду під час ухвалення судового рішення. На теперішній час заявники дізнались про наявність вироку в справі № 1-301/11 від 21.01.2016 р., яким встановлено факт надання особою недостовірних відомостей під час оформлення цих договорів, та що ці договори ОСОБА_1 та ОСОБА_3 не укладались¹. Іншими словами кредитні справи були підроблені.

Оскільки вироком суду, який набрав законної сили, встановлено факт внесення в офіційні документи завідомо неправдивих відомостей під час оформлення договорів кредиту, зокрема щодо їх укладення та підпису з боку ОСОБА_1 та ОСОБА_3, зазначені відомості не були відомі на час розгляду справи та встановленні після ухвалення відповідного вироку, – зазначені обставини є істотними та такими, що суттєво впливають на прийняте судом рішення, оскільки зазначені кредитні договори є безпосередньою підставою для стягнення з відповідачів заборгованості.

У зв'язку із викладеним, суд правомірно скасував первісне рішення Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької

¹ Рішення Жовтневого районного суду міста Маріуполя Донецької області від 26.10.2020 р. № 2-1392/10. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92740272>.

області від 03.02.2010 р. та ухвалив нове, яким відмовив у задоволенні позовних вимог у повному обсязі.

До третьої групи підстав віднесено скасування преюдиційного рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що слід переглянути. Існують справи, за яких ч. 4, 5, 6 ст. 82 ЦПК передбачено, що як докази існування певної юридичної обставини приймаються судові рішення в адміністративних, цивільних, господарських справах, вироки суду у кримінальних справах та постанови суду у справах про адміністративні проступки. Коли у подальшому такі рішення будуть скасовані, то підлягає перегляду рішення суду, яке ґрунтується на такому доказі, тобто за нововиявленими обставинами. Вирішуючи питання про скасування судового рішення із цієї підстави, суди мають виходити з преюдиційного зв'язку судових рішень, зокрема, із того, що між рішеннями має існувати матеріально-правовий зв'язок, дані, встановлені в одній із справ, мають значення для іншої справи.

Наприклад, звертаючись до суду 11.09.2019 р. із заявою про перегляд заочного рішення Солом'янського районного суду міста Києва від 12.02.2016 р. за нововиявленими обставинами, ОСОБА_1 посилалася на те, що заочним рішенням Солом'янського районного суду міста Києва від 03.09.2014 р. по справі №760/583/14-ц ОСОБА_2 було визначено додатковий строк для прийняття спадщини після смерті його батька ОСОБА_3 – два місяці після набрання рішенням законної сили. Разом з тим, постановою Верховного Суду від 17.10.2018 р. заочне рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 03.09.2014 р. та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 22.06.2017 р. було скасовано. Відмовлено у задоволенні позову ОСОБА_2 до ОСОБА_1 про визначення додаткового строку у два місяці для подання заяви про прийняття спадщини після смерті його батька ОСОБА_3. Оскільки підставою для ухвалення заочного рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 12.02.2016 р. по справі №760/3389/15-ц було інше заочне рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 03.09.2014 року по справі № 760/583/14-ц, яке було скасоване постановою Верховного Суду від 17.10.2018 р., то заочне

рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 12.02.2016 р. підлягає перегляду за нововиявленими обставинами на підставі п. 3 ч. 2 ст. 423 Цивільного процесуального кодексу України¹.

Згідно з ч. 4 ст. 423 ЦПК «не є підставою для перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами: 1) переоцінка доказів, оцінених судом у процесі розгляду справи; 2) докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені судом»².

Наприклад, у справі № 725/3272/19 Чернівецький апеляційний суд погодився із судом першої інстанції, який відмовив ОСОБА_1 про перегляд рішення Першотравневого районного суду м. Чернівці від 21.10.2019 р. за нововиявленими обставинами. Заявник зазначив нововиявленою обставиною те, що на момент розгляду справи №725/3272/19 не було визнано недійсним договір дарування квартири від 14.09.2019 р., а також постанова Верховного Суду у справі №725/1776/18 постановлена 12.02.2020 р., якою визнано право власності на S-частку спірної квартири, тобто після вступу в законну силу рішення по справі №725/3272/19. Однак, зазначені заявником як підстава для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, такими не являються. Нововиявлені обставини відрізняються від нових обставин, обставин, що змінилися та нових доказів за часовими ознаками, предметом доказування та істотністю впливу на судові рішення. Нова обставина, що з'явилася або змінилася після розгляду справи, не є підставою для перегляду справи. Тобто, дата набрання законної сили рішення Першотравневого районного суду м. Чернівці від 25.05.2020 року у цивільній справі №725/6302/19 – 07.08.2020 р. є новою обставиною, що з'явилася або змінилася після розгляду справи і не є підставою для перегляду рішення за нововиявленими обставинами по справі про усунення перешкод в користуванні житловим приміщенням³. Таким чином,

¹ Постанова Київського апеляційного суду від 21.01.2021 р. у справі № 760/3389/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94325925>

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

³ Постанова Чернівецького апеляційного суду від 02.02.2021 у справі

обставини, які виникли чи змінилися тільки після ухвалення судового рішення і не пов'язані з вимогою в справі, не можуть бути враховані судом при ухваленні судового рішення, тому що є новими обставинами і можуть бути підставою для пред'явлення нової позовної вимоги.

В рішеннях ЄСПЛ також звертається увага на типові помилки, допущені національними судами внаслідок неправильного застосування норм, що регулюють перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами. Ці помилки В. Лавров розподілив на декілька груп: 1) не можуть вважатися нововиявленими обставинами докази, які могли бути досліджені під час первісного розгляду справи, однак не були подані сторонами (справа «Vorobyeva and others v. Russia»); 2) не можуть вважатися нововиявленими обставини, які існували на момент розгляду справи судом, були відомі учасникам справи та суду, однак щодо яких сторонами не подавалися заперечення під час первісного розгляду справи (справа «Zheltyakov v. Ukraine»); 3) нововиявленими можуть вважатися лише ті обставини, які є істотними для розгляду справи, тобто ті, що можуть вплинути на результати її розгляду (справа «Industrial Financial Consortium Investment Metallurgical Union v. Ukraine»); 4) не може вважатися нововиявленими обставинами прийняття нових нормативно-правових актів із наданням останнім зворотної дії в часі, в тому числі роз'яснень суб'єктів владних повноважень (справа «Pravednaya v. Russia»)¹. Отже, перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами не суперечить принципу правової визначеності, якщо зазначений вид перегляду застосовується з дотриманням норм ЦПК України і гарантій, розроблених у практиці ЄСПЛ.

2. Поняття та підстави перегляду судових рішень за виключними обставинами

№ 725/3272/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94756780>

¹ Лавров В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами у контексті права на справедливий судовий розгляд цивільних справ. *Підприємництво, господарство і право*, 2020. № 6. С. 39–43.

URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.08>

Відповідно до ч. 3 ст. 423 ЦПК слідує, що: «підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є: 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого або ж не застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом; 3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судові рішення»¹.

Необхідно враховувати, що, закріплюючи право на перегляд рішення у зв'язку з виключними обставинами, законодавець мав на меті забезпечити поновлення порушеного права особи внаслідок застосування у її справі положень закону, які не відповідали Конституції України. Це означає, що йдеться про надання заявнику права на застосування інституту реституції після ухвалення рішення Конституційним Судом. Отже, ухвалення рішення суду в порядку цивільного судочинства, про перегляд якого за виключними обставинами просить заявник, завжди передує ухваленню рішення Конституційним Судом щодо неконституційності закону.

Незважаючи на те, що втрата чинності положень нормативного акта в разі визнання його неконституційним відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України та ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» визначається днем ухвалення відповідного рішення Конституційним Судом України (якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення), це не свідчить про те, що таке рішення не може бути підставою для перегляду за виключними обставинами судових рішень, прийнятих раніше ухвалення відповідного рішення Конституційного Суду України. Протилежне тлумачення призводило б до неможливості

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

застосування зазначеної підстави для перегляду за виключними обставинами, адже на момент розгляду справи судом загальної юрисдикції застосовані положення законодавства завжди є чинними та конституційними, адже ще не стали предметом перевірки на конституційність в Конституційному Суді.

Більш того, варто підкреслити, що визнання закону (окремого положення закону) неконституційним завжди матиме значний ефект, незважаючи на те, виконане чи ні рішення, прийняте із застосуванням такого закону. І суд має керуватися конституційним принципом, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, насамперед, щодо питань, коли внаслідок дії неконституційного закону були порушені її права, свободи чи інтереси.

Рішення суду, яке набрало законної сили, І. В. Андронов визначає індивідуально-правовим актом, що конкретизує зміст правовідносин між сторонами судового спору. Тому воно стає частиною правового порядку в державі, а його обов'язковість як правового акта впливає на всі форми реалізації права (дотримання, використання, виконання) щодо всіх суб'єктів, які знаходяться у сфері поширення його дії. Отже, судові рішення не лише зобов'язує відповідача до вчинення певних дій або утримання від їх вчинення, а й уповноважує позивача, конкретизуючи зміст його суб'єктивного права у правовідносинах, спірність яких усуває суд своїм рішенням. Позивач, таким чином, не може вимагати від відповідача більше ніж це передбачено судовим рішенням, або в інший спосіб чи в іншому порядку (без зміни способу та порядку виконання судового рішення, що матиме наслідком ухвалення нового акту правосуддя). Тому не можна повністю ототожнювати обов'язковість судового рішення з можливістю його виконання, особливо примусового виконання. Як кожний правовий акт, будь-яке судові рішення, якщо воно набрало законної сили, може впливати на суб'єктів своєї дії через дотримання ними

приписів такого судового рішення. Це також є проявом обов'язковості судового рішення наряду з його виконанням¹.

Крім зазначеного, режим обов'язковості судових актів, для яких не передбачено процедури виконання, так само забезпечений кримінально-правовою охороною, як і ті рішення суду, які підлягають примусовому виконанню (відмова застосувати наслідки набрання законної сили даної категорії судових рішень тягне за собою кримінальну відповідальність передбачену ст. 382 КК України).

Тобто, у разі встановлення Конституційним Судом неконституційності (конституційності) правового акта чи його окремого положення, застосованого судом у процесі розв'язання справи, визначальним є момент втрати таким актом чи його положенням чинності, а не той факт чи судові рішення підлягало примусовому виконанню чи ні. Інакше це безпідставно звужує зміст згаданої норми, та, як наслідок, – зміст права особи на перегляд судового рішення з підстав неконституційності (конституційності) закону, застосованого в остаточному судовому рішенні, ухваленого в справі заявника.

Ефективним захистом порушеного права людини наразі виступає встановлена Конституційним Судом України конституційність закону. В Єдиному державному реєстрі судових рішень наявні судові рішення, що переглянуті за виключними обставинами на основі прийняття Конституційним Судом рішення від 04.09.2019 у справі № 6-р(П)/2019, в якому Другий сенат Конституційного Суду визнав положення ч. 3 ст. 40 КЗпП України такими, що відповідають Конституції України (конституційними), та поширюються на усі трудові правовідносини, в тому числі за контрактом, а тому звільнення працівника у період тимчасової непрацездатності є порушенням гарантованого законодавством права особи на працю та не може бути визнано законним і правомірним.

¹ Андронов І. В. *Обов'язковість судових рішень в цивільному судочинстві. Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні : матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 16 трав. 2015 р.)*. Одеса : Фенікс, 2015. URL:<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5705/Andronov.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Прикладом переглянутого рішення за виключними обставинами є постанова Верховного Суду від 11.11.2020 р. у справі № 757/40835/15-ц, якою заяву ОСОБА_1 задоволено частково з мотивів, що повноваження позивача на виборній посаді закінчувалися 27.05.2015 р., а тому його звільнення 19.05.2015 р. суперечило Статуту Торгово-промислової палати, згідно з яким персональний склад Президії Палати обирається терміном на 5 років. В той же час, позивач у період з 18.05.2015 до 02.10.2015 перебував на лікарняному, а тому його звільнення відбулося з порушенням ч. 3 ст. 40 КЗпП України і таке порушення підлягає захисту шляхом зміни дати звільнення, тобто після закінчення періоду непрацездатності, а саме: з 03.10.2015 р., оскільки для звільнення наявні підстави, передбачені п. 2 ч. 1 ст. 36 КЗпП України¹.

Отже, судами правомірно переглядаються за виключними обставинами судові рішення, що набрали законної сили та виконані, адже виключення з об'єктів оскарження за цією підставою рішень значно б звузило гарантії, які мають бути забезпечені особі за результатами встановленої Конституційним Судом неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого або ж не застосованого судом при вирішенні справи.

Якщо ж Конституційний Суд розглядатиме питання про конституційність закону під час розгляду справи в порядку цивільного судочинства, то суд зобов'язаний зупинити провадження на підставі п. 6 ч. 1 ст. 251 ЦПК, а саме: «через об'єктивну неможливість розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження»². Після ухвалення рішення Конституційним Судом справа розглядатиметься судом загальної юрисдикції з урахуванням такого рішення.

¹ Постанова Верховного Суду від 11.11.2020 р. у справі № 757/40835/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92973091>

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом подаються до Верховного Суду і розглядаються у складі Великої Палати.

В ст. 55 Конституції України зазначено, що «кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна»¹.

Для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та протоколами до неї створюється ЄСПЛ, що передбачено ст. 19 Конвенції. Юрисдикція ЄСПЛ поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до ст. ст. 33, 34, 46 і 47 (ст. 32 Конвенції). Відповідно до ч. 1 ст. 44 Конвенції рішення Великої Палати ЄСПЛ є остаточним. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення ЄСПЛ в будь-яких справах, у яких вони є сторонами, що закріплено у частині першій ст. 46 Конвенції. Остаточне рішення ЄСПЛ передається Комітетові Міністрів Ради Європи, який здійснює нагляд за його виконанням².

Порядок виконання і застосування практики ЄСПЛ урегульований Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», згідно з ч. 1 ст. 1 якого виконання рішення – це виплата стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; вжиття заходів загального

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

характеру. Зокрема, ст. 10 цього Закону передбачено, що: «з метою забезпечення відновлення порушених прав стягувача, крім виплати відшкодування, вживаються додаткові заходи індивідуального характеру. Додатковими заходами індивідуального характеру є: а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*); б) інші заходи, передбачені у рішенні. Відновлення попереднього юридичного стану стягувача здійснюється, зокрема, шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі»¹.

Для відновлення попереднього юридичного стану, ЄСПЛ має встановити такі порушення, за яких повторний розгляд справи буде мати наслідком відновлення прав заявника, тобто такий перегляд буде виправданим та обумовлюватиметься обставинами суттєвого та неспростовного характеру. Інакше повторний розгляд потягне лише неповагу до остаточності судового рішення, правову невизначеність та зловживання правом однією зі сторін. Тому, при вирішенні питань щодо застосування заходів індивідуального характеру необхідно визначити, чи поновить права заявника повторний розгляд справи.

У контексті застосування вказаного Закону, при з'ясуванні наявності підстав для перегляду судових рішень за виключними обставинами такий перегляд може відбутися за дотримання сукупності таких умов: а) встановлення ЄСПЛ порушень Україною міжнародних зобов'язань при розгляді конкретної справи, що потягло ухвалення ЄСПЛ рішення, яким визнано порушення Конвенції; б) таке рішення ЄСПЛ має стосуватися саме справи, яка була предметом розгляду національними судами України та яку просить переглянути заявник; в) ЄСПЛ зазначив, що такі порушення норм права допущені національними судами при розгляді справи до ухвалення

¹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

судового рішення, яким закінчено розгляд справи по суті, або судового рішення, яке унеможливило цей розгляд; г) у самому рішенні ЄСПЛ може бути зазначено про необхідність вжиття додаткових заходів індивідуального характеру, або з самого рішення можна зробити висновок про необхідність відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який заявник мав до порушення Конвенції, і таке відновлення можливе лише шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі.

Таким чином, судові рішення підлягають перегляду за виключними обставинами у зв'язку з установленням міжнародною установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань лише при вирішенні тієї справи судом, у якій ці рішення були ухвалені.

Наприклад, у справі № 569/1635/16-ц Велика Палата Верховного Суду відмовила у задоволенні заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами, оскільки ЄСПЛ у рішенні від 14.02.2019 р. у справі «Зоріна та інші проти України», на яке посилається заявник, констатував порушення процесуального аспекту ст. 2 Конвенції у зв'язку зі скаргами на неефективне розслідування смертей родичів заявників. У вказаному рішенні ЄСПЛ не встановлював порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні судом справи № 569/1635/16-ц за позовом ОСОБА_1, ОСОБА_2 до держави України в особі ДКС, Управління МВС, ГУ НП, Сарненського РВ про відшкодування моральної шкоди¹.

Вчинення злочину суддею, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення (наприклад, одержання хабаря) може вважатися виключною обставиною, якщо вина судді встановлена вироком суду, що набрав законної сили. При цьому перегляд судового рішення на підставі відповідної виключної обставини має відбутися вже після того, як така обставина була встановлена вироком суду, що набрав законної

¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.09.2019 р. у справі № 569/1635/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84274446>

сили, тобто після того, як суддю було притягнуто до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України.

Кримінальна відповідальність за винесення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови передбачена ст. 375 КК України, яка на практиці майже не застосовувалася з причини відсутності визначення на законодавчому рівні поняття «неправосудного» судового рішення. В аксіологічному (ціннісному) розумінні «неправосудність» означає невідповідність праву і справедливості. Відмітимо, що поняття «неправосудність», «незаконність» і «необґрунтованість» не є синонімами. В контексті цього питання звернемо увагу, що всі національні процесуальні кодекси містять такі вимоги до судових рішень: «судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим». Крім того в Конституції України, Законі України «Про судоустрій та статус суддів» і в процесуальних кодексах, для перегляду судового рішення встановлено відповідні процедури судочинства, які передбачають оскарження судового рішення та надання йому юридичної оцінки компетентним судом вищої інстанції. Підкреслимо, що Конституція України не наділяє інші органи державної влади повноваженнями щодо перевірки судового рішення в позасудовому порядку та оцінки його як «неправосудного», чи «незаконного» чи «необґрунтованого». Із вказаних підстав та керуючись міжнародними правовими актами, 11.06.2020 р. Велика палата Конституційного Суду визнала такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), ст. 375 КК України¹.

Крім ст. 375, КК України прямо визначає суддю як суб'єкта злочинів, передбачених ст. ст. 386 (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), 374 (порушення права на захист), ч. 3 ст.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України від 11.06.2020 № 7-п/2020 (Справа № 1-305/2019(7162/19).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#n57>

382 (невиконання судового рішення, вчинене службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище) і ч. 2 ст. 387 (розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, вчинене суддею). Однак, судова практика, наразі, не має випадків перегляду судових рішень за виключними обставинами з підстав вчинення злочину суддею, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення.

Допущення інших порушень норм права, пов'язаних зі відправленням правосуддя, може мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді, якщо судові рішення було змінено або скасоване, і такі порушення допущені внаслідок умислу чи неналежного ставлення суддею до службових обов'язків. Відмітимо, що притягнення судді до дисциплінарної відповідальності не створює підстав для перегляду судового рішення за виключними обставинами, навіть у випадку звільнення з посади судді за отримання хабаря.

3. Розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами

Строк подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами складає: «протягом 30 днів з дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про виникнення таких обставин»¹ (детальніше – ч. 1 ст. 424 ЦПК).

Водночас заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами у зв'язку з істотними для справи обставинами, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі на час розгляду справи, може бути подана не пізніше 3 років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили. А заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами з решти підстав – не пізніше 10 років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили. Ці

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

строки не можуть бути поновлені. Мета застосування вказаних строків вбачається в тому, щоб забезпечити певний рівень стабільності та правової визначеності суспільних відносин з огляду на досить тривалий строк, протягом якого можливий зазначений вид перегляду.

Форма та зміст заяви має відповідати вимогам, встановленим ЦПК до оформлення заяв, що подаються до суду першої інстанції.

В 5-денний термін з дня отримання судом заяви суддя (суддя-доповідач) перевіряє її відповідність встановленим вимогам і вирішує питання про відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Якщо заява не оформлена відповідно до встановлених вимог, така заява залишається без руху по спливу строку, встановленого судом для усунення недоліків. За подання і розгляд цієї заяви судовий збір не сплачується.

Відповідно до ч. 1 ст. 429 ЦПК «заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами розглядається судом у судовому засіданні протягом 30 днів з дня відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами, за правилами, встановленими ЦПК для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд»¹.

За результатами розгляду, суд може прийняти одне із наступних процесуальних рішень: «1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі; 2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення; 3) скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду. Окрім того, Верховний Суд за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами має

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

право скасувати судове рішення повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції»¹.

Прийняте за наслідками провадження за нововиявленими обставинами судове рішення може бути оскаржено в порядку, встановленому ЦПК для оскарження судових рішень суду відповідної інстанції. Якщо нове судове рішення набрало законної сили, – інші судові рішення в такій справі втрачають законну силу.

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Тема 7: Виконавче провадження

- 1. Поняття і значення виконавчого провадження. Негайне виконання судових рішень**
- 2. Звернення судових рішень до виконання**
- 3. Відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання**
- 4. Зупинення виконання судового рішення**
- 5. Поворот виконання судового рішення**
- 6. Судовий контроль за виконанням судових рішень**
- 7. Визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів**

1. Поняття і значення виконавчого провадження. Негайне виконання судових рішень

Виконання судових рішень є важливою складовою права на захист порушених, невизнаних та оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб та інтересів держави. «Виконання будь-якого судового рішення є невід'ємною стадією процесу правосуддя»¹, «складовою права на справедливий суд та однією із процесуальних гарантій доступу до суду»². Рішення суду у цивільній справі має виконуватись боржником самостійно і добровільно. Якщо ж боржник не виконує рішення суду у цивільній справі, що набрало законної сили або рішення підлягає негайному виконанню, тоді передбачається примусове виконання.

Виконавче провадження науковцями розглядається як інститут права в контексті адміністративної (О. Б. Верба-Сидор), адміністративно-процесуальної (С.Я. Фурса, С.В. Щербак,

¹ ЄСПЛ. «Бурдов проти Росії», рішення від 07.05.2002.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_045

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

М. Й. Штефан) та цивільно-процесуальних (В. В. Комаров, В. В. Баранкова, В. А. Бігун) галузей права. Різні підходи вчених пояснюються тим, що законодавство України містить протилежні норми, що визначають місце виконавчого провадження в структурі як цивільного та інших видах процесу. Зокрема, в ст. 1 ЗУ «Про виконавче провадження» (2016 р.) зазначається що виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження і примусового виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб). В той же час, в ЦПК (як і в інших процесуальних кодексах) виконавче провадження не виділено як стадію судового провадження, хоча, наприклад, в ст. 2 ЦПК однією із засад цивільного судочинства є «обов'язковість судового рішення». Така ж однойменна засада виконавчого провадження закріплена в п. 2 ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про виконавче провадження». Слід відмітити й такий дієвий інструмент захисту прав та законних інтересів учасників виконавчого провадження при примусовому виконанні судових рішень як судовий контроль у різних його проявах, в основному зосереджених в розділах VI «Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб)» та V «Судовий контроль за виконанням судових рішень» ЦПК.

Отже, виконавче провадження можна розглядати з двох позицій: у *вужькому розумінні* як примусовий засіб держави, що призводить до правових наслідків, передбачених рішенням юрисдикційного органу; а в *широкому розумінні* як: завершальний правозастосовний цикл цивільного судочинства, який складається із трьох послідовних у часі стадій: відкриття виконавчого провадження, підготовка до вчинення виконавчих дій та здійснення виконавчих дій.

Виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень іноземних органів (посадових осіб) – це сукупність дій визначених у законі органів і осіб¹, що спрямовані на примусове

¹ Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>

виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, ЗУ «Про виконавче провадження», іншими законами та нормативно-правовими актами, а також рішеннями, які відповідно до закону підлягають примусовому виконанню.

Загальні правила виконавчого провадження включають послідовне вирішення питань чи вчинення дій: 1) набрання судовим рішенням (іншим рішенням юрисдикційного органу) законної сили; 2) вчасне отримання виконавчого листа (іншого виду виконавчого документу) та вчасне звернення з ним до виконавця із заявою про примусове виконання рішення суду; 3) розгляд заяви з виконавчим листом та відкриття виконавчого провадження чи повернення виконавчого листа стягувачеві; 4) в разі відкриття виконавчого провадження – проведення виконавцем підготовчих дій у виконавчому провадженні; 5) фактичне здійснення виконавцем виконавчих дій у виконавчому провадженні; 6) повернення виконавчого документа стягувачеві або закінчення виконавчого провадження.

Правовідносини у виконавчому провадженні мають неоднорідний характер, внаслідок чого їх реалізація можлива, тільки якщо в них беруть участь уповноважений орган чи посадова особа (суд, державний чи приватний виконавець, у випадках передбачених законом – органи доходів і зборів, банки та фінансові установи, органи, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів та ін.), а також стягувач і боржник.

Закон України «Про виконавче провадження» не оперує поняттям «суб'єкти виконавчого провадження», а вживається термін «учасники». Досліджуючи виконавче провадження, С. Я. Фурса та С. В. Щербак зазначили, що «учасниками виконавчого провадження мають бути лише ті особи (фізичні, юридичні, громадяни-підприємці), які мають заінтересованість у результатах виконавчого провадження (особисту, державну, службову) і роль яких є активною у провадженні щодо виконання рішень, тобто вони можуть впливати на процес учинення виконавчих дій. Усі ж інші особи – не учасники, а суб'єкти виконавчого провадження, оскільки вони не заінтересовані в його результаті, а лише сприяють проведенню

виконавчих дій. Їхня роль у виконавчому провадженні не активна, а пасивна»¹. Таким чином, поняття «учасники виконавчого провадження» не включає в себе осіб, які внаслідок реалізації контрольних повноважень стосовно виконавчого провадження (наприклад, орган державної виконавчої служби, суд) виступають як суб'єкти виконавчого провадження. Отже, зауважує Є. О. Ятченко, учасників виконавчого провадження слід розглядати лише як певну окрему групу суб'єктів виконавчого провадження².

Також, ЗУ «Про виконавче провадження» не визначає суд як учасника виконавчого провадження, але зважаючи на те, що багато процедурних дій виконавчого провадження не можна здійснити без санкції суду така позиція законодавця видається дещо непослідовною. Наприклад, роз'яснення рішень та виконавчих документів (ст. 31), відстрочка або розстрочка виконання, встановлення чи зміна способу і порядку виконання рішення (ст. 33), зупинення стягнення на підставі виконавчого документа (ч.2, 3, 4, 5, 6, 8 ст. 34, ст. 38), закінчення виконавчого провадження (ч. 1, 2, 3, 5, 8, 10, 11, 12 ст. 39). Слід зауважити, що в ст. 31 ЗУ «Про виконавче провадження» виконавець вправі звернутися за роз'ясненням рішення чи виконавчого документа до суду (ч. 1) і до органу (посадової особи) (ч. 2), разом з тим орган (посадова особа), який прийняв юрисдикційне рішення теж не входить до складу учасників виконавчого провадження.

Очевидно, що суд відіграє велику та багатоаспектну роль у виконавчому провадженні. С. Я. Фурса і С. В. Щербак зауважують, що із прийняттям сучасного законодавства про виконавче провадження погляди вчених на роль суду у виконавчому провадженні виявились практично однозначними – суд не є суб'єктом правовідносин, які виникають при примусовому виконанні рішень судів та інших юрисдикційних органів. Але при

¹ Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: науково-практичний коментар. Київ: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. 1172 с. С. 227.

² Ятченко Є.О. Класифікація суб'єктів виконавчих правовідносин. *Держава і право*, 2012. Вип. 56. С. 234–240. С. 236.

цьому вчені вказують, що при такому підході судові органи взагалі відмежовуються від виконавчого провадження, що визнається неправильним. Адже, суди, будучи фактично виключені зі складу суб'єктів виконавчого провадження, разом із тим відіграють важливу роль у виконавчому провадженні, у них залишаються відносно дієві важелі впливу на виконавче провадження та вони не позбавлені певних зв'язків із юрисдикційними органами правової системи України¹.

Таким чином, суд також є суб'єктом виконавчого провадження та відноситься до особливої групи суб'єктів виконавчого провадження, які не лише сприяють його реалізації та здійснюють контрольні функції за перебігом виконавчого провадження і правомірністю дій працівників ДВС та приватних виконавців, але й в окремих випадках, – уповноважених на самостійне визначення суб'єкта виконання судового рішення (який водночас не є стороною справи) та попередження останнього про відповідальність за невиконання чи неналежне виконання вимог судового акта (наприклад, при постановленні ухвали про вилучення доказів).

Відтак, можна дійти висновку (графічно відображений в Таблиці «Суб'єкти виконавчого провадження»), що сьогодні у виконавчому провадженні є суб'єкти, без яких воно не виникає та не реалізується – обов'язкові суб'єкти виконавчого провадження (державний чи приватний виконавець, боржник, стягувач, представники сторін) та суб'єкти, які можуть залучатися до участі у виконавчому провадженні: по-перше, при виникненні проблемних питань, розв'язання яких потребує спеціальних знань та вмінь (експерт, спеціаліст, перекладач, суб'єкт оціночної діяльності тощо), по-друге, при вчиненні конкретних, визначених законодавством виконавчих дій, які відповідно до законодавства потребують участі певних осіб (поняті, працівники поліції, органів опіки і піклування та інші); а також суд, як контролюючий суб'єкт процесу виконавчого провадження.

¹ Фурса С.Я., Щербак С.В. Виконавче провадження в Україні : навч. посіб. для вищих навч. закл. Київ: Атіка. 2002. 480 с. С. 101, 106.

СУБ'ЄКТИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ	
I. Суд:	здійснює контрольні функції за перебігом виконавчого провадження і правомірністю дій працівників ДВС та приватних виконавців
II. Обов'язкові суб'єкти виконавчого провадження:	державний чи приватний виконавець, сторони виконавчого провадження: боржник, стягувач, представники сторін
III. Суб'єкти, які можуть залучатися до участі у виконавчому провадженні:	експерт, спеціаліст, перекладач, суб'єкт оціночної діяльності, поняті, працівники поліції, органів опіки і піклування та ін.

В юридичній літературі юридичний процес розглядається як динамічна система, діяльність, що складається із стадій, логічно пов'язаних між собою. На законодавчому рівні стосовно виконавчого провадження не застосовується термін «стадії виконавчого провадження», але виконавче провадження складається з послідовних дій державного виконавця (від відкриття виконавчого провадження до його завершення), спрямованих на повне, своєчасне та неупереджене виконання постановленого рішення та, відповідно, на відновлення і захист прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб¹.

¹ Фурса С. Я. Виконавче провадження в Україні: навч. посіб. К.: Атіка, 2002. 480 с. С. 177.

Стадії виконавчого процесу утворюють структурно обумовлену послідовність виконавчих дій, що відображають хід виконання вимог виконавчого документа, та відокремлюють логічно пов'язані етапи. Постадійний рух виконавчого процесу прослідковується через винесення державним виконавцем постанов, що фактично підсумовують кожен етап його діяльності та кожен вчинений ним виконавчу дію, починаючи від постанови про відкриття виконавчого провадження та завершуючи постановою про закінчення виконавчого провадження. Проміжними документами можуть бути постанови про відстрочку або розстрочку виконання, про зупинення або відкладення виконавчого провадження тощо¹, – зауважує С. В. Щербак. Стадії виконавчого провадження та їх зміст графічно відображені в Таблиці «Стадії виконавчого провадження».

СТАДІЇ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ	
І. Відкриття виконавчого провадження:	набрання чинності рішення юрисдикційного органу; отримання стягувачем виконавчого листа, судового наказу, ухвали суду, іншого рішення юрисдикційного органу; подача заяви про примусове виконання рішення та виконавчого листа; розгляд виконавчих документів; відкриття (відмова у відкритті) виконавчого провадження; направлення відповідної постанови.

¹ Щербак С. В. Судові та виконавчі процедури в цивільстичному процесі. *Часопис Київського університету права*, 2014. № 1. С. 187–191. С. 189.

<p>II. Підготовка до примусового виконання:</p>	<p>Добровільне виконання; Витребування та перевірка інформації щодо боржника, його майна тощо; Планування виконавчих дій; Здійснення заходів щодо забезпечення подальшого примусового виконання рішення; Об'єднання проваджень (у разі необхідності).</p>
<p>III. Стадія фактичного виконання рішення</p>	<p>Фактичне здійснення виконавчих дій із здійснення заходів примусового характеру. За наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення (хвороба боржника або членів його сім'ї, відсутність присудженого майна в натурі, стихійне лихо тощо), виконавець за власною ініціативою або за заявою сторін, а також самі сторони на цій стадії мають право звернутися до суду чи іншого органу, який видав виконавчий документ, із заявою про відстрочку або розстрочку виконання, а також про зміну способу і порядку виконання.</p>
<p>IV. Завершальна стадія</p>	<p>Документальне оформлення закриття виконавчого провадження, або закінчення виконавчого провадження і повернення виконавчого документа стягувачеві, якщо стягнення не провадилося або було проведено частково; Скасування вжитих забезпечувальних заходів; Розподіл коштів.</p>

Негайне виконання судового рішення полягає в тому, що воно «набуває властивостей здійснення і підлягає виконанню не з часу набрання ним законної сили, що передбачено для переважної більшості судових рішень, а негайно з часу його оголошення в судовому засіданні, чим забезпечується швидкий і реальний захист життєво важливих прав та інтересів громадян і держави»¹. Особливістю при цьому буде видача виконавчого листа за рішенням, яке допущене до негайного виконання, у день його ухвалення.

У відповідності до ЗУ «Про виконавче провадження» строк пред'явлення рішення, що підлягає негайному виконанню – з наступного дня після його прийняття (ст. 12); за виконавчими документами, що підлягають негайному виконанню – виконавчий збір не стягується (ч. 5 ст. 27); виконавець перевіряє виконання рішення не пізніше як на третій робочий день після відкриття виконавчого провадження (ст.63).

Стаття 430 ЦПК передбачає перелік справ в яких судові рішення виконуються негайно: «1) стягнення аліментів - у межах суми платежу за один місяць; 2) присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць; 3) відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, - у межах суми стягнення за один місяць; 4) поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника; 5) відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала; 6) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб; 7) примусову госпіталізацію чи продовження строку примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу; 8) встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України; 9) надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку; 10) видачу або продовження

¹ Постанова Верховного Суду від 24.01.2019 р. у справі № 760/9521/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79439592>

обмежувального припису»¹. Перелік підстав звернення до негайного виконання рішення суду є вичерпним та не підлягає розширеному тлумаченню. Правило про допущення негайного виконання рішення суду є імперативним, воно не надає суду право, а зобов'язує його визначити рішення або певну його частину як таке, що підлягає негайному виконанню. Лише положення ч.2 ст. 430 ЦПК містить факультативне положення, що у випадках, визначених в п. 1- 3 ч. 1 ст. 430 ЦПК суд може допустити негайне виконання всієї суми заборгованих платежів. Звернення рішення суду до негайного виконання в цій частині має засновуватись на відповідному клопотанні позивача. Сторона має довести, що подібне рішення є доцільним, обґрунтовано фактичними обставинами, наприклад, необхідністю отримання коштів на проведення лікування.

Стягнення аліментів - у межах суми платежу за один місяць. Видається найпростішим вирішенням питання погашення боргу, встановленого судовим рішенням, – це його стягнення із заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника. Однак, ці види доходів визнаються основним джерелом забезпечення задоволення матеріальних та духовних потреб працюючих та членів їх сімей, тому законодавство встановлює умови і порядок звернення стягнень на ці доходи і певні межі стягнень. Обмеження розміру відрахувань із заробітної плати встановлюється законодавством про працю та ст. 70 ЗУ «Про виконавче провадження». Порядок стягнення аліментів визначений у ст. 71 ЗУ «Про виконавче провадження» та СК України.

Присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищає ст. 43 Конституції України. ЗУ «Про оплату праці» визначає, що заробітна плата повинна виплачуватися не рідше двох разів на місяць і не більше ніж через 16 календарних днів. Якщо день виплати заробітної плати збігається з вихідним, святковим або неробочим днем, заробітна плата повинна виплачуватися

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

напередодні. За час щорічної відпустки відповідно до ст.21 ЗУ «Про відпустки» заробітна плата виплачується не пізніше, ніж за 3 дні до початку відпустки. При звільненні працівника, з ним повинні провести повний розрахунок не пізніше наступного дня після пред'явлення вимоги про розрахунок звільненим працівником. Якщо виплати затримують – згідно зі ст. 117 КЗпП роботодавець повинен виплатити за кожен день затримки виплат середній заробіток працівника, як «вимушений прогул».

Відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, - у межах суми стягнення за один місяць. Зазначена норма спрямована на забезпечення захисту інтересів потерпілого, щоб фізична або юридична особа, яка завдала шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я фізичній особі, відшкодувала потерпілому заробіток (дохід), втрачений ним внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо. Згідно ч. 1 ст. 1202 ЦК України відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, здійснюється щомісячними платежами.

Примусовий порядок виконання судового рішення про ***поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника*** передбачає звернення працівника до державного чи приватного виконавця з заявою про примусове виконання судового рішення, яке має бути ними виконане невідкладно. Верховний Суд у постанові від 16.09.2020 р. в справі №709/1465/19, аналізуючи положення ст. 65 Закону України «Про виконавче провадження», виклав правовий висновок, відповідно до якого виконання рішення про поновлення на роботі вважається закінченим з моменту видачі наказу про поновлення працівника на роботі та фактичного допуску працівника до роботи і можливості виконання своїх обов'язків.

Відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала. Згідно ч. 1 ст. 162 СК України якщо один з батьків

або інша особа самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, або дитячого закладу (установи), в якому за рішенням органу опіки та піклування або суду проживала дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання¹. Прикладом є рішення Подільського районного суду міста Києва, яким задоволено позов матері дитини, яка вимагала повернення дитини від відповідача (батька дитини), який самовільно забрав доньку та вивіз її до м. Москви, утримував у себе вдома і добровільно не бажав повернути дитину, незважаючи на рішення Подільського районного суду м. Києва у справі №758/6092/18, яким визначено місце проживання дитини з матір'ю. Судом встановлено, що СВ Дарницького УП ГУ НП у м. Києві проводиться досудове розслідування кримінального провадження № 42019100000000167 за ч. 2 ст. 146 КК України щодо викрадення відповідачем та іншими особами дитини².

Примусове виконання рішення про відібрання дитини здійснюється виключно органами державної виконавчої служби в порядку, визначеному ЗУ «Про виконавче провадження», на підставі виконавчих листів, що видаються судами, де вказується особа боржник, відповідно усі виконавчі дії вчиняються щодо цього суб'єкта.

Специфіка діяльності державного виконавця при виконанні рішень такої категорії справ полягає в тому, що при виконанні судового рішення необхідно враховувати психічний стан дитини, а тому засоби мають обиратися і застосовуватися з обережністю. Саме тому законодавець встановив вимогу про необхідність проведення цієї виконавчої дії з обов'язковою участю не тільки особи, якій передається дитина, але й органів

¹ Сімейний кодекс України: Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

² Рішення Подільського районного суду міста Києва від 26.03.2019 р. у справі № 758/2991/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80845458>

опіки та піклування. Також, додатково можуть залучатися поняті та працівники поліції.

За потреби, державний виконавець може звернутися до суду з поданням щодо вирішення питання про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу (ч. 2 ст. 64 ЗУ «Про виконавче провадження»)¹. За неможливості з'ясувати місцезнаходження боржника чи дитини державний виконавець звертається з поданням до суду про розшук дитини або боржника (п. 4 р. IX Інструкції з організації примусового виконання рішень)². «У разі невиконання без поважних причин у встановлений виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника – фізичну особу у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У разі повторного невиконання рішення боржником без поважних причин виконавець у тому самому порядку накладає на нього штраф у подвійному розмірі та звертається до органів досудового розслідування з повідомленням про вчинення кримінального правопорушення» (ст. 75)³.

Розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб. В цих категоріях справ окремого провадження копії рішення суд надсилатиме банку, що обслуговує юридичну або фізичну особу, заявнику та особі, щодо якої надається інформація. Саме банківська установа буде виконавцем рішення суду і надаватиме заявнику інформацію в обсязі та формі, визначеним судом у рішенні. Наприклад, 12.01.2021 р. ГУ ПФ України в Луганській області звернулося до Печерського районного суду м. Києва із заявою про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо ОСОБА_1, а саме: інформацію, яка перебуває у

¹ Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

² Інструкція з організації примусового виконання рішень: наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. № 512/5. URL : <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>

³ Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

володінні АТ «Державний ощадний банк України» відносно рахунку № НОМЕР_1 на який перераховувалась пенсія ОСОБА_1 після його смерті.

Судом було встановлено, що згідно електронної бази даних пенсіонерів силових структур Луганської області на обліку в ГУ ПФ України в Луганській області перебував ОСОБА_1, який згідно протоколу звірки ДРАЦС та ДКГ помер ІНФОРМАЦІЯ_2, актовий запис №83 від 15.10.2014 року. Про факт смерті ГУ ПФ України в Луганській області стало відомо в результаті завантаження даних про смерть фізичної особи з датою модифікації актового запису за період з 01.06.2014 по 31.12.2014 з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про смерть фізичної особи до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, що був надісланий листом Пенсійного фонду України від 12.06.2020 р. №2800-0502-9/19084. Інформація про смерть ОСОБА_1, що була зазначена у листі Пенсійного фонду України раніше до ГУ ПФ України в Луганській області не надходила. Після отримання зазначеної інформації, відповідно до п.3 ч.1 ст. 49 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058 пенсійна справа ОСОБА_1 була закрита у зв'язку зі смертю та виявлено надмірно нараховану суму виплати пенсії, за період з 01.11.2014 по 31.07.2015, на поточний рахунок ОСОБА_1, в сумі 14 080,09 грн.

Печерський районний суд м. Києва заяву задовольнив. Надав ГУ ПФ України в Луганській області інформацію, яка перебуває у володінні АТ «Державний ощадний банк України», що містить банківську таємницю відносно рахунку № НОМЕР_1 на який перераховувалась пенсія ОСОБА_1 після його смерті, шляхом надання роздруківки про рух грошових коштів (список операцій) по рахунку з вказівкою дати, часу, виду операції, осіб які здійснювали такі операції із вказівкою ПІБ та реєстраційного номеру облікової картки платника податків та серії і номеру паспорта, номеру та місця розташування банкомату та/або відділення банку з якого

здійснювалось зняття (переведення коштів) за період з 13.10.2014 по 30.11.2020¹.

Негайне виконання рішень про **примусову госпіталізацію чи продовження строку примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу** обумовлене приписами процесуального законодавства та уникнення загрози, які несе для оточуючих особа, стосовно якої вирішено питання про примусову госпіталізацію. Наприклад, у рішенні Тернівського районного суду міста Кривого Рогу зазначено, що ОСОБА_1 вільно пересуваючись містом та не отримуючи належного лікування, будучи хворою на заразну форму туберкульозу, порушує протиепідемічний режим, що ставить під загрозу зараження туберкульозом інших осіб. Враховуючи те, що ОСОБА_1 хвора на туберкульоз, форма якого є заразною та яка ухиляється від лікування, суд прийшов до висновку про необхідність задоволення заяви про обов'язкову її госпіталізацію до протитуберкульозного закладу КП «Криворізький протитуберкульозний диспансер» ДОР» на строк 1 місяць до стійкого знебацилення, починаючи з дня фактичної госпіталізації. Рішення підлягає негайному виконанню². В таких категоріях справ рішення виконуватиметься лікувальним закладом – заявником, а в цій справі – КЗ «КПТД» ДОР».

Встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України. У відповідності до наказів Міністерства юстиції України № 246/7 від 25.11.2014 р. та № 935/5 від 17.06.2014 р. всі органи та підрозділи, які підпорядковані Міністерству юстиції України повинні були переміститися з тимчасово непідлеглих територій в населені пункти, на території яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі та перереєструватись, тому всі акти та документи, видані органами не переміщеними в

¹ Рішення Печерського районного суду м. Києва від 03.03.2021 р. у справі № 757/951/21-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95384601>

² Рішення Тернівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 29.01.2021 р. у справі № 215/332/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94514421>

населені пункти, на територіях яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі та не перереєструвались з 01.12.2014 р. вважаються недійсними. Відповідно до п.п. 2, 3 ст. 9 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків. Отримати документи, що підтверджують факт народження чи смерті за зразками законодавства України не є можливим, коли народження чи смерть настали на тимчасово окупованій території України. Згідно до ст. 1 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Згідно ч.1 ст. 18 Закону громадянам України гарантується дотримання у повному обсязі їхніх прав і свобод, передбачених Конституцією України, після залишення ними тимчасово окупованої території.

Негайне виконання рішень цієї категорії справ з одного боку спрямоване на поновлення та захист прав, свобод та інтересів дитини, яка народилася на тимчасово окупованій території України щодо громадянства України, охорони дитинства, отримання державної соціальної допомоги тощо, а з іншого встановлення факту смерті спрямоване на поновлення та захист, наприклад, спадкових прав спадкоємців. Рішення судів в цих справах виконуються органами та підрозділами, які підпорядковані Міністерству юстиції України.

Негайне виконання рішень про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку обумовлене приписами процесуального законодавства та уникнення загрози, які несе для себе та для оточуючих особа, стосовно якої вирішено питання про надання їй цього виду допомоги.

Наприклад, 10.03.2021 р. комунальне некомерційне підприємство Сумської обласної Ради «Обласна клінічна спеціалізована лікарня» звернулося до суду із заявою про обов'язкову госпіталізацію до психіатричного закладу ОСОБА_1. Заяву мотивують тим, 09.03.2021 у супроводі матері, фельдшера швидкої медичної допомоги та працівників поліції, у зв'язку з неадекватною поведінкою (зі слів та заяви матері): не спить вночі, не приймає рекомендоване йому лікування, зловживає алкогольними напоями, розпалив серед хати багаття, погрожував спалити хату, погрожував колишній дружині ножем, про що складений рапорт в поліції, постійно погрожує колишній дружині, переслідує її, приходиться на роботу, до орендованої квартири, вважає, що вона йому зраджує, хоче щоб діти не носили його прізвище, погрожує підірвати себе і колишню дружину разом, проявляє агресію до тих хто робить йому зауваження, особливо до рідних, поздавав електричні інструменти в ломбард, розбирає стіну в хаті, був доставлений до другого психіатричного відділення КНП СОР ОКСЛ (м. Охтирка, вул. Сумська, 57), де за відсутності усвідомленої добровільної згоди на лікування та наявністю підстав за рішенням лікаря - психіатра був в примусовому порядку госпіталізований до психіатрично діагностичного відділення № 2. Примусова госпіталізація визнана доцільною комісією лікарів-психіатрів у висновку від 10.03.2021 року, відповідно до якого ОСОБА_1 встановленого діагноз біполярний афективний розлад, поточний епізод манії з психотичними симптомами, виявляє ознаки тяжкого психічного розладу, внаслідок чого виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для оточуючих, потребує застосування госпіталізації до психіатричного закладу в примусовому порядку згідно з ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу»¹. Відповідно, суд заяву задовольнив, допустив рішення суду до негайного виконання. В таких категоріях справ

¹ Рішення Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 10.03.2021 р. у справі № 583/918/21.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95423980>

рішення виконуватиметься лікувальним закладом – заявником, а в цій справі – Комунальним некомерційним підприємством Сумської обласної Ради «Обласна клінічна спеціалізована лікарня»

Видача або продовження обмежувального припису. Про видачу обмежувального припису не пізніше наступного дня з дня ухвалення рішення суд повідомляє уповноважені підрозділи органів Національної поліції України за місцем проживання (перебування) заявника для взяття особи, стосовно якої видано обмежувальний припис, на профілактичний облік, а також районні державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад за місцем проживання (перебування) заявника. Наприклад, 05.03.2021 Сихівський районний суд міста Львова ухвалив рішення у справі № 464/1274/21¹ та видав обмежувальний припис, яким визначив строком на шість місяців заходи тимчасового обмеження прав ОСОБА_3, а саме: заборонити наблизитися на відстань п'ятдесят метрів до місця проживання ОСОБА_1; заборонити особисто і через третіх осіб розшукувати ОСОБА_1, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; заборонити вести листування, телефонні переговори з ОСОБА_1, або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб. Копію рішення направив до Відділу поліції № 2 Львівського РУПГУ НП у Львівській області для взяття ОСОБА_3 на профілактичний облік.

2. Звернення судових рішень до виконання

Стаття 431 ЦПК України визначає порядок звернення судових рішень до виконання. Також слід враховувати, що судовий наказ та, у визначених ЦПК випадках, ухвали суду вже є виконавчими документами. Для того, щоб виконати інше рішення суду в примусовому порядку, потрібно звернутися до

¹ Рішення Сихівського районного суду міста Львова від 05.03.2021 у справі № 464/1274/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95354415>

суду першої інстанції, який ухвалив рішення із заявою про видачу виконавчого листа.

Виконавчий лист викладається в електронній формі з використанням ЄСІТС, підписується електронним цифровим підписом судді(ів) та скріплюється печаткою суду. Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження», у виконавчому листі, судовому наказі, ухвалі суду, що підлягають примусовому виконанню, мають бути зазначені наступні дані: 1) назва і дата видачі документа, найменування органу, прізвище, ім'я, по батькові та посада посадової особи, яка його видала; 2) дата прийняття і номер рішення, згідно з яким видано документ; 3) повне найменування (для юридичних осіб) або прізвище, ім'я та, за наявності, по батькові (для фізичних осіб) стягувача та боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або адреса місця проживання чи перебування (для фізичних осіб), дата народження боржника – фізичної особи; 4) ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань стягувача та боржника (для юридичних осіб – за наявності); реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті) боржника (для фізичних осіб – платників податків); 5) резолютивна частина рішення, що передбачає заходи примусового виконання рішень; 6) дата набрання рішенням законної сили (крім рішень, що підлягають негайному виконанню); 7) строк пред'явлення рішення до виконання.

Проте як свідчить практика Верховного Суду, відсутність у виконавчому листі відомостей про дату народження боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків та його паспортних даних не є підставою для повернення державним

виконавцем виконавчих документів без прийняття до виконання¹.

Виконавчі листи, судові накази та ухвали суду обов'язково вносяться до Єдиного державного реєстру виконавчих документів. Механізм функціонування автоматизованої системи виконавчого провадження врегульований Положенням про автоматизовану систему виконавчого провадження, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 05.08.2016 р. № 2432/5.

3. Відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання

Положення ст. 435 ЦПК встановлюють, що: «за наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення (хвороба боржника або членів його сім'ї, відсутність присудженого майна в натурі, стихійне лихо тощо), за заявою сторони виконавчого провадження суд, який видав виконавчий документ, у десятиденний строк розглядає питання про відстрочку або розстрочку виконання рішення в судовому засіданні з викликом сторін і у виняткових випадках може відстрочити або розстрочити виконання. Питання про відстрочення або розстрочення виконання, зміну чи встановлення способу і порядку виконання судового рішення може бути розглянуто також за ініціативою суду»²

Законодавцем наведено приклади обставин, що утруднюють виконання рішення, щоб зорієнтувати суд у змісті даного оціночного поняття. Однак, перелік обставин, що можуть спричинити відстрочку, розстрочку, зміну чи встановлення способу і порядку виконання рішення не може бути вичерпним. В кожному конкретному випадку на розсуд суду покладається з'ясування питання, чи дійсно наведена обставина утруднює виконання рішення. Підставами відстрочення чи розстрочення

¹ Постанова Верховного Суду від 22.08.2018 у справі № 471/283/17-ц.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76103235>

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

виконання рішення прийнято вважати обставини, які ускладнюють виконання, а для зміни способу та порядку виконання – обставини, що роблять виконання неможливим.

Відстрочка виконання рішення суду - це відтермінування у часі належного строку виконання рішення суду в цілому. Надання відстрочки судом полягає у визначенні нової конкретної, більш пізньої ніж первинна, дати, з настанням якої й після завершення строку відстрочки рішення має бути виконано повністю. При розгляді заяв щодо відстрочки виконання рішення необхідно виходити з міркувань доцільності та об'єктивної необхідності надання саме таких строків відтермінування виконання рішення в цілому; наявність підстави для відтермінування має бути доведена боржником. Строки такого відтермінування знаходяться у прямій залежності від обставин, що викликають необхідність надання додаткового строку до повного виконання рішення суду. Надання відстрочки виконання рішення суду не може створювати занадто або безпідставно привілейовані умови для боржника¹.

З роз'яснень, які викладені у п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України №14 від 26.12.2003 р. «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження при вирішенні заяв державного виконавця чи сторони про відстрочку або розстрочку виконання рішення, встановлення або зміну способу й порядку його виконання», слідує, що судам потрібно мати на увазі, що відповідно до норм цивільного та господарського процесуальних кодексів України їх задоволення можливе лише у виняткових випадках, які суд визначає, виходячи з особливого характеру обставин, що ускладнюють або виключають виконання рішення (хвороба боржника або членів його сім'ї, відсутність у нього майна, яке за рішенням суду має бути передане стягувачу, стихійне лихо, інші надзвичайні події тощо).

¹ Постанова Київського апеляційного суду від 12.01.2021 р. у справі №2-3856/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94151475>

Натомість, розстрочкою виконання рішення суду є встановлення точного проміжку часу (конкретизація часу), протягом якого таке рішення суду має бути виконано. При цьому визначається не лише новий строк для остаточного виконання рішення, а й відповідні проміжні строки; встановлення періоду, протягом якого борг відшкодовується частковими платежами; виконання не одразу рішення в повному обсязі, а у відповідних частинах протягом точно визначеного судом строку¹. Наприклад, у справі № 161/5596/19 суд задовольнив заяву ОСОБА_1, ОСОБА_4 та ОСОБА_2 про розстрочку виконання судового рішення та розстрочив виконання рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області по цивільній справі №161/5596/19 на 12 місяців шляхом сплати солідарно на користь ДКП «Луцьктепло», починаючи з лютого 2020 по січень 2021, до 20 числа кожного місяця, боргу рівними частинами щомісячно по 2384,05 грн. (по 794,69 грн. з кожного) та сплати до 20.01.2021 по 640,33 грн. судового збору кожним. Обставинами, які суд взяв до уваги став факт наявності у боржника ОСОБА_4, який є членом сім'ї (сином) інших боржників: ОСОБА_2 та ОСОБА_1, тяжкого захворювання, який дійсно потребує постійної сторонньої допомоги і лікування, які забезпечують йому члени його сім'ї².

Встановлення або зміна способу і порядку виконання судового рішення у порядку вирішення судом процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судового рішення, здійснюється: 1) лише щодо судового рішення, що перебуває на примусовому виконанні; 2) з ініціативи суду чи за заявою сторони або виконавця; 3) судом, який розглядав справу як суд першої інстанції; 4) за наявності обставин, що істотно ускладнюють або унеможливають виконання такого рішення; 5) якщо це не призведе до зміни зазначеного у судовому рішенні

¹ Сергієнко Н. А. До питань відстрочки, розстрочки виконання, зміни чи встановлення способу і порядку виконання рішень у цивільних справах. *Часопис Київського університету права*, 2015 № 1, С. 183-186.

² Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської області від 28.01.2020 р. у справі № 161/5596/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87457837>

способу захисту; б) за відсутності потреби залучення нових осіб і встановлення нових обставин.

При зміні способу і порядку виконання рішення суду суд не може змінювати рішення суду по суті. Як роз'яснив Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у постанові від 25.09.2015 р. №8 «Про узагальнення практики розгляду судами процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах», змінити спосіб виконання рішення суду із стягнення кредиту на звернення стягнення на предмет іпотеки (аналогічно- застава) і навпаки неможливо, оскільки це є зміною рішення суду по суті, що не допускається. Крім того, зазначений спосіб це вирішення конкретної позовної заяви, яка доводиться позивачем за різними нормами права, і кожна така заява має свої особливості.

Судова практика показує, що судами, в основному, задовольняються заяви про зміну способу присудження аліментів, коли змінюється спосіб їх сплати з твердої грошової суми, але не менше 50 % прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку, щомісячно, до досягнення дітьми повноліття, – на частку усіх видів доходу боржника, але не менше 50 % прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку, щомісячно, до досягнення дітьми повноліття, і навпаки.

4. Зупинення виконання судового рішення

Метою вирішення питання про зупинення виконання судового рішення або зупинення його дії є недопущення порушення прав, свобод та охоронюваних законом інтересів особи, яка подала касаційну скаргу, та інших осіб, які беруть участь у справі, якщо такі наслідки можуть настати у зв'язку з виконанням (дією) судового рішення. Вирішуючи питання про зупинення виконання судового рішення або зупинення його дії, суд касаційної інстанції враховує необхідність у цьому, зокрема, у разі ймовірності утруднення повторного розгляду справи внаслідок можливого скасування судового рішення, забезпечення збалансованості інтересів сторін, запобігання порушенню прав осіб, які брали участь у справі, та які не брали такої участі, але рішенням суду вирішено питання про їх права,

свободи чи обов'язки. Заява (клопотання) про зупинення виконання судового рішення або зупинення його дії має містити обґрунтування необхідності зупинення виконання рішення або зупинення його дії, такими мотивами, зокрема, може бути відкриття виконавчого провадження щодо примусового виконання судового рішення, неможливість повороту виконання рішення у разі його скасування тощо.

Наприклад, у вересні 2020 р. Верховний Суд задовольнив клопотання АТ КБ «ПРИВАТБАНК» і зупинив виконання ухвали Печерського районного суду міста Києва від 9.02.2017 р., залишеної без змін постановою Київського апеляційного суду від 10.06.2020 р., до закінчення касаційного провадження у справі. Задовольняючи клопотання, Верховний Суд врахував, що ухвалою Печерського районного суду міста Києва від 2 вересня 2020 року визначено порядок виконання ухвали Печерського районного суду міста Києва від 9.02.2017 р. у справі № 757/7499/17-ц, зокрема, шляхом стягнення з АТ КБ «ПРИВАТБАНК» грошових коштів у сумі 347 млн доларів США. Колегія суддів визнала обґрунтованість настання ризиків для заявника до ухвалення рішення судом касаційної інстанції у цій справі, а також ймовірність утруднення повороту виконання судового рішення у разі його скасування Верховним Судом. Застосовуючи таке зупинення виконання, Суд не здійснював оцінку обґрунтованості поданої касаційної скарги, а лише встановив існування загроз забезпеченню балансу інтересів сторін, оскільки стягнення із АТ КБ «ПРИВАТБАНК» значної за розмірами суми матиме негативний вплив на діяльність та стабільність банку¹.

5. Поворот виконання судового рішення

Питання про поворот виконання судових рішень виникає у зв'язку із скасуванням чи зміною вищестоящим судом уже виконаних постанов. Поворот виконання рішення – це процесуальна форма захисту прав боржника. Згідно з рішенням

¹ Ухвала Верховного Суду від 08.09.2020 р. у справі № 757/7499/17-ц.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91433389>

Конституційного Суду України від 2.11.2011 р. у справі № 1-25/2011, поворот виконання рішення – це цивільна процесуальна гарантія захисту майнових прав особи, яка полягає у поверненні сторін виконавчого провадження в попереднє становище через скасування правової підстави для виконання рішення та повернення стягувачем відповідачу (боржнику) всього одержаного за скасованим (зміненим) рішенням¹. Слід враховувати, що у виконавчому провадженні позивач не завжди є стягувачем, так як задоволеним може бути не лише первісний, а й зустрічний позов, тому позивач може опинитись і боржником; а у випадку відмови у задоволенні позову на позивача можуть бути покладені судові витрати відповідача. Окрім цього, стягувачем може бути і третя особа з самостійними вимога-ми щодо предмета спору, якщо було задоволено її позов до однієї чи обох сторін справи.

Отже, поворот виконання – це повернення стягувачем боржникові всього одержаного ним за скасованою (зміненою) постановою. Поворот виконання спрямований на відновлення прав боржника, порушених виконанням рішення.

Поворот виконання можливий за будь-якими справами, але за наявності таких умов: 1) щоб позивач отримав від відповідача в порядку виконання рішення майно чи гроші; 2) щоб виконане рішення було скасовано вищестоящим судом повністю чи змінено із задоволенням позовних вимог у меншому розмірі. В усіх інших випадках розгляд питань про повернення стягненого в порядку цивільного судочинства відбутися не може.

Питання про поворот виконання рішення вирішує суд (ст. 444 ЦПК) на основі відповідної заяви сторони. До такої заяви додається документ, який підтверджує те, що суму, стягнуту за раніше прийнятим рішенням, списано установою банку або майно вилучене державним чи приватним виконавцем. Крім зазначеного, поворот виконання рішення допускається й щодо майнових прав та дій немайнового характеру, що були виконані

¹ Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2011 року у справі № 1-25/2011. *Офіційний вісник України*, 2011. № 88. Ст. 3209.

на користь стягувача. Наприклад, у справі № 280/1311/17 Коростишівський районний суд Житомирської області допустив поворот виконання постанови Житомирського апеляційного суду від 23.08.2018 в частині виселення ОСОБА_2, шляхом його вселення до квартири¹. Отже, поворот виконання рішення суду стосується й тих рішень, предметом виконання є певні блага нематеріального характеру. Це може бути як виселення боржника, так і його вселення, поновлення на роботі тощо.

В окремих категоріях справ ЦПК передбачає особливості повороту виконання. Ці категорії справ визначені у ст. 445 ЦПК, а саме: «У разі скасування за нововиявленими чи виключними обставинами рішень у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, поворот виконання допускається, якщо скасоване рішення було обґрунтоване на повідомлених позивачем неправдивих відомостях або поданих ним підроблених документах. У справах про стягнення аліментів, а також у справах про стягнення заробітної плати чи інших виплат, що впливають з трудових правовідносин, поворот виконання не допускається незалежно від того, у якому порядку ухвалено рішення, за винятком випадків, коли рішення було обґрунтоване на підроблених документах або на завідомо неправдивих відомостях позивача»².

Отже, поворот виконання судових рішень є заходом захисту у формі санкції правовідновлення, яким забезпечується поновлення суб'єктивних прав боржника, який виконав судові рішення, згодом визнане помилковим (незаконним чи необґрунтованим).

6. Судовий контроль за виконанням судових рішень

Судовий контроль за виконанням судових рішень – це особлива форма правосуддя, коли діяльність суду пов'язана із

¹ Ухвала Коростишівського районного суду Житомирської області від 14.01.2020 р. у справі № 280/1311/17.

URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/86963161/>

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

реалізацією судових актів у цивільних справах, яка здійснюється у формі «контрольного санкціонування» вчинення деяких процесуальних дій у виконавчому провадженні при розгляді цивільних справ, безпосереднього розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність виконавців, як важливої гарантії захисту права особи у після судовому цивільному процесі та розгляді різних позовів, які стосуються заходів примусового виконання рішень¹, – обґрунтовано вважає І.В. Жукевич.

Судовий контроль на стадії виконавчого провадження, окрім вирішення судом ряду процесуальних питань передбачає також і контроль, в ході якого оцінюються законність дій (бездіяльності) виконавця, а також законність прийнятих ним рішень. На думку В. М. Притуляка, «під судовим контролем у виконавчому провадженні слід розуміти форму реалізації судової влади, систему передбачених процесуальним законом засобів, спрямованих на недопущення незаконного обмеження прав і охоронюваних законом інтересів особи у процесі примусового виконання судових актів і актів інших юрисдикційних органів, а також відновлення особи в цих правах, і полягає в перевірці діяльності органів примусового виконання та їх посадових осіб, а також застосування до них заходів впливу, передбачених процесуальним законодавством»².

Скарга подається до суду, який розглянув справу як суд першої інстанції, про що повідомляється відповідний орган державної виконавчої служби, приватний виконавець. Суб'єктами оскарження є сторони виконавчого провадження. Строки звернення до суду встановлені у ст. 449 ЦПК: «а) у десятиденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права або свободи; б) у

¹ Жукевич І.В. Поняття, види та форми судового контролю за виконанням рішень у цивільних справах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*, 2017. №4 (16). С. 110–117. С. 113.

² Притуляк В. М. Повноваження суду при примусовому виконанні судових рішень у цивільних справах: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». О., 2016. 205 с. С. 145.

триденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права, у разі оскарження постанови про відкладення провадження виконавчих дій. Пропущений з поважних причин строк для подання скарги може бути поновлено судом»¹. Скарга розглядається у десятиденний строк у судовому засіданні за участю стягувача, боржника і державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, рішення, дія чи бездіяльність яких оскаржуються. За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу. Про виконання цієї ухвали орган державної виконавчої служби чи приватний виконавець мають повідомити суд у 10-денний строк з дня її одержання.

Судовий контроль за виконанням судових рішень виникає під час розгляду скарг на існуючі рішення або дії, що мали місце в минулому. При цьому суд не втручається у процес виконавчого провадження, а лише визначає законність чи незаконність процесуальної поведінки державного або приватного виконавця, іншої посадової особи органу державної виконавчої служби й у разі її невідповідності законодавству дозволеними засобами коригує. Отже, суд усуває або зобов'язує усунути виявлені порушення, що призводить до відновлення прав інших учасників виконавчого провадження

7. Визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів

Поняття «іноземний суд» в цивільному судочинстві включає: 1) суд іноземної держави; 2) інші компетентні органи іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних справ; 3) іноземні чи міжнародні арбітражі (ч. 1 ст. 462 ЦПК).

В статті 462 ЦПК визначено, що: «рішення іноземного суду визнаються та виконуються в Україні у випадку настання

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

однієї із наступних підстав: 1) якщо їх визнання та виконання передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; 2) за принципом взаємності. Якщо визнання та виконання рішення іноземного суду залежить від принципу взаємності, вважається, що він існує, оскільки не доведено інше»¹.

Згідно з положеннями ст. 463 ЦПК: «рішення іноземного суду може бути пред'явлено до примусового виконання в Україні протягом трьох років з дня набрання ним законної сили (за винятком рішення про стягнення періодичних платежів, яке може бути пред'явлено до примусового виконання протягом усього строку проведення стягнення з погашенням заборгованості за останні три роки)»².

Також, ст. 464 ЦПК передбачено правило, відповідно до якого: «питання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду розглядається судом за місцем проживання (перебування) або місцезнаходженням боржника. Якщо боржник не має місця проживання (перебування) або місцезнаходження на території України або його місце проживання (перебування) або місцезнаходження невідоме, питання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду розглядається судом за місцезнаходженням в Україні майна боржника»³.

В ст. 466 ЦПК визначено, що «клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду може подаватися до суду безпосередньо стягувачем; представником стягувача; іншою особою чи її представником: відповідно до міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено подання клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду через органи

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

³ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

державної влади України, суд приймає до розгляду клопотання, що надійшло через орган державної влади України»¹.

Про вказане клопотання суд у 5-денний строк письмово повідомляє боржника і пропонує йому в місячний термін подати заперечення проти цього клопотання. Після спливу цих строків суддя постановляє ухвалу про час і місце розгляду клопотання, про що письмово повідомляє сторони у строк не пізніше ніж за 10 днів до його розгляду. За заявою сторони суд може перенести час розгляду клопотання, якщо вказані у заяві причини будуть визнані судом поважними (ч. 3 ст. 467 ЦПК). Суддя розглядає клопотання одноособово у відкритому судовому засіданні (ч. 4 ст. 467 ЦПК). Якщо будь-яка сторона не з'явиться у судові засідання без поважних причин або не заявить про перенесення розгляду, – суд розгляне клопотання на підставі наявних документів.

За результатами розгляду поданих документів та пояснень сторін, суд постановляє ухвалу про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду або про відмову у задоволенні клопотання з цього питання. Копія цієї ухвали у 3-денний строк надсилається судом сторонам. Виконавчий лист видається судом на підставі рішення іноземного суду і ухвали про надання дозволу на його примусове виконання, що набрала законної сили.

Відповідно до роз'яснень п.12 постанови Пленуму Верховного Суду України № 12 від 24.12.1999 р. «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» клопотання про визнання й виконання рішень іноземних судів (арбітражів) суд розглядає у визначених ними межах і не може входити в обговорення правильності цих рішень по суті, вносити до останніх будь-які зміни. З урахуванням цього положення, Львівський апеляційний суд прийняв постанову та надав дозвіл на примусове виконання на території України рішення суду Заводського району м. Мінськ

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Республіки Білорусь від 29.12.2016 р. про стягнення аліментів з ОСОБА_2, 1977 р. н., уродженця м. Львова на користь ОСОБА_1 на утримання двох неповнолітніх дітей ОСОБА_3 та ОСОБА_4, в розмірі 33 % всіх видів заробітку (доходу) боржника, але не менше 75 % бюджету прожиткового мінімуму в середньому на душу населення, починаючи з 16.12.2016 р. щомісячно і до досягнення дітьми повноліття¹.

В іншому випадку, Верховним Судом залишено без змін ухвалу Київського апеляційного суду від 25.09.2020 р., якою заяву фірми Енермаш Хандельс ГМБХ [Enermasch Handels GmbH] (Німеччина) про визнання та надання дозволу на виконання рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 18.11.2019 р. задоволено. Визнано і надано дозвіл на виконання рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 18.11.2019 р. у справі № 20/2019, відповідно до якого стягнуто з ТОВ «Полтавський тепловозоремонтний завод» на користь фірми Енермаш Хандельс ГМБХ [Enermasch Handels GmbH] 135 000 євро вартості поставленого товару, а також 6 772,39 євро у якості відшкодування витрат для сплати арбітражного збору, а всього 141 772 (сто сорок одну тисячу сімсот сімдесят два) євро і 39 євроцентів та судовий збір у розмірі 1 051 грн².

Відповідно до ст. 471 ЦПК, ч. 3 ст. 473 ЦПК визначено, що: «Рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, визнається в Україні, якщо його визнання передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності. клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, подає заінтересована особа. Про надходження такого клопотання суд у строк 5 днів письмово повідомляє заінтересовану особу і пропонує їй у протягом місяця подати можливі заперечення проти цього

¹ Постанова Львівського апеляційного суду від 14.11.2019 р. у справі № 460/462/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85643070>

² Постанова Верховного Суду від 28.01.2021 р. у справі № 824/126/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94525238>

клопотання. Після спливу цих строків суддя постановляє ухвалу, в якій визначає час і місце судового розгляду клопотання, про що заінтересовані особи повідомляються письмово не пізніше ніж за 10 днів до його розгляду. Суд може перенести час розгляду клопотання, про що повідомляє заінтересованих осіб. Розгляд клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, проводиться суддею одноособово у відкритому судовому засіданні. За наслідками розгляду клопотання, а також заперечення у разі його надходження суд постановляє ухвалу про визнання в Україні рішення іноземного суду та залишення заперечення без задоволення або про відмову у задоволенні клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню»¹.

Прикладом такого рішення є постанова Верховного Суду від 16.09.2020 р. у справі № 127/15416/19, який, перевіряючи законність та обґрунтованість ухвали суду першої інстанції та постанови апеляційного суду, вказав, що суд апеляційної інстанції не виправив недоліків неповного з'ясування судом першої інстанції обставин, що мають істотне значення для вирішення зазначеної справи, зокрема не надав належної оцінки доводам ОСОБА_2 про те, що їй не була надана можливість бути заслуханою під час розгляду Судом Колдінгу (Королівство Данія) справи про скасування спільної опіки над ОСОБА_4, передачу всіх прав опіки над дитиною його батькові ОСОБА_1, а також її аргументів щодо наявності передбачених пунктом b) статі 10 Конвенції підстав для відмови у задоволенні клопотання про визнання рішення іноземного суду, внаслідок чого дійшов передчасного висновку про залишення ухвали суду першої інстанції без змін. Зважаючи на те, що за час тривалого перебування дитина повністю адаптувалася в Україні, перебуває на грудному вигодовуванні, її розлучення з матір'ю та різка зміна укладу життя може негативно вплинути на фізичне та психічне здоров'я дитини, визнання судом першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, рішення Суду Колдінгу

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

(Королівство Данія) від 05 жовтня 2018 року, очевидно не відповідає інтересам благополуччя дитини¹. Підпунктом 3 п. 1 Закону України «Про ратифікацію Європейської конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми» встановлено застереження до ст. 17 Конвенції про те, що за наявності будь-якої з підстав, визначених у статті 10 Конвенції, у випадках, передбачених статтями 8 і 9 Конвенції, Україна залишає за собою право відмовитися від визнання та виконання надісланих їй рішень стосовно опіки над дітьми.

Згідно із ч. 2 ст. 78 Закону України «Про виконавче провадження», в Україні не можуть бути визнані та виконані рішення іноземних судів у справах щодо стягнення заборгованості з підприємства оборонно-промислового комплексу, внесеного до переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, на користь юридичної особи держави-агресора та/або держави-окупанта або юридичної особи з іноземними інвестиціями чи іноземного підприємства держави-агресора та/або держави-окупанта.

¹ Постанова Верховного Суду від 16.09.2020 р. у справі № 127/15416/19.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92363301>

Тема 8: Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів

- 1. Порядок оскарження рішень третейських судів та оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів.**
- 2. Судовий розгляд справи про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів.**

1. Порядок оскарження рішень третейських судів та оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів

Особливістю рішення третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу є те, що вони не можуть бути оскарженими до жодної вищестоящої інстанції як судові рішення. Разом із тим відсутність будь-якої форми контролю за таким рішенням могло б призвести до виконання таких рішень, які в разі їх винесення в межах судової системи були б скасовані або змінені вищестоящим судом. Тому існує інститут оспорювання третейських та арбітражних рішень у національних судах.

В силу того, що оспорювання третейських та арбітражних рішень – це форма контролю з боку державних судів, то регулювання цього інституту визначається у законодавстві кожної окремої країни, а на міжнародно-правовому рівні врегульовані лише деякі аспекти. Мова йде про Женевський протокол про арбітражні застереження (1923 р.); Женевська конвенція про виконання іноземних арбітражних рішень (1927 р.); Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень (1958 р.); ЄКЗА (1961 р.); Вашингтонська конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (1965 р.);

Типовий закон ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торгівельного арбітражу (1985 р.); Північноамериканська угода про вільну торгівлю (1994 р.); Лісабонська енергетична хартія (1994 р.); Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ 1976 (2010 р.) та ін.

Поширенням положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини на добровільний арбітраж (в тому числі і на третейські суди, оскільки законодавство європейських країн зазвичай не розрізняє внутрішні третейські суди та міжнародні комерційні арбітражі) можна вважати рішення ЄСПЛ стосовно України у справі «Ріджент Компані проти України» (Case of regent company v. Ukraine (заява № 773/03)) від 03.04.2008 р. На думку Суду, у даній справі МКАС при ТПП України був «третейським судом, створеним згідно з законом», оскільки діяв відповідно до Закону України «Про Міжнародний комерційний арбітраж» та свого внутрішнього Регламенту. Провадження у справах, що їх розглядав МКАС, було подібним до провадження у цивільних чи господарських судах і законом встановлювалося право на апеляцію по його рішеннях до Апеляційного суду м. Києва, який міг переглянути рішення МКАС на підставах, встановлених у законі. МКАС залишався єдиним третейським судом в Україні, який міг відповідно до Закону вирішувати «господарські спори з іноземним елементом», а відповідно до Закону України «Про Міжнародний комерційний арбітраж» та ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» рішення МКАС вважається еквівалентом судового рішення, що підлягає примусовому виконанню¹.

Організація та діяльність міжнародного комерційного арбітражу (третейського суду) регламентується Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Третейський суд – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому законом, для вирішення спорів, що виникають із

¹ ЄСПЛ. «Ріджент Компані проти України» (Case of regent company v. Ukraine (заява № 773/03)) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_426.

цивільних та господарських правовідносин. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про третейські суди» в Україні можуть утворюватися та діяти постійно діючі третейські суди та третейські суди без статусу юридичної особи, для вирішення конкретного спору (суди *ad hoc*), які можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком передбачених законом, зокрема справ, коли хоча б одна зі сторін спору є нерезидентом України. У ст. 1 Закону України «Про третейські суди» прямо закріплено, що його дія не поширюється на міжнародний комерційний арбітраж. Таким чином, в Україні існує розділення арбітражу на міжнародний (міжнародний комерційний арбітраж) і внутрішній (третейські суди).

Із заявою про скасування рішення третейського суду мають право звернутися не лише сторони і треті особи, але й особи, які не брали участі у справі, якщо цей суд вирішив питання про їх права і обов'язки. Особливістю розгляду цих справ є те, що судом першої інстанції виступає апеляційний суд за місцем розгляду справи третейським судом.

Заяву про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу мають право подати лише сторони. Така заява подається до апеляційного загального суду за місцезнаходженням арбітражу. Рішення міжнародного комерційного арбітражу може бути оспорено в порядку, передбаченому розділом VIII ЦПК, якщо місце арбітражу знаходиться на території України.

Як вбачається зі змісту ч. 5 ст. 454 ЦПК: «заява про скасування рішення третейського суду подається протягом дев'яноста днів: 1) стороною, третьою особою у справі, розглянутій третейським судом, - із дня прийняття рішення третейським судом; 2) особами, які не брали участі у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, - із дня, коли вони дізналися або могли дізнатися про

прийняття рішення третейським судом».¹ Заяву, подану після закінчення цього строку, суд залишає без розгляду. Однак, за наявності поважних причин пропуску цього строку та відповідної заяви особи, – суд може його поновити, про що постановляє ухвалу.

Відповідно до ст. 454 ЦПК: «заява про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу не може бути подана після закінчення трьох місяців, рахуючи з дня, коли сторона, що заявляє це клопотання, отримала арбітражне рішення, а у разі подання такою стороною клопотання до міжнародного комерційного арбітражу про виправлення або роз'яснення рішення чи ухвалення додаткового рішення, – з дня винесення міжнародним комерційним арбітражем рішення з цього прохання»².

Форма та зміст заяви визначені ст. 455 ЦПК.

2. Судовий розгляд справи про оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражі

Справа розглядається суддею одноособово протягом тридцяти днів з дня надходження до суду заяви. Особи, які беруть участь у справі повідомляються про час і місце розгляду справи, проте їх неявка (за умови належного повідомлення) не перешкоджає розгляду справи. Суд скасовує рішення третейських судів та міжнародних комерційних арбітражів виключно з підстав, визначених у ст. ст. 458 – 459 ЦПК. За наслідками розгляду справи про оскарження рішення третейського суду суд постановляє ухвалу.

Суд загальної юрисдикції не має аналізувати правильність застосування МКАС норм матеріального права при вирішенні спору та переглядати спір по суті. 11.10.2018 р. Верховний Суд

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

розглянув скаргу ТОВ «Бегарат Фертрібс-унд Сервіс ГмбХ» (Німеччина) на ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 25.06.2018 р. у справі за заявою ТОВ «Бегарат Фертрібс-унд Сервіс ГмбХ» про скасування рішення МКАС при ТПП України від 15.02.2018 р. Оскаржуваною ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 25.06.2018 р. у задоволенні заяви відмовлено. Ухвала апеляційного суду мотивована тим, що оспорюване рішення МКАС при ТПП України від 15.02.2018 р. не суперечить публічному порядку України, і судом не встановлено, а заявником не наведено обставин, які можуть бути підставами для задоволення заяви про скасування цього рішення у відповідності до вимог ЦПК та Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Верховний Суд погодився з такими висновками апеляційного суду з огляду на наступне. Відповідно до пп. «б» п. 2 ч. 2 ст. 459 ЦПК рішення міжнародного комерційного арбітражу може бути скасовано у разі, якщо суд визначить, що арбітражне рішення суперечить публічному порядку України. Аналогічне положення містить ч. 2 ст. 34 ЗУ «Про міжнародний комерційний арбітраж». Відповідно до ст. 5 ЗУ «Про міжнародний комерційний арбітраж» з питань, що регулюються цим Законом, ніяке судове втручання не повинно мати місця, крім як у випадках, коли воно передбачене в цьому Законі. За таких обставин, суд загальної юрисдикції не має правових підстав аналізувати правильність застосування МКАС норм матеріального права України при вирішенні спору та переглядати спір по суті.

Рішенням арбітражного суду від 15.02.2018 р. з ТОВ «БЕГАРАТ Фертрібсунд Сервіс ГмбХ» було стягнуто суму грошових коштів за поставку товару, який за своїми технічними характеристиками не відповідав технічній специфікації, про яку сторони домовились укладаючи контракт, і обставини, встановлені цим рішенням, не стосуються суспільних, економічних та соціальних основ держави, рішення не спрямоване на порушення публічного порядку, а тому не є таким, що порушує публічний порядок.

Зважаючи на вищевикладене, апеляційний суд дійшов обґрунтованого висновку, що оспорюване рішення арбітражного суду не виходить за межі контракту та не суперечить публічному порядку України, а суд загальної юрисдикції не має правових підстав аналізувати правильність застосування МКАС норм матеріального права України при вирішенні спору та переглядати спір по суті¹.

¹ Постанова Верховного Суду від 11.10.2018 р. у справі № 796/124/2018 (провадження № 61-41058ав18).

URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77087340>

Тема 9: Міжнародний цивільний процес

- 1. Поняття міжнародного цивільного процесу та його джерела.**
- 2. Правове становище іноземних осіб у міжнародному цивільному процесі.**
- 3. Особливості провадження у справах за участю іноземних осіб.**

1. Поняття міжнародного цивільного процесу та його джерела

Поняття міжнародного цивільного процесу збігається з поняттям цивільного процесу, але в ньому присутній іноземний елемент. Згідно ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право», «іноземний елемент – це ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох із таких форм: а) хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; б) об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; в) юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави»¹.

Міжнародний цивільний процес – це діяльність національних судів щодо розгляду цивільних справ з іноземним елементом і вирішення окремих процесуальних питань. Це питання щодо: 1) цивільного процесуального становища іноземців, осіб без громадянства, іноземних підприємств і організацій, іноземної держави та її дипломатичних представників, міжнародних (міждержавних організацій); 2) міжнародної підсудності (юрисдикції) із цивільних справ; 3) іноземних судових доручень; 4) визнання та примусового виконання іноземних судових рішень із цивільних справ та ін.

¹ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

Особливість джерел міжнародного цивільного процесу полягає в їх подвійному характері: до них належать норми внутрішнього законодавства окремих держав, а з іншого боку – міжнародні договори. До норм внутрішнього законодавства слід відносити Конституцію України, ЦПК, Закони України «Про міжнародне приватне право», «Про правонаступництво України», «Про міжнародні договори України», інші закони та нормативно-правові акти. До важливих підзаконних актів, який містить процесуальні норми міжнародного цивільного процесу, слід віднести Інструкцію про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, затверджену наказом Міністерства юстиції України, Державної судової адміністрації України від 27.06.2008 № 1092/5/54. Друга група джерел – це міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Правове становище іноземних осіб у міжнародному цивільному процесі

Міжнародні договори закріплюють принцип надання іноземцям та особам без громадянства захисту цивільних прав на засадах національного режиму. Згідно ст. 496 ЦПК встановлено, що: «іноземні особи мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів, та мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»¹.

Наприклад, у справі № 344/8994/20, гр. Російської Федерації звернулася з позовом до гр. України про розірвання шлюбу. Обґрунтовуючи позовну заяву, позивачка зазначила, що 31.08.2016 р. між ними зареєстровано шлюб у Франківському

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

районному у м. Львові відділі державної реєстрації актів цивільного стану ГТУЮ у Львівській області. Оскільки сторони мають зареєстроване постійне місце проживання в Україні, вважають та погодились, що розгляд справи буде здійснюватися судом України¹.

Цивільна процесуальна правоздатність та дієздатність іноземних осіб в Україні визначається за цивільним процесуальним законодавством України, тобто діє принцип національного режиму та «закону суду». Іноземні особи можуть брати участь у процесі як сторони і треті особи, а також як заявники і заінтересовані особи у справах непозовного провадження. Особиста участь у справі іноземної особи не позбавляє її права мати по цій справі представника.

Цікавим прикладом участі іноземців у справі окремого провадження є справа № 759/22925/20, яка розглядалася Святошинським районним судом м. Києва. Адвокат Герцев В.О. в інтересах гр. Федеративної Республіки Німеччина ОСОБА_1 і ОСОБА_2 звернувся до суду із заявою, в якій просив встановити юридичний факт, що дитина ОСОБА_4, яка народилася в м. Києві шляхом використання допоміжних репродуктивних технологій (актовий запис про народження № 5150 від 19.11.2020р.), є донькою ОСОБА_2 та ОСОБА_1. Дитина була народжена сурогатною матір'ю – гр. України ОСОБА_3 в результаті технологій відповідно до вимог Наказу МОЗ України від 09.09.2013 № 787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні», а реєстрація факту народження дитини була здійснена згідно п. 11 гл. 1 р. III наказу Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 52/2. Повним витягом з реєстру актів цивільного стану № 00028612067 від 20.11.2020 р. підтверджено, що матір'ю дитини, яка ідентифікована електронною системою охорони здоров'я за даними заяви про згоду на запис подружжя ОСОБА_1 та ОСОБА_2, є гр. ОСОБА_3, підпис якої засвідчено приватним нотаріусом Київського МНО Франчук І.А.

¹ Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 17.02.2021 р. у справі № 344/8994/20.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94996218>

13.11.2020р. Підставою для запису заявників батьками також є довідка про генетичну спорідненість батьків з плодом № 844 від 17.11.2020р., що видана ТОВ «Родинне джерело». Нормами законодавства ФРН не передбачено визнання законною процедури народження дитини шляхом сурогатного материнства, а також не передбачено і визнання законними на території ФРН свідоцтва про народження дитини, виданого компетентними органами іноземної держави.

Відповідно до Рішення Федерального Верховного суду Німеччини від 20.03.2019р. запис в українському реєстрі про народження, а також видане на його підставі свідоцтво про народження, не є рішенням, яке може бути визнаним в розумінні ч. 1 & 108 Закону про порядок розгляду сімейних справ та справ добровільної підсудності.

Невизнання факту реєстрації батьками дитини в Україні Верховним судом ФРН обґрунтовується тим, що така дія підтверджується не рішенням суду, а актом органу реєстрації актів цивільного стану, що не відповідає змісту ч. 1 параграфу 108 Закону «Про порядок розгляду сімейних справ та справ добровільної підсудності».

Відмова органів ФРН у визнанні факту реєстрації заявників батьками дитини порушує їх права та права дитини, оскільки зі статусом батьків пов'язані всі їх права та обов'язки щодо дитини, зокрема матеріального забезпечення та піклування, які вони набули згідно законодавства України.

З урахуванням висновку, викладеного у рішенні Верховного федерального суду ФРН XII ZV 320/17 від 20.03.2019, таке порушення прав заявників може бути усунуто шляхом встановлення факту родинних відносин в суді України за місцем народження дитини з винесенням відповідного судового рішення.

У рішеннях від 26.06.2014 р. у справі «Меннессон проти Франції» скарга №65192/11 та у справі «Лабассе проти Франції» скарга №65941/11, ЄСПЛ зазначив, що кожна країна має право заборонити сурогатне материнство на її території. Однак ЄСПЛ також визначив, що заборона сурогатного материнства не може впливати на дітей, народжених у такий спосіб за кордоном. У цьому контексті ЄСПЛ висловив позицію, що країни, де

сурогатне материнство заборонене, повинні визнати родинний зв'язок між дітьми, народженими від сурогатної матері за кордоном, та їхніми біологічними батьками, інакше буде мати місце порушення прав дітей на повагу до приватного та сімейного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції¹.

За результатами розгляду заяви, суд встановив юридичний факт, що дитина, яка народилася в м. Києві шляхом використання допоміжних репродуктивних технологій, є донькою гр. Федеративної Республіки Німеччина.

3. Особливості провадження у справах за участю іноземних осіб

Підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначається ЦПК, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Зокрема, ст. 29 ЦПК встановлює, що: «підсудність справи про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України, визначається ухвалою судді Верховного Суду»². Так, 11.03.2021 р. Верховний Суд визначив підсудність справи за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу – Калуському міськрайонному суду Івано-Франківської області. Такого висновку суд дійшов за результатами вивчення позовної заяви ОСОБА_1 про розірвання шлюбу з ОСОБА_2, який є громадянином Грецької Республіки та клопотання про визначення підсудності, які були подані 04.03.2021 р. засобами поштового зв'язку. Клопотання позивачка обґрунтована тим, що вона є громадянкою України та проживає за межами України в АДРЕСА_1, що підтверджується перекладеними з грецької мови рішенням Децентралізованої адміністрації Македонії та Фракії, а також довідкою голови муніципалітету Термаїкос з проставленим апостилем, а її

¹ Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 13.01.2021р. у справі № 759/22925/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94140631>

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

чоловік є громадянином Республіки Кіпр та проживає в АДРЕСА_2¹.

Крім норм ЦПК, які регулюють вказане питання, слід враховувати, що Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачає загальну (ст. 75), договірну (ст. 76) та виключну (ст. 77) підсудність судам України справ з іноземним елементом. Також, правила розмежування підсудності містяться у двосторонніх договорах про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах, а також у багатосторонніх договорах, наприклад, Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей, вчиненої у м. Гаазі 19.10.1996 р.

Якщо в процесі розгляду справи суду необхідно вручити документи, отримати докази, провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, суд України може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави у порядку, встановленому ЦПК або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Доручення суду України надсилається у порядку, встановленому ЦПК або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено – Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

Судова практика: Заявник ОСОБА_1 звернулася до суду із заявою про встановлення родинних відносин. Просить встановити факт, що ОСОБА_2, яка народилася в с. Листопад Полянського району Воронезької області, є рідною матір'ю ОСОБА_1, яка народилася в місті Липки Деділовського району Тульської області. На підставі Конвенції про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 р., Оболонським районним судом м. Києва 12.03.2021 р. у справі № 756/1419/21 прийнято ухвалу про

¹ Ухвала Верховного Суду від 11.03.2021 р. провадження № 61-39вп21.
URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95439380>

направлення судового доручення про надання правової допомоги до уповноваженого органу Російської Федерації щодо вручення заінтересованій особі ОСОБА_2 (місце реєстрації: АДРЕСА_1) копії ухвали про відкриття провадження у справі, судової повістки та копії заяви з доданими до неї матеріалами¹.

Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги мають відповідати вимогам статті 499 ЦПК. Судове доручення оформлюється українською мовою. До судового доручення додається засвідчений переклад офіційною мовою відповідної держави, якщо тільки інше не передбачене міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Тому, в наведеній судовій ухвалі, заінтересовану особу ОСОБА_1 було зобов'язано надати до суду переклад на російську мову, засвідчений у встановленому законом порядку, наступних документів: копію ухвали про відкриття провадження від 02.03.2021; копію ухвали про направлення судового доручення від 12.03.2021; судову повістку про виклик у судове засідання на 10 год. 00 хв. 17.05.2021. Частиною 4 ст. 499 ЦПК визначено, що: «судове доручення про надання правової допомоги та всі документи, що до нього додаються, засвідчуються підписом судді, який складає доручення, та скріплюються гербовою печаткою»².

Суди України виконують доручення іноземних судів щодо надання правової допомоги у питаннях щодо: вручення викликів до суду, вручення інших документів, допиту сторін чи свідків, проведення експертизи, проведення огляду на місці, вчинення інших процесуальних дій.

Судові доручення передаються судам України у порядку, встановленому міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено, – дипломатичними каналами.

Виконання судового доручення здійснюється за правилами ЦПК України. Але на прохання іноземного суду

¹ Ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 12.03.2021 р. у справі № 756/1419/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95475083>

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

процесуальні дії можуть вчинятися під час виконання судового доручення із застосуванням права іншої держави, якщо тільки таке застосування не суперечить законам України.

В частині 6 ст. 500 ЦПК передбачено дії суду України в разі неможливості виконати доручення іноземного суду, а саме: «суд повертає таке доручення іноземному суду без виконання із зазначенням причин та подає відповідні документи, що це підтверджують»¹. Наприклад, доручення, яке надійшло на адресу Святошинського районного суду м. Києва від Головного територіального управління юстиції у м. Києві, не містило достатньої інформації для його виконання, оскільки у ньому були відсутні достатні дані щодо особи. Їх відсутність унеможливила точну ідентифікацію місцезнаходження особи, встановлення її місця проживання та подальше вручення їй документів. Розгляд судового доручення призначався на 21.03.2019, 15.04.2019 та 03.09.2019, про що направлялися судові повістки про виклик до суду за юридичною адресою, однак вони повернулися до суду з причин «за закінченням терміну зберігання»². Враховуючи те, що відомості про отримання Edelweis 2000PE викликів до суду відсутні, точне встановлення місцезнаходження та подальше вручення документів, за наданими в дорученні відомостями неможливе, суд зробив висновок, що доручення щодо вручення судових документів Edelweis 2000PE неможливо виконати з об'єктивних причин, а тому воно підлягає поверненню без виконання.

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

² Ухвала Святошинського районного суду міста Києва від 3.09.2019 у справі № 759/17782/18.

URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/84001108/>

Тема 10: Відновлення втраченого судового провадження

- 1. Право на звернення до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження.**
- 2. Розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження.**

1. Право на звернення до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження

Під втратою судового провадження слід розуміти втрату заведеної судом цивільної справи, якій присвоєно унікальний номер та заведено статистичну картку в якій відображено весь хід цивільного процесу, усі процесуальні акти, які супроводжували такий процес, включаючи ухвалене в справі судове рішення.

До втрати судового провадження можуть призвести різноманітні обставини: протиправні дії інших осіб (знищення чи викрадення справи), пожежа, затоплення, стихійне лихо, воєнні дії, недбалість працівників суду під час зберігання справи у суді, втрата справи під час пересилання поштою з одного суду до іншого тощо. Причиною втрати судового провадження може бути знищення справи у зв'язку із закінченням строку її зберігання. Але відновленню підлягає тільки те провадження, яке було закінчене ухваленням рішення, або яке було закрито на підставі відповідної ухвали суду (Розділ X ЦПК).

Як свідчать результати аналізу судової практики. у цій категорії справ метою відновлення втраченого судового провадження може бути одержання завіреної копії судового рішення, виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні, апеляційне чи касаційне оскарження судового рішення, скасування заходів забезпечення позову, вирішення питань, пов'язаних із зверненням судового рішення до виконання, тощо. Слід зауважити, що саме від мети відновлення судового провадження може залежати обсяг документів втраченого судового провадження, які будуть відновлені. При цьому питання щодо обсягів відновлення

втраченого судового провадження законодавцем віднесено на розсуд суду¹.

Статтею 490 ЦПК визначено, що «заява про відновлення втраченого судового провадження подається до суду, який розглядав справу як суд першої інстанції»². Підсудність справ про відновлення судового провадження, втраченого на тимчасово окупованій території України або в районі проведення АТО, встановлюється нормами спеціального законодавства, а саме: Законом «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (Закон №1207-VII) та законом «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» (Закон №1632-VII). На це також звертає увагу ВСС в ухвалі від 1.07.2015 у справі №6-13992св15, де зазначає, що, якщо місцевий суд (якому згідно зі ст.404 ЦПК підсудна заява про відновлення втраченого судового провадження) перебуває на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції, то відновлення втраченої справи здійснюється судом за територіальною підсудністю судових справ, визначеною згідно з нормами зазначених законів ст.12 Закону №1207-VII або ст.ст.1, 3 Закону №1632 VII). Відповідно до Закону №1207-VII, ст.12 якого чітко встановлено, що у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами АР Крим та м. Севастополя на тимчасово окупованих територіях розгляд підсудних їм цивільних справ здійснюється місцевими загальними судами м. Києва, що визначаються Апеляційним судом м. Києва. На підставі цієї норми у разі надходження заяв про відновлення втраченого судового провадження Апеляційний суд м. Києва своєю ухвалою визначає підсудність такої заяви одному з

¹ Узагальнення практики розгляду судами деяких питань, пов'язаних із відновленням втраченого судового провадження, у тому числі на тимчасово окупованій території і в зоні АТО. Лист ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.01.2017р.

URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00219.html

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

районних судів м. Києва та надсилає йому матеріали заяви для розгляду.

Отже, заяву можуть подати учасники справи, або суд може відновити втрачене судове провадження у цивільній справі за власною ініціативою. Особливості форми та змісту заяви визначені в ст. 491 ЦПК. В заяві повинна бути обов'язково вказана мета звернення до суду, яка повинна бути пов'язаною із захистом прав та інтересів заявника. Від оплати судових витрат в цій категорії справ заявник звільняється. Однак, коли суд встановлює, що подана заява є завідомо неправдивою, то судові витрати в повному обсязі відшкодовуються заявником (ст. 495 ЦПК).

2. Розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження

При розгляді справи суд використовує ту частину провадження, що збереглася, документи, видані зі справи фізичним чи юридичним особам до втрати провадження, копії цих документів, інші довідки, папери, відомості, що стосуються справи, виконавчого провадження; частину справи, що збереглася в архіві суду, відомості з Єдиного державного реєстру судових рішень, ЄСІТС, інших офіційних джерел; покази свідків.

Відповідно до ч.ч. 2, 3 ст. 493 ЦПК визначено, що: «розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження здійснюється за правилами спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи протягом 30 днів з дня надходження заяви до суду. Суд може допитати як свідків осіб, які були присутніми під час вчинення процесуальних дій, учасників справи (їх представників), а в необхідних випадках – осіб, які входили до складу суду, що розглядав справу, з якої втрачено провадження, а також осіб, які виконували судові рішення, та вчиняти інші процесуальні дії»¹. На підставі зібраних і перевічених матеріалів суд постановляє

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

ухвалу про відновлення втраченого судового провадження повністю або в частині, яку, на думку суду, необхідно відновити.

Зокрема, Білгород - Дністровський міськрайонний суд Одеської області втрачене судове провадження цивільної справи № 2-2461/2008 за позовною заявою виконавчого комітету Білгород-Дністровської міської ради до ОСОБА_1 , ОСОБА_2 за участю третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги ОСОБА_3 , ОСОБА_4 , ОСОБА_5 та ОСОБА_6 про визнання осіб такими, що втратили право користування жилим приміщенням відновив частково.

Для цього судом було постановлено виконати наступні дії: 1) витребувати з виконавчого комітету Білгород-Дністровської міської ради, як позивача по праві № 2-2461/2008 (за позовною заявою виконавчого комітету Білгород-Дністровської міської ради до ОСОБА_1 , ОСОБА_2 за участю третьої особи ОСОБА_6 про визнання осіб такими, що втратили право користування жилим приміщенням), усі наявні копії документів, що були подані до суду під час розгляду даної цивільної справи та надіслані (видані) судом учасникам судового процесу та іншим особам до втрати зазначеної справи; 2) запропонувати іншим учасникам справи № 2-2461/2008 (за позовною заявою виконавчого комітету Білгород-Дністровської міської ради до ОСОБА_1 , ОСОБА_2 за участю третьої особи ОСОБА_6 про визнання осіб такими, що втратили право користування жилим приміщенням) надати усі наявні копії документів та матеріалів вказаної цивільної справи до її втрати; 3) витребувати з Білгород-Дністровського міськрайонного відділу ДВС Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса) інформацію щодо здійснення виконавчого провадження за результатами розгляду втраченої цивільної справи № 2-2461/2008 за позовною заявою виконавчого комітету Білгород-Дністровської міської ради до ОСОБА_1 , ОСОБА_2 за участю третьої особи ОСОБА_6 про визнання осіб такими, що втратили право користування жилим приміщенням та надати будь-які наявні копії документів і матеріалів.

19.11.2020 р. від Білгород-Дністровської МР ВК міського голови Граждан В.В. до суду частково надійшли копії

витребуваних документів, які збереглись у ВК Білгород-Дністровської МР: копія позовної заяви виконавчого комітету Білгород-Дністровської міської ради до ОСОБА_1 , ОСОБА_2 за участю третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 та ОСОБА_6 про визнання осіб такими, що втратили право користування жилим приміщенням; копію акту начальника УЖКХ О.Н. Соловенко від 29.12.2005 р.; копію акту, затвердженого начальником УЖКХ А.В. Карякиним від 25.12.2006 р.; копію акту, затвердженого начальником УЖКХ А.В. Карякиним від 19.03.2007 р.; копію акту, затвердженого начальником УЖКХ С.М. Мусаєвим від 29.05.2007 р.¹ На основі цих документів було частково відновлено втрачене судове провадження.

При розгляді цієї категорії цивільних справ слід враховувати, що суд відмовить у відновленні втраченого судового провадження, якщо зібраних матеріалів буде недостатньо для його точного відновлення. Одночасно, суд роз'яснює: якщо, в подальшому, такі документи будуть знайдені, – то учасники справи мають право на звернення з такою ж заявою.

¹ Ухвала Білгород - Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 15.01.2021 р. у справі № 2-2461/2008 (провадження № 2-п/495/14/2021).
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94410886>

Для нотаток

Навчальне видання

Олександр Валентинович Гетманцев
Людмила Анатоліївна **Кондрат'єва**
Людмила Аурелівна **Остафійчук**
Ауріка Лазорівна **Паскар**
Ірина Юріївна **Татулич**

ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ
(ОСОБЛИВА ЧАСТИНА)

Підручник

Відповідальний за випуск – **О.В. Гетманцев**

Літературний редактор – **О.В.Лукул**
Технічний редактор – **А.В. Цвіра**

Підписано до друку 00.00.2021. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 13,1.
Обл.-вид. арк. 14,1. Тираж 50. Зам. Н-000.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.